

Серія «ВИГНАНІ З РАЮ», № 2

Сергій АДАМОВИЧ

НЕРЕАБІЛІТОВАНА ПАМ'ЯТЬ

Частина II

*На вшанування 80-ї річниці
початку масових депортацій українців у XX сторіччі*

Івано-Франківськ
«Лілея-НВ»,
2020

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (Укр) 624
А 27

Нереабілітована пам'ять / Відповідальний редактор Сергій Адамович. — Ч. 2. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2020. — 136с.

У другій книжці серії «Нереабілітована пам'ять» на основі архівних матеріалів та спогадів продовжено дослідження трагічних сторінок історії Західної України середини ХХ сторіччя. Книжка присвячена висвітленню масових депортацій українців, які здійснював Радянський Союз із Західної України в 40–50-х рр. та їхнього примусового виселення поляками з етнічних українських земель Закарпаття на основі спогадів жертв репресій та архівних матеріалів. Автор у праці в науково-популярному стилі також описує героїзм учасників національно-визвольного руху ОУН–УПА, а також ницість вчинків нацистів, польських шовіністів та більшовицьких окупантів і їхніх прислужників.

Для науковців, студентів вишів, краєзнавців та широкого загалу читачів.

*Видано за підтримки Івано-Франківської обласної ради
в рамках виконання обласної комплексної програми
«Вшанування у 2020 р. Року пам'яті депортацій українців
у ХХ столітті»*

ISBN 978-966-668-518-9

© С. Адамович, 2020

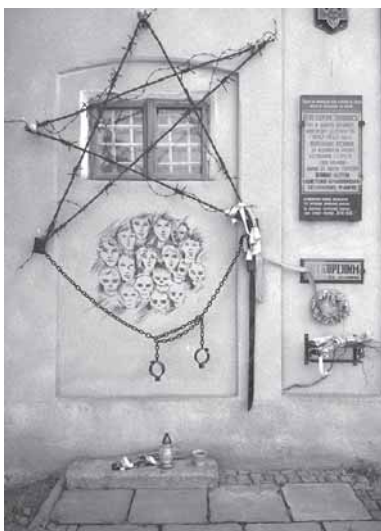
© Видавництво «Лілея-НВ», 2020

Розділ 1
ВИГНАНІ З РАЮ

**Від Брошнівського збірного пункту
до Музею депортацій українців у ХХ ст.**

Опір радянській владі в 40-х рр. ХХ сторіччя в Західній Україні, незважаючи на масові виселення людей, продовжувався. 4 жовтня 1948 р. Рада Міністрів СРСР ухвалила постанову №5728-1524, яка давала право органам МВС—МДБ у відповідь на «скоєні бандитами диверсійно-терористичні акти» виселяти на спецпоселення родини «бандитів, націоналістів та бандпособників із західних областей України»¹.

На початок грудня 1948 р. в усіх західних областях уже було облаштовано дев'ять збірних пунктів, на яких згідно з дослідженням І. Андрухівя одночасно могло перебувати

*Меморіал на місці
Коломийської
пересильної в'язниці*

¹ Андрухів І. О., Француз А. Й. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939—1959 роки, історико-правовий аспект. Документи і матеріали. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. С. 317.

10 550 осіб. У Станіславській області збірні пункти було організовано в Коломиї на 600 осіб та в Брошневі-Осаді на 500 осіб. І за весь період проведення акції у 1949–1950 рр. було виселено із західних областей 20 016 сімей чисельністю 69 159 осіб².

У Брошневі-Осаді, де від 1946-го до 1953 р. був пересильний пункт для відправлення людей до Сибіру, вивезених утримували в колишньому таборі для військовополонених. Табір розташовувався на вулиці Лесі Українки, але попри назву вулиці вона асоціюється в людей з жахливими спогадами. За твердженням очевидців, на території табору стояло приблизно 10 бараків, у кожному з них поміщалося стільки людей, скільки було потрібно адміністрації табору. В середині табору стояв великий мурований котел, де варили людям «похльобку», і табір був обнесений довкола густим колючим дротом. Спали всі на долівці, як оселедці в бочці (після 1953 р. бараки пересильного табору стали місцем проживання переселенців з Лемківщини)³.

Значний обсяг інформації про збірний пункт містить доповідна записка на ім'я заступника міністра держбезпеки УРСР генерал-майора М. С. Попереки за результатами перевірки табору 4–5 липня 1952 р. Згідно з цим звітом приміщення збірного пункту було розраховане на 1000 осіб спецпоселенців. Станом на 1 липня 1952 р. на пункті утримували 86 сімей (313 осіб). З них до 10-ти днів у таборі утримували три сім'ї, до 20 днів – одну сім'ю, до місяця – 19 сімей, до 35-ти днів – 20 сімей, до 45-ти днів – 17 сімей, до трьох місяців – 24 сім'ї, до чотирьох місяців – одну сім'ю, до 15-ти місяців – одну сім'ю⁴.

² Андрухів І. О., Француз А. Й. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939–1959 роки, історико-правовий аспект. Документи і матеріали. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. С. 317–318.

³ Ти навек полонив серце моє... Суспільний історико-публіцистичний альманах про Брошнів-Осаді і околиці. Книга 1. В. Борович, В. Марчук, В. Твардовський, Ф. Маринець, А. Кавин. Брошнів: ПП «Тая». С. 59.

⁴ Галузевий державний архів СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1903. Арк. 27–28.

Охороняла пересильний пункт група солдатів 17-го загону внутрішньої охорони МДБ, а для внутрішньої охорони пункту було 10 вахтерів⁵. Марта Клічук (Лаврук) з с. Іваніківки Богородчанського району згадує майора — «лисого, червоного, товстого, що випивав і заходив з патиком на кухню та перевертав людські баняки з їжею»⁶.

Матеріали звіту свідчать, що мешканці табору перебували в жахливих житлово-побутових умовах. Відповідно до звіту всі 86 сімей утримували в трьох бараках, які склалися з 12-ти кімнат. У середньому в кожній кімнаті перебувало 22–25 осіб. У бараках було призначено старших, через яких утримувані в пункті розв'язували всі потрібні їм питання з керівництвом. Але навіть у таких нелюдських умовах, як писали автори звіту, бараки «мали охайний вигляд і в них дотримувалася належна чистота і порядок. Щоденно милася підлога, здійснювалася побілка стін, постільна білизна в денний час знаходилася надворі». Всі особисті речі і продукти харчування зберігали в спеціально відведених приміщеннях і видавали їхнім власникам за потреби через старших корпусів у певний час й організовано. Однак навіть перевірка МДБ відзначила, що дах бараків в «окремих місцях внаслідок відсутності ремонту прийшов в незадовільний стан і, коли йшов дощ, вода просочувалася в кімнати»⁷.

Совершенно секретно

Министерство Государственной Безопасности УССР

Управление МДБ

по _____ области

Дело № 6

УЧЕТНОЕ ДЕЛО № _____

На семью *Перетиченко с супругой*

Сборная пункт № 6

30 *1950-1952 год*

25 листов

Листы № _____	_____	_____	_____
Страницы № _____	_____	_____	_____
Подготовлено № по форме _____	Начато " _____	_____	194 г.
_____	Окончено " _____	_____	194 г.

Арх. № _____

Архівна справа з Галузевого державного архіву СБУ про перевірку Міністерства державної безпеки УРСР збірного пункту в Брошнів-Осаді 1952 р.

⁵ Галузевий державний архів СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1903. Арк. 31.

⁶ Архів автора. Запис розмови з Мартою Василювною Клічук (Лаврук) 01.11.2018 р.

⁷ Галузевий державний архів СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1903. Арк. 29.

*Приміщення барака з Брошнівського збірного пункту,
що збереглося до наших днів*

Їжу для ув'язнених на пункті готували в їдальні Брошнівського деревообробного комбінату. На одну людину на добу виділяли 450 грамів хліба, 8 грамів цукру (!), пів літра супу чи інших харчів. Відзначмо, що медичний персонал табору ці мізерні обсяги харчування називав «калорійною і доброякісною їжею»⁸. Натомість Марта Клічук запам'ятала з їжі суп з черв'яками⁹, а уродженка с. Підлужжя Тисменицького району Ганна Михайлівна Бабак (Михайлів) каже, що давали «їсти якусь баланду, і не вижили б, якби мамин брат, бабуся і дідусь та сусідка не привозили провіант з села і мама не продавала одяг. На обід привозили бочку з чимось, що називалося борщ (мутна рідина з кількома картоплинами, трошки крупи, волокна конини)»¹⁰.

Додаткове харчування спецпоселенці собі могли готувати з привезених продуктів. На плацу була велика піч з залізною плитою, на ній спецпоселенці додатково варили собі їжу¹¹. В понеділок і п'ятницю в'язні могли отримувати продуктові передачі, які детально переглядала адміністрація пункту¹².

⁸ Галузевий державний архів СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1903. Арк. 30–31.

⁹ Архів автора. Запис розмови з Мартою Василівною Клічук (Лаврук) 01.11.2018 р.

¹⁰ Архів автора. Запис розмови з Ганною Михайлівною Бабак 01.11.2018 р.

¹¹ Архів автора. Запис розмови з Мартою Василівною Клічук (Лаврук) 01.11.2018 р.

¹² Галузевий державний архів СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1903. Арк. 30–31.

Для медичного обслуговування в таборі працював санітарний пост з медсестрою, а також за документами лікар Брошнівської лікарні мав щодня обходити бараки. Милися спецпоселенці в лазні, і дозволяли їм прати білизну і одяг раз на десять днів¹³.

Згадують про облаштування табору й українці, які перемучилися в ньому. Ганна Бабак, яку було виселено з сім'єю у жовтні 1950 р.¹⁴, розкажує, що «в Брошневі перед виселенцями постала величезна територія у два ряди, обвита дротами з вишками, де чергували озброєні солдати і куди була підведена залізнична колія. Було ще якесь величезне приміщення, як хата-читальня зі сценою»¹⁵. Як описує п. Ганна, «поселили їх у приміщенні в окремих комірчинах завеликих, як купе в поїзді, а спали люди на нарах і на землі. На ніч бараки закривалися. Сморід від параші був дуже сильний... Дворічний братик заслаб, простудився, мав гулі по тілі, йому їх різали, і пересипали, щоб вошей не було»¹⁶.

Про смерті в таборі розкажує уродженець села Верхньої Липиці Рогатинського району Антон Голембйовський, який потрапив у Брошнівський концтабір у п'ятирічному віці разом з матір'ю і кількома місячною сестрою у квітні 1951 р. через репресованого батька – вояка УПА. Він згадував, що «харчування було дуже поганим...тому моя рідна сестра померла і була похована під наглядом кількох совітів зі зброєю в руках на місцевому цвинтарі. Коли мама засвітила свічку для прощання з померлою сестрою, то ці совіти вибили її з рук матері». Антонові Голембйовському також чітко врізалось в пам'ять, як чотирирічний Федір Коп'як підійшов ближче до колючого дроту, де цвіла кульбаба, а його з іншого боку дроту совіти облили окропом¹⁷.

Були люди, які намагалися втекти з табору. Ганна Бабак згадує, що якось почувла постріл, пробудилася, а її мама каже:

¹³ Галузевий державний архів СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр.1903. Арк. 30.

¹⁴ Вацеба М. І. Словом правди свідчу. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 12.

¹⁵ Архів автора. Запис розмови з Ганною Михайлівною Бабак 01.11.2018 р.

¹⁶ Архів автора. Запис розмови з Ганною Михайлівною Бабак 01.11.2018 р.

¹⁷ Запис розмови з Антоном Мироновичем Голембйовським. 02.03. 2017 р. Архів Я. Петріва.

«Не кричи, мабуть, вбили Михайла, нашого сусіда». А ранком всіх людей під конвоем погнали до огорожі дивитися на вбитого, який прямо на огорожі між дротами лежав. А він, як розкажує Г. Бабак, «був красивий, як Бог». Михайлова наречена Варвара передала йому гроші, якими той підкупив охоронця. Мати вбитого ще попереджала, що їй снився поганий сон, і просила не йти. Але той таки намірився втікати. Проте один охоронець взяв гроші, а другий застрелив його «при спробі втечі». Ганна Бабак постійно задається думкою, де ж ховали мертвих у Брошневі-Осаді?¹⁸

Відповідно до звіту перевірки МДБ від 4–5 липня 1952 р., і 14 червня 1952 р. в таборі теж запобігли спробі втечі чотирьох переселенців, які підкопали землю в бараку, де була

*Пам'ятний знак і хрест
на місці пересильного
табору в Брошневі-Осаді*

розташована кімната політ-масової роботи¹⁹. Відзначмо, що задокументовано випадки, коли родичі ув'язнених шляхом давання хабарів охороні таки визволяли своїх рідних²⁰. Перевізник Костишин, що возив фірою в бочці депортованим їжу, теж одного разу вивіз у бочці з-під юшки за межі табору маленького хлопчика²¹.

Пам'ять про пересильний табір живе в головах українців, що перейшли через його страхіття. Вони прагнуть меморалізувати місцезнаходження концтабору для виховання майбутніх поколінь і

¹⁸ Архів автора. Запис розмови з Ганною Михайлівною Бабак 01.11.2018 р.

¹⁹ Галузевий державний архів СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр.1903. Арк. 31.

²⁰ Архів автора. Запис розмови з Мартою Антонівною Адамович 20.05.2020 р.

²¹ Архів автора. Запис розмови з Мартою Василівною Клічук (Лаврук) 01.11.2018 р.

недопущення більше ніколи в історії злочинів проти людяности. Так, у травні 2010 р. в Брошнев-Осаді на місці, звідки тисячі сімей розпочинали виселення, було відкрито капличку за ініціативи Олега Вівчаренка і тодішнього селищного голови Володимира Боровича й озвучено ідею створення Музею пам'яті²². До речі, родину Вівчаренків разом з 27-ма іншими сім'ями вивезли з с. Угринова Тисменицького району в Брошнів-Осаду 31 липня 1950 р. через вбивство в селі дільничного міліціанта²³.

На сьогодні завдяки патріотичній позиції керівництва Брошнів-Осадської селищної об'єднаної територіальної громади за підтримки Івано-Франківської обласної ради на місці збірного пункту створюється Музей депортацій українців у ХХ сторіччі. Науковці та волонтери з Брошнева-Осади активно збирають артефакти для музею і записують свідчення жертв концтабору. Очікується передача для закладу автентичного вагона від Укрзалізниці, одного з тих, яким вивозили українців з рідних земель. Ініціатори створення меморіального центру визначились з дизайном музею, його змістовим і тематичним відтворенням в інтер'єрі та екстер'єрі²⁴.

Терниста дорога з Україною в серці

Навесні 1947 р. родина Вівчаренків з Угринова прихистила сім'ю з голодної Бессарабії — Марію Савкоч з дітьми: чотирнадцятирічним Федором і дванадцятирічною Вірою. Їм дали невеличку кімнатку, а втікачі з вдячності допомагали по господарству й одночасно робили собі деякі запаси з врожаю. Пізньої осені Савкочі повернулися додому, а 1953 р. Вівчаренки отримали вдячного листа за порятунок від голоду від Федора Савкоча. Але тепер колишній утікач служив у

²² Капличка як оберіг пам'яті. *Новини Підгір'я. Рожнятів*, 2010. 29 травня. С. 1.

²³ Яцуляк Н. Великий вивіз 1950-го. *Вперед. Тисмениця*, 2011. 29 липня. С. 7.

²⁴ Оживе історія у Музеї депортацій українців у Брошнів-Осадській ОТГ. Режим доступу: <http://postup.if.ua/ozhyve-istoriya-u-muzeji-deportatsij-ukrajintsiv-u-broshniv-osadskij-oth/> (дата звернення 25.05.2020).

ед-5. **Выписка из протокола № 37.**

Особого Совещания при Министре Государственной Безопасности Союза ССР

от 19 августа 1950г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
<p>466. Учетное дело № 14419 УНГБ Станиславской обл. ВИВЧАРЕНКО Антон Андреевич, 1913г.р., ур.Станиславского в обл. украинцев, гр. СССР, 6 детей, 2-й групп., при нем дочь Дарья 1940г.р., сын Вячеслав Орест 1944г.р., Олег 1946г.р. Совместно с ним проживает жена ВИВЧАРЕНКО Анна Ивановна, 1923г.р.</p> <p>Отметка в ОСК проведена " " 1950 г. 29 СЕН 1950 Парижская Нач. Секретариата Особого Совещания</p>	<p>ВИВЧАРЕНКО Антона Андреевича, ВИВЧАРЕНКО Анну Ивановну, как семью пособника участникам банды ОУН, выселить на спецпосе- ление под надзор органов МГБ. Имущество КОММУНИЦИВАТЬ.</p> <p>345931</p>

*Выписка з протоколу Особливої наради при МДБ СРСР
стосовно справи родини Вівчаренків*

військах МВС, а Вівчаренків за іронією долі вивезли на Сибір
ці ж органи МВС²⁵.

Депортація з Угринова стала наслідком того, що 31 липня
1950 р. в селі пострілом з карабіна було вбито дільничного

*Президент України Л. Кучма присвоїв почесні звання
заслуженого юриста України, 1998 р.*

На фото третій зліва Олег Вівчаренко

²⁵ Запис розмови з Орестом Антоновичем Вівчаренком. Лютий
2017 р. Архів Я. Петріва.

міліціанта. Наступного дня приїхали вповноважені з району і заявили, що за вбитого відправлять сто осіб до Сибіру²⁶.

Не забарилися приїхати вантажні машини без лавок, на які, мов дрова, завантажили людей, подали команду рушати, і загуділи мотори до залізничної станції в с. Ямниці (виселили 27 угринівських родин). Там угринівців завантажили в три товарні вагони і завезли до селища Брошнева-Осади.

Згадує Орест Вівчаренко²⁷, якому на той час було шість років: «У хату енкаведисти увірвалися о третій годині ночі, розбудили, зачитали указ про виселення сім'ї і перегнали до школи. Там мама намагалася відчинити вікно, щоб чотирьохрічному Олежику подихати повітрям (а ще були – десятирічна Дарія), але енкаведист різко гвинтівкою зачинив вікно і розчавив братові палець на руці...». Невідомо, чи тоді, чи пізніше, але в Олега зародилося бажання спротиву режиму, несправедливості, жорстокості. І він попри неблагонадійність до радянської влади (п'ять разів вступав на навчання на юридичний факультет Львівського державного університету, але його не зараховували через минуле) став правником, стояв біля витоків незалежної держави, отримав звання заслуженого юриста України, захистив докторську дисертацію з права²⁸.

Братське водосховище. Сучасний вигляд

²⁶ Яцуляк Н. Великий вивіз 1950-го. Вперед. Тисмениця, 2011. 29 липня. С. 7.

²⁷ Сім'я Вівчаренків підлягала виселенню через батькового брата Романа Андрійовича Вівчаренка, 1922 р. н. (Еней, Шарко), який був надрайонним провідником ОУН і помер, за спогадами сина Романа Олександровича Дзідзіцького, від поранень в кінці листопада 1948 р. поблизу села Королівки Тлумацького району.

²⁸ Вівчаренко О. Правда про кривду. Галичина. 2007. 1 вересня. С. 6.

Після перебування в нелюдських умовах на пересильному пункті для відправлення людей до Сибіру в Брошневі-Осаді родину разом з іншими жертвами радянського терору вивезли на Схід. Сім'ю Вівчаренків транспортували залізницею до Томська, Іркутська, звідти — до Братська. Під час транспортування, як згадує Орест Вівчаренко, угринівці бачили через загратовані віконця ешелони з такими ж виселенцями. З усіх вагонів махали руками, перегукувалися²⁹.

Везли залізницею, баржами, вантажівками. Нарешті 15 родин українських страждальців привезли в далеке село Шаманово, з якого погнали пішки ще 18 кілометрів до поселення Стрілки в межиріччі річок Оки й Ії. До поселення доправляли на човнах місцеві. Люди з переляку молилися, хрестилися, плакали, коли сідали в човни, але треба було плисти на другий бік річки.

Спочатку жили у військових наметах по шість-сім сімей, а на другу зиму побудували бараки з дощок, засипали трачінням, мохом. З угринівцями проживало ще 20 сімей із

У Сибіру на роботі. На фото друга зліва Ганна Вівчаренко

²⁹ Вівчаренко О. «Підкрадались кати попід наші хати...». Вісник Угринівський. Угринів, 2016. Грудень. С. 3.

Львівщини та Дрогобича. Взимку до виселенців через замерзлу річку приїжджали селяни з с. Шаманова. Привозили заморожене молоко, квашену капусту й огірки, хліб.

Усі дорослі працювали на лісоповалі, готували площу під майбутнє озеро для Братської ГЕС. Люди важко переносили спекотне літо з комарами, мошкою і люту зиму з морозом 50–60 градусів, а ще були величезні таргани, блощиці по бараках і т. д.

Батько Вівчаренків працював бригадиром столярів, його неодноразово викликали в КДБ, катували. Особливо дітям запам'ятався випадок, коли тата викликали в КДБ на самий Святвечір. Мама працювала сторожихою у конторі, різала дерева на кубанці і колола їх на «чурку» для автомобілів, а ще довгий час працювала пекаркою. Олег Вівчаренко згадує, що якось він, тоді восьмирічний, насипав у тісто в процесі випікання хліба пачку патефонних голок, і добре, що покарання обмежилось штрафом і сім'ї не пришили знову політику³⁰.

1951 р. в Стрільці побудували школу, і діти пішли на навчання, де їх вчили з «Родной речи» і «Букваря» з портретом Сталіна на обкладинці, що тримав на руках дівчинку-бурятку.

У перший період після приїзду на Сибір всі дорослі виселенці ходили до коменданта на реєстрацію кожний день, потім — раз на тиждень. Після смерті Й. Сталіна й арешту Л. Берії 1953 р. реєстрацію відмінили, дозволили виїжджати за межі поселення. Коменданта зняли і влаштували працювати до батька родини Вівчаренків у бригаду. Тепер він вже ввічливо казав батькові: «Антоне Андрійовичу»³¹.

Більшість виселенців завели собі господарства, доглядали худобу, обробляли землю, збирали дари лісу. Депортовані трималися дружно, разом відзначали релігійні свята, переживали радості і біди. Як згадує Орест Вівчаренко, молитви, віра і надія допомогли дочекатися свободи.

Не всі дожили до повідомлення 31 липня 1958 р. про дострокове звільнення, але без права проживати в рідному селі. Спецпоселенці все-таки з часом повернулися в Україну і

³⁰ Запис розмови з Олегом Антоновичем Вівчаренком. 15.02.2018 р.

³¹ Вівчаренко О. «Підкрадалися кати попід наші хати...». Вісник Угринівський. Угринів, 2016. Грудень. С. 3.

в рідний Угринів, а село Стрілка затоплене сьогодні Братським водосховищем.

Повернення додому не було райдужним. Так, будинок Вівчаренків одразу після виселення купив собі голова колгоспу. Коли один житель села приніс родині мішок картоплі як допомогу, то батько плакав. Сім'я три роки перебувала без прописки, батько змушений був поїхати на заробітки на Донбас. До того ж, деякі українці непривітно зустріли повернення вивезених, обзивали їх бандерівцями і т. д.³². Однак Вівчаренки вижили і дочекалися незалежності України. Натомість у Брошневі у травні 2010 р. на місці, звідки тисячі сімей розпочинали виселення, за ініціативи Олега Вівчаренка було відкрито капличку³³, а сьогодні за ініціативи репресованого формується Музей депортацій українців у ХХ сторіччі.

Сняться мертві діти у вагоні...

Олександра Павлівна Дауніс (Реміцька) народилася 15 вересня 1936 року в с. Волосів Надвірнянського району. Її сім'я складалася з батьків і п'ятох сестер, найстаршій з яких було 15 років, а наймолодшій – рік. Ще був брат, засуджений на 10 років за допомогу УПА. За це сім'ю і вислали в листопаді 1945 р. З сім'ї залишилася лише заміжня сестра Олександри, яка одружилася з хлопцем, що відслужив у Червоній армії³⁴.

Сім'ю спровадили в смт Ланчин, а звідти на Коломийський пересильний табір, де вона пробула тиждень. У цей час у них спочатку голова району забрав корову, а потім вартові вкрали м'ясо зарізаного свині і все найвартісніше.

У Коломії жили в бараці, спали на підлозі покотом, а потім їх посадили в товарні вагони і від листопада до січня, харчуючи лише водою і хлібом, везли в Комі АРСР. У дорозі всі померзли. Хто не мав теплих речей, їхні діти вмирали, і їх викидали прямо в сніг, завелися страшні воші.

³² Запис розмови з Олегом Антоновичем Вівчаренком. 15.02.2018 р.

³³ Капличка як оберіг пам'яті. Новини Підгір'я. Рожнятів, 2010. 29 травня. С.1.

³⁴ Архів автора. Запис розмови з Олександрою Павлівною Дауніс 08.10.2018 р.

Сучасний вигляд с. Айкіна. Фото з Вікіпедії

Родина опинилася в бараку в с. Айкіно, де з 1937 р. було три табори на 450 місць загалом³⁵. Тут пані Олександра з сестрою пережили тиф, вся сім'я голодувала (їли навіть кишки з вбитих коней на бойні). «Я була два дні без пам'яті, думали, що помру, але вижила і тепер все життя хворію», — згадувала жінка пізніше³⁶. Тато з мамою працювали на сплаві, лід довбали, старша сестра нянею в садочку влаштувалася. Пізніше перебралися жити в будиночок.

Через голодування 7 листопада 1947 р. Олександра з двома сестрами (Наталя, 1930 р. н., Параска, 1932 р. н.) втекли. Під час перевірки тато видав за своїх інших дітей, і сестри цілий місяць добиралися додому у Волосів. Не мали документів. По дорозі голодували, у Львові просили милостиню, і солдати підгодували їх хлібом з ікрою.

Вдома жили в найстаршій сестри. Але навесні прийшло повідомлення про втечу, і Олександрю із старшою сестрою помістили в КПЗ (ізолятор тимчасового тримання) в Ланчині. Там їм доводилося слухати непристойні пісні яструбків, і навіть шахи, які сестра зліпила з хліба, наглядяч повикидав. В ізоляторі були місяць, середня сестра жила в тітки, то її не забрали.

Сестрин чоловік-фронтвик дав гарантію, що сестру відшлють своїм коштом на заслання, а Олександрю відправили

³⁵ Айкіно (Коми) [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B9%D0%BA%D0%B8%D0%BD%D0%BE_\(%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%B8](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B9%D0%BA%D0%B8%D0%BD%D0%BE_(%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%B8)

³⁶ Вацеба М. І. Словом правди свідчу. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 77.

*Фото п. Олександрі
(з праці Марії Вацеби
«Словом правди свідчу»)*

в дитячий будинок у Коломию³⁷. Сестра повернулася на Північ, бо навіть стріляли по ній, а Олександрю сестрин чоловік через хабар усиновив, і вона жила до 1954 р. з бабусею, а після її смерті поїхала до батьків, вступила в медучилище в Сиктивкарі. Батьки після реабілітації з двома дочками поїхали додому, а наша героїня вийшла заміж за литовця, чию родину було заслано за допомогу «лісовим братам», і вона жила на Півночі до 1968 р. Там народила двох

синів, працювала медсестрою, завідувачкою дитячих ясел, а після закінчення бухгалтерських курсів — бухгалтером.

В Івано-Франківську жінка придбала житло, її не хотіли брати на роботу, але якось влаштувалася в ДТСААФ³⁸ бухгалтером, а чоловік працював на меблевій фабриці. 1972, 1984, 1986 рр. перенесла складні операції, а з 1985-го вона — людина з інвалідністю II групи. Пані Олександрі деколи сняться страшні сни, в яких вагони, де все промерзло до самої середини, і страшна параша.

Кинули дідуся мертвого на сніг...

Анастасія Федорівна Арламовська (дівоче прізвище — Плугатор) народилася 12 червня 1935 р. в с. Вільшаниці Тисменицького району. Настину сім'ю, яка складалася з двох батьків, дідуся з бабусею і трьох дітей (ще була сестра-першокласниця і трирічний братик) 1950 р. виселили як куркулів «за багатство»³⁹.

³⁷ Вацеба М. І. Словом правди свідчу. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 77.

³⁸ Добровільне товариство сприяння армії, авіації і флоту.

³⁹ Архів автора. Запис розмови з Анастасією Федорівною Арламовською 08.10.2018 р.

Плугаторів і ще сімнадцять родин з села спочатку спровадили до Тисмениці, а потім у м. Коломию, де родину утримували тиждень у в'язниці і місяць у пересильному таборі. Спали люди, як коні, одне на одному на нарах і на підлозі, застеленій соломою, в туалет їх водили під конвоєм.

Далі людей повантажили у вагони і місяць везли аж в Амурську область, у підсумку вони опинилися в с. Кухтеріному Лузі⁴⁰ Шимановського району. По дорозі в м. Уфі помер дідусь, і його викинули в сніг 14 січня. Настя ще добре запам'ятала, як під конвоєм носила відрами суп у вагон, бо вже була більшенька.

Сім'я отримала кімнату в селі Усті, батько працював на сплаві лісу по р. Зеї, яка впадала в р. Амур. Потім родину перевезли в с. Кухтерін Луг. Тато працював у ліспромгоспі, де незабаром отримав від навантаження інсульт. Натомість Настя різала «чурки» для автомобілів з мамою, бо там не було де вчитися. А потім пішла в ліс, чистила дерева від гілок. До роботи доводилося йти 9 км. Вовки їх переходили, вони палили багаття, щоб їх відігнати. Яюсь дівчина так обрубувала гілки, що порубала ногу.

1953 р. дівчина в 16 років вийшла заміж за земляка з Вільшаниці, з яким разом були вивезені. Він працював у тайзі водієм⁴¹. За рік народила сина. На прожиття Настя заробляла працюю в пекарні, прибирала в крамниці.

Аеропорт у с. Кухтеріному Лузі. Фото із сайту геоамур. рф.

⁴⁰ Станом на 2018 р. населення поселення становило лише 17 осіб.

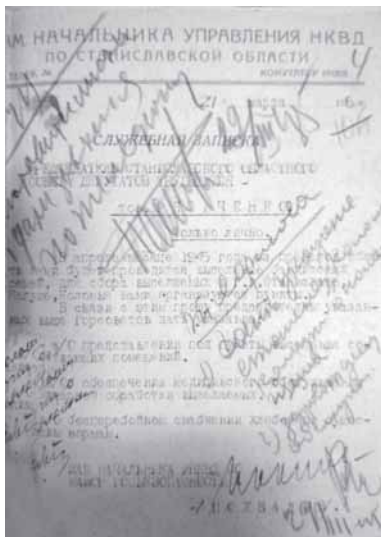
⁴¹ Архів автора. Запис розмови з Федором Олексійовичем Арламовським 08.10.2018 р.

1959 р. сім'я повернулася в Галичину. Коли поселення звільнили, то всі були дуже щасливі, але на Івано-Франківщині депортованих погано прийняли: відправляли в іншу область, не хотіли прописувати. Партноменклатурники під час спроби працевлаштування казали п. Анастасії, що їй «нельзя здесь жить», що дуже ображало жінку, бо вона на Прикарпатті народилася, хрестилася...

Але якось вдалося по знайомству прилаштуватися в с. Вовчинці і з великими труднощами побудуватися. Чоловік працював шофером на меліорації, а жінка відпрацювала 35 років на фабриці художніх виробів ім. Рози Люксембург. «А тепер, — сумно зітхає п. Анастасія, — знову бідую на пенсію в 1,5 тис. гривень».

Один брат був в УПА, другий – у Червоній армії, а сім'я поїхала в Сибір

Друга світова війна ще на закінчилася, а радянська карально-репресивна система вже розгортала маховик депортацій українців із Західної України. Так, 26 березня 1945 р. керівництво НКВС Станіславської області повідомило в службовій записці голову Станіславської обласної ради депутатів трудящих Р. Рясіченка, що у квітні цього ж року відбудеться «виселення бандитських сімей» і для збору депортованих у містах Станіславі, Коломиї, Калуші мають бути організовані спеціальні пункти. Натомість виконавча влада області повинна була забезпечити для цих пунктів приміщення, санітарну обробку, медичне обслуговування і хліб відпо-

Службова записка.

*Матеріали Державного архіву
Івано-Франківської області*

відно до норм⁴². Пізніше до пересильних пунктів додалося ще селище Брошнів-Осада, і пройшли через них тисячі галичан, яким зламали життєві долі.

Так, трагічно склалася доля Олени (Лесі) Василівни Дротенко (дівоче прізвище — Ромаш), яка народилася 4 січня 1942 р. в селищі Заболотові Снятинського району (крім неї, з дітей у сім'ї були ще старші брати 1923, 1925, 1931, 1933 рр. народження)⁴³.

Батько після служби в австрійській армії і в УГА був на фронті в Червоній армії, але його комісували через виразку шлунку. 1949 року Олену з родиною виселили як бандпосібників, оскільки старший з братів дівчини — випускник Коломийської гімназії, студент львівської політехніки був в УПА.

Влітку 1940 р. Мирослав у сімнадцять років присягнув на вірність Україні в першій п'ятірці заболотівської станиці ОУН під псевдом Русявий, або Р. Студентом політехніки він організовував таємні військові вишколи, допомагав формувати Українську національну самооборону, а восени 1944 р. пішов в УПА до куреня Скуби сотні Цигана.

Після боїв у селах Брусторах, Рудниках, під Космачем Мирослав захворів на тиф і лікувався у с. Верхньому Березові. Великоднього 6 травня 1945 р. його, що лише ставав на ноги, арештували, після нелюдського перебування в Яблунівському НКВС і Коломийській тюрмі засудили на двадцять років в'язниці і відправили в табори Воркути⁴⁴. Звільнили Мирослава аж

Мирослав Ромаш, який воював в УПА, м. Львів, 1943 р.

⁴² ДАіФО. Ф. 295. Оп. 3. Спр. 32. Арк. 4.

⁴³ Архів автора. Запис розмови з Оленою (Лесею) Василівною Дротенко. 08.10.2018 р.

⁴⁴ Грушевська М. Плекав нас біль по втраті України. Історія упівця, колишнього в'язня сталінських таборів Мирослава Ромаша. Дзеркало медіа. Коломия, 2018. С. 13.

1956 р., тоді він і поєднав долю з засудженою за боротьбу за незалежність Пазунею-Оленкою Хрипту⁴⁵.

Родина Ромашів жила багато в центрі міста, і комуністи давно облюбували для себе помешкання, але один з братів Михайло встиг не тільки побути в УПА, а й повоювати в Червоній армії і навіть відзначився знищенням нацистського дзоту. Сім'я віддала коня, корову, вівці, господарку в колгосп; спочатку враховували, що в сім'ї фронтовик, але взимку 1949 р. родину таки забрали «на білі ведмеді».

Ромаші потрапляють у Коломийський пересильний табір. Умови перебування там були жахливі: один зал і тисячі людей, нари, параша, нікчемне харчування, але були люди, що і в цих умовах з гумором оцінювали становище. Далі сім'ю, як худобу, повантажили у вагони з одним віконцем і відвезли в Хабаровський край у район імені Лазо. В дорозі забороняли навіть співати по-українськи, люди вмирили страшно, збирали бурульки з вікон, щоб якось заспокоїти спрагу, годували їх бурдою. Частину депортованих розмістили в

*Олена Ромаш (третья в другому ряду) з родиною,
Хабаровський край, 1954 р.*

⁴⁵ Ромаш М. Битою дорогою життя. Коломия. 2013. С. 21.

кошарі для худоби в степу Казахстану, де більшість їх загинула або замерзла, аж доки казахи не почали допомагати і не викопали землянки.

А родина Ромашів потрапила в Хабаровський край. Людей поселили в бараки, де кишіли блощиці і воші, по 20 сімей у кожний. Брати влаштувалися на роботу, і було трохи краще, за хлібом по пів дня вистоювали в чергах, рибу готували і якимось виживали.

Але все одно поваги до українців не було ніякої, місцеві обзивали їх бандерівцями і хохлами. Олена пам'ятає, як стояла на лінійці, коли повідомили про смерть Сталіна, всі плакали, а вона собі думала: «Як добре, що ти помер».

1955 р. сім'ю вже не заставляли розписуватися щомісяця, щоб вони не втекли, і п. Олена змогла виїхати до Коломиї до брата Михайла і вивчитися в медучилищі. Решта сім'ї залишилася до 60-х рр., бо не вистачало коштів усім на повернення. Довго не прописували, брат із сім'єю зміг влаштуватися на проживання аж у Донецькій області.

Один з братів Микола закінчив інститут у м. Пермі, а потім поїхав до реабілітованого брата-упівця Мирослава у Воркуту, який отримав диплом інженера-електротехніка. Через переслідування КДБ Мирослав у кінці 1969 р. звільнився з копальні у Воркуті і переїхав до Коломиї, де вже облаштувалася його дружина і діти⁴⁶. Але 1983 р. по упівцеві ще раз боляче вдарила радянська система — син Ігор під час військової служби поблизу кордону з Монголією дуже опромінився й помер⁴⁷.

*Микола і Мирослав Ромаші
в м. Воркуті, 1957 р.*

⁴⁶ Ромаш М. Битою дорогою життя. Коломия. 2013. С. 24–25.

⁴⁷ Ромаш М. Битою дорогою життя. Коломия. 2013. С. 27.

У підсумку все-таки вдалося повернутися на Івано-Франківщину, і родина навіть спробувала повернути батьківську хату. Були комуністи, що обливали їх помями, а були і люди, що допомагали чим могли. Але найбільше Ромаші втішилися, коли Україна здобула незалежність, і сьогодні дуже хвилюються за її важке становлення.

«Продовжую на серці Україну тримати, йду за слідами чоловіка»

Важко склалася доля Марії Петрівни Амброзьк, яка народилася 27 січня 1936 р. в с. Почепях Золочівського району Львівської області⁴⁸. Село було повстанським, у ньому до 1950 р. не було створено колгоспу. Вуйко п. Марії був в УПА, і влада після невдалих обшуків сказала, що мама переховує партизанів (батько помер ще 1940 р., в сім'ї ще був брат десятирічний і дев'ятирічна сестра).

Вивезли сім'ю разом з 60-ма іншими родинами тридцятьма автомобілями спочатку до Золочева на вокзал, а звідти до

«На побаченні», світлина з ведмедем у тайзі

⁴⁸ Архів автора. Запис розмови з Марією Петрівною Амброзьк 08.10.2018 р.

Львова, де родину ув'язнили на три місяці, а потім Марія за два тижні дороги в товарняках потрапила в посьолок Красний Яр Кривошеїнського району Томської області.

За кілька місяців мати померла, і 15-річна дівчинка залишилася найстарша. Дітей хотіли роз'єднати, але Марія переконала залишити всіх разом. Діти пішли в школу, а Марія – на роботу, бо треба було утримувати родину. Вона опинилася в лісі з сокирою і дізналася, що таке ліс, мороз і тайга. Її як вперше побачили в бригаді, то почали кричати на майстра: «Кого ти нам привів? Хто буде робити на реб'юнка!». І дівчинка старалася, щоб не вигнали з бригади.

Два роки сім'я як одна родина жила в одній кімнаті з сім'єю Тягнибока. Пані Марія згадує, що сім'я була дуже культурна і релігійна – дідусь грав на скрипці; діти були дисципліновані, цілували руку бабці, перепрошували⁴⁹.

Брат, сестра і тітка так і померли в Сибіру, бо не мали куди повертатися додому. А п. Марії тільки 1962 р. вдалося з чоловіком Зіновієм Андрійовичем виїхати в Івано-Франківськ. Чоловік був уродженцем с. Березівки, його вивезли з мамою,

Поселенці грають у футбол поблизу бараків

⁴⁹Марта Цегельська. Режим перегляду: http://territoryterror.org.ua/uk/witnesses/biography/?ci_personid=46 (дата звернення 22.08.2019).

*З чоловіком у задумі «Що робити?»
після повернення з Сибіру*

*Пані Марія на світлині зліва друга знизу
в катедральному церковному хорі*

братом і сестрою, а на засланні чоловік через захворювання мигдаликів мав проблеми з серцем. З відновленням України п. Зіновій дуже емоційно переживав за державу і через старі проблеми зі здоров'ям отримав інфаркт.

В Івано-Франківську п. Марія працювала в лікарні, виховала сина і дочку та заробила за 12 років у Сибіру і 52 роки трудового стажу 1,5 тисячі гривень пенсії. Чоловік п. Амброзьяк співав у «Червоній калині» і об'їздив всю країну, але вже відійшов у засвіти, і тепер п. Марія тримається з людьми.

Родина, яку росіяни періодично вивозили на Сибір

Олександра Миколаївна Рибак (Стасюк) народилася 4 липня 1940 р. в м. Станиславові⁵⁰. Батько мав три шевські ательє, заробив працею гарний будинок на вул. Матейка (12 кімнат і шість кухонь). Сім'я була велика — четверо дітей (1932, 1936, 1940 і 1944 р. н.), і одна дочка народилася вже в Сибіру.

*Батьки Олександри Рибак — Микола Стасюк та Яніна Фідлер.
Фото з родинного архіву*

⁵⁰Архів автора. Запис розмови з Олександрою Миколаївною Рибак 08.10.2018 р., 01.02. 2020 р.; Архів автора. Запис розмови з Михайлом Миколайовичем Рибак 08.10.2018 р., 01.02. 2020 р.

Родина була причетна до порятунку українських націоналістів, яких нацисти розстріляли після вистави «Шаріка», що відбувалася 14 листопада 1943 р. В зал під час оперети ввірвалися німці. Було знайдено вогнепальну зброю й вибухівку. Багатьох арештували, закували в кайдани та відвезли до в'язниці на вул. Білінського (Сахарова). Решті о 01.50 ночі повідомили, що через комендантську годину їх відпустять ранком. У кого не було посвідки праці (24 людини), тих забрали до пересильного пункту на вул. Шопена, 1 і відправили на примусові роботи в Німеччину⁵¹.

Допити заарештованих тривали 15 і 16 листопада. В'язнів катували, кілька чоловіків забили до смерті. 17 листопада в театрі відбувся публічний суд над «українськими бандитами». До в'язниці привезли заарештованих членів і симпатиків ОУН із Галича, Микуличина, Надвірної.

На суді заслухали 35-х осіб, серед них трьох жінок. Обвинуваченим закидали антинімецьку діяльність, членство в

Розстріли 17 листопада 1943 р. арештованих після вистави «Шаріка» українських націоналістів. Фото з фондів Музею визвольних змагань Прикарпатського краю

⁵¹ Бондарев І. Хроніка одного розстрілу. Як гестапо у Станиславові стратило 27 патріотів. Режим перегляду: <http://report.if.ua/istoriya/hronika-odnogo-rozstrilu/> (дата звернення 29.01.2020).

ОУН, вбивства німців, поляків, фольксдойчів, співпрацю з УПА. 27 чоловіків і трьох жінок визнали винними і засудили на смерть, і того ж дня чоловіків біля театру було публічно розстріляно (жінки загинули у в'язниці)⁵².

Під час цих подій батько з матір'ю п. Олександрі верталися в день вистави з кінотеатру. Почалася стрілянина. Вони тоді жили за адресою пл. Міцкевича, 6, на четвертому поверсі. За спинами батьки почули шум і побачили хлопців, що втікали і просилися, щоб їх сховали від розстрілу. Частина забігла на стрих, а 16 хлопців родина Стасюків запустила до себе додому, вони поховалися де могли.

А тут вже чути на сходах ковані чоботи німців, їхній стукіт. Мама зразу не відчинила, а спершу повісила на стіну на видне

Фідлери у 20–30-х рр. ХХ ст. Фото з родинного архіву

⁵² Бондарев І. Хроніка одного розстрілу. Як гестапо у Станиславові стратило 27 патріотів. Режим перегляду: <http://report.if.ua/istoriya/hronika-odnogo-rozstrilu/> (дата звернення 29.01.2020).

місце портрет Гітлера. Далі говорила з гітлерівцями трохи німецькою, а трохи польською і переконала, що в них вдома немає чужих, і ті пішли. А ранком брат став виводити хлопців по одному. 1949 р. один з врятованих хлопців трапився мамі і їй дякував.

У період німецького окупаційного режиму з сім'єю була ще й кумедна ситуація. Батьки п. Олександрі якось опинилися на вулиці під час комендантської години, їх затримали українські поліцаї. Оскільки сім'я виглядала дуже інтелігентно, то батько сказав: «Ви знаєте, з ким маєте справу?». А поліцаї з переляку в документах прочитали замість маминого прізвища Фідлер прізвище Гітлер і вирішили, що він іде з сестрою Гітлера, та ще й провели обох додому.

Відзначмо, що династія Фідлерів разом з іншими двома німецькими родинами Цеклерів та Гаусвальдів згідно з дослідженнями краєзнавця І. Бондарева особливо відзначилася в розбудові м. Станиславова і робила дуже гарні меблі. Лише землі родина мала в околицях міста 61 гектар. А дідусь п. Олександрі Кароль Фідлер тривалий час був навіть віцебургомістром Станиславова аж до 1915 р., коли його росіяни вислали на Сибір як неблагонадійного⁵³.

Батько в п. Олександрі був дуже добрий майстер і після приходу совітів робив взуття навіть керівництву партії, включно з першим секретарем обкому Михайлом Слонем. З приходом радянської влади батька навіть запрошували в ряди комуністичної партії, але він не хотів, а натомість допомагав УПА і був добре знайомий з булавним УПА Федором Іванишиним (псевдо — Миш)⁵⁴. Одного разу батько п. Олександрі навіть з'їв штафету, щоб її у нього не вилучили емгебісти і не ув'язнили.

Спочатку батька призначили директором ательє, а потім з м. Дніпропетровська прислали нового директора, що жив удома в сім'ї Стасюків. Вони його годували і вчили, а батько

⁵³ Бондарев І. Історія родини Фідлерів. Найкращі меблі у Станиславові робила династія німців. Режим перегляду: <http://report.if.ua/uncategorized/najkrashchi-mebli-u-stanyslavovi-robyla-dynastiya-nimciv/> (дата звернення 30.01.2020).

⁵⁴ Архів автора. Спогади Євстахія Стасюка. 15.02.2019 р.

став закрійником. Раз до нього підійшов парторг і каже: «Давай мені свій мотоцикл», а батько: «Я вже все віддав» – і відмовився. Парторг помстився, і сім'я опинилася в списках на виселення.

І вночі 6 серпня 1949 р. стукають і кажуть: «Збирайтеся, їдете на білі ведмеді». Батько опирався, то поставили його до стіни лицем і почали бити по голові. Олександра плакала, а мама гостро сказала: «Не плач, перед ким плачеш».

Дали годину на збори, мама була вагітна, але документи на будинок все одно приховала за пазухою. Далі сім'ю перевезли на пересильний пункт у м. Коломию, виділили чотири дошки нагорі, на яких поскладали дітей. Парашу не виносили, все текло під людей, і коли емгебісти запитали: «Як вам тут?», то мати не стрималася й сказала: «Я вагітна, як вам не соромно». За це маму арештували і закрили в медпункті, а діти під дверима кричали: «Мамцю, мамцю!!!».

За три місяці поїхали далі. Перед від'їздом не давали людям набрати достатньо води, позганяли навколишніх людей дивитися: молодий гуцул хотів втекти, його підстрілили, кров текла, а пси його роздирали.

В дорозі не давали води, лише оселедець чи гороховий суп, люди пухнули з голоду, а з вулиці ще кидали по вагонах камінням і кричали: «Бандери!». Санітарну обробку зробили вивезеним у м. Новосибірську і заставили жінок митися разом з чоловіками.

У підсумку сім'я опинилася в одному бараці з 24-ма родинами і однією пічкою в Хабаровському краї в районі імені Лазо на 68-му кілометрі Оборської залізничної гілки⁵⁵. У цих

Будинок родини Стасюків сьогодні

⁵⁵ З 2010 р. залізницю повністю розібрано.

Родина Стасюків під час заслання. Фото з родинного архіву

умовах Олександрина мати народила 1 січня 1950 р. наймолодшу доньку. В метриці в неї в пункті місце народження теж фігурує «68-й кілометр».

До школи п. Олександрі доводилося йти 9 км (6 км по кладці з загрозою оступитися і набрати води і 3 км залізничним полотном). Але якщо спізнився до школи, то посилали по щоденник. Для відлякування вовків доводилося йти з запаленими факелами, бо якомсь хижакі на дорозі з'їли вчительку, і лише чоботи залишилися.

1957 р. сім'ю звільнили із спецпоселення, можна було їхати до Польщі, бо мама була за національністю полька, але батько наполіг, і поїхали на рідну землю. А вдома в с. Софіївці (нині

частина м. Івано-Франківська) родині влаштували показовий суд, за результатами якого батьки за вигадане бродяжництво отримали 6 місяців в'язниці і 5 років заборони на проживання на Західній Україні (причиною стала відсутність прописки, а прописувати не хотіли). У підсумку батько опинився у в'язниці в м. Житомирі, а мама — у м. Мелітополі.

Коли вдалося звільнитися, то батько перебивався випадковими заробітками і вижив у м. Житомирі, бо добре робив взуття. Діти жили в м. Станіславі, і через обмеження з місцем проживання були проблеми навіть з участю батьків на весіллі в п. Олександрі.

Пані Олександра під час клопотів з пропискою десь сказала в присутності інших людей: «А най би на тих комуністів атомна

Пані Олександра крайня зліва з подругами під час заслання. Фото з родинного архіву

Сучасний стан Оборської залізниці. Фото з сайта <https://geocaching.su/>

*Родина Стасюків
одразу після весілля.
Фото з родинного архіву*

бомба впала за наші злигодні». А за кілька днів вона вже опинилася на виховній розмові з офіцером КДБ.

Після повернення в м. Івано-Франківськ було неприємно, коли родину називали «ворогами народу», але навіть попри це сім'я після довгого судового процесу аж через Москву (мама завбачливо зберегла документи) домоглася 1966 р.

реабілітації і рішення про повернення всього нерухомого майна, його завчасно батьки розділили між дітьми.

Чоловік п. Олександр Михайло Миколайович Рибак народився 15 листопада 1935 р. в с. Підліссі (Пациків). Його діда і двох вуйків (дяка і голову на три села) теж вивезли (в Хабаровський край, Омськ і Іркутськ). Цікаво, що п. Михайло служив в армії в Хабаровському краї і навіть був у селі, де в той час перебувала п. Олександра, але її зустрів уже на

Родина Стасюків сьогодні. Фото з родинного архіву

Прикарпатті. І поженилися вони 9 березня 1958 р. Вінчав подружжя священник, який теж був 10 років на висилці, і він під час шлюбної церемонії кілька разів нагадував: «Пам'ятайте про 6 серпня, розкажіть дітям!» (дата початку депортації родини).

Сьогодні сім'я відсвяткувала діамантове весілля, має велике дерево роду: виховала трьох дітей, має сім внуків і 10 правнуків, серед яких відомі науковці, лікарі та ін.

І попри те, що Фідлерів-Стасюків росіяни в різні історичні періоди депортували з міста і псували життя, родина все одно користується в місті великим авторитетом і дуже поважна.

*Посвідчення до звання
«Заслужений лікар України»,
яке присвоєно дочці родини
Стасюків Галині Михайлівні
Мельничук*

Спогади про втрачену Криницю і життя на «рідній чужині» від пана Криницького

Степан Семенович Криницький⁵⁶ народився дев'ятою дитиною в лемківській родині в давньому українському курортному містечку Криниці (містечко називали українською Швейцарією) 15 січня 1936 р.⁵⁷ В містечку відпочивали люди з усієї Європи, у Другу світову війну збиралася українська інтелігенція, яка втікала з СРСР.

Українці були землеробами, а земля на горбах кам'яниста, орати було важко. Каміння викидав плуг, а діти його збирали на межу. Малим п. Степан пас корови довкола, бігав по околицях. Родина жила в самому місті в горішньому кінці, поблизу була єврейська синагога, санаторій, костел, джерело мінеральної води «Щава».

⁵⁶ Архів автора. Запис розмови із Степаном Семеновичем Криницьким 12.02.2020 р.

⁵⁷ Криниця-Здруй (до 2002 р. – Криниця) – курортне місто в південній Польщі, у Бескидах, виникло як українське (русинське) село 1547 (1595) р. Сьогодні до Криниці їздять на економічний форум і на лижі.

Фотокартка, присвячена курортному містечку

«Наш будинок тато побудував як пансіонат для жильців у воєнні роки, оскільки відпочиваючих не було, в будинку жили семінаристи, бо через річку була українська вчительська семінарія», — розповідає Степан Семенович. Там вчилася багато лемків, і коли вони переїхали в Україну, то були вчителями французької і німецької мов. Пан Криницький пам'ятає і уродженця Криниці Никифора Дровняка — відомого художника-примітивіста. Той носив валізу художника з акварелями, водою не користувався, а слиною з язика розмочував пензлик і так малював⁵⁸.

Вперше малий Степан побачив війну 1939 р., коли через місто марширували німці, поблизу міста воєнних дій не було. Всіх євреїв нова влада застала голіруч

Własnoręczny podpis posiadacza legitymacji.
Krynicki S. Stepan

Imię i nazwisko	<i>Stepan Krynicki</i>		
Data urodzenia	<i>27. V. 1892 r.</i>		
Miejsce urodzenia	<i>4 Stolinie</i>		
Imiona rodziców	<i>Michajła, Pantalemon</i>		
Opis osoby:			
Wzrost	<i>172</i>	Oczy	<i>niebieskie</i>
Włosy	<i>czarne</i>	Twarz	<i>okropnie</i>
Usta	<i>prop.</i>	Nos	<i>prop.</i>
Szczegółowy znak			

Data meldowania	Numer drożki	№ Czas powrotu dzień noc	Stożkowe potwierdzenie zameldowania
<i>26/8.</i>	<i>4</i>		<i>Mitkank</i>
<i>17.7</i>	<i>4</i>		<i>Zaryz</i>
<i>3/8</i>			
<i>29/12.</i>	<i>4</i>		<i>Zaryz</i>
<i>1937</i>			

w Krynicy

Посвідчення водія фіакра батька С. Криницького

⁵⁸ Вісла призвела до етноциду лемків. Режим перегляду: <https://te.20minut.ua/Podii/visla-privela-do-etnotsidu-lemkiv-127302.html> (дата звернення 26.03.2020).

розібрати синагогу і повела в бік Словаччини, де їх десь знищила. Під час війни в санаторіях відпочивали і тренувалися хлопці і дівчата з Гітлерюгенда. Вони вчилися марширувати, займалися авіамоделізмом і т. д.

1944 р. німці почали будувати бараки, де апробовували міни і навчали солдатів. Було запроваджено комендантський час. Треба було здавати худобу на контингент. Тато ховав сани, бричку, жорна (молоти зерно заборонялося). Не було взуття, то робили так звані дерев'яні: підошву робили з дерева, а наверх прибивали залишки з старих черевиків. А в основному ходили босі.

Далі спочатку почали офіцери з санаторіїв зникати, де вони відпочивали після фронту. Німці протягом відпочинку викидали в смітники різне, навіть шоколад, а діти ходили і собі збирали. Перед приходом совітів батько возив у Словаччину родини українців, що втікали від радянського режиму.

Потім пішли колони обдертих замурзаних німецьких солдатів, що відступали. І тягнули з собою машингвери, ящики з патронами, а маленький Степан стояв з колегою. Один німець, як згадає Степан Семенович, шарпнув у дітей санки, вони почали ревіти, він ще їм копняка дав і повантажив свої патрони й пішов далі. На другий день тиша, місцеві пограбували крамниці, а потім прийшла рота радянських бійців, покурили, постояли, і почалося так зване «мирне життя».

Зразу польські сусіди начепили на руки червоно-білі пов'язки, в руки взяли гвери і почали чіплятися до українців. Під час війни вони були такі добрі, бо тато п. Степана був газда, мав корови. Приходили до нього поляки купувати молоко, молоти собі зерно на млинку. А тепер змінилися в поведінці.

Курорт у Криниці Влітку

На лижах у Криниці

І почалися походи вербувальників, представник радянський від переселенської організації та польський міліціант. І забирайтеся, або... Степан Семенович запам'ятав день, коли їх вперше повідомили про виселення. Він в той день з мамою в обід у перерві від господарських робіт пішов через потічок до гори по грибочки (білячки, голубінки, лисички).

Потрапляли лемки з Криниці на Донбас у степ, а потім звідти багато втекло. Вивезли спочатку українців з районів міста Солотвина і Криниці-села, а Криницькі лишилися самі з Вишньовськими. Їм казали: «Можете залишатися, лише запишіться на католиків». Але мати п. Степана вперлася, що не піде до костьолу. І почали потрохи ящики збивати, складати речі. Раз приїхали фіри, і їм сказали: «Забирайтеся». «Ні, не їдемо», – відповіли. За якийсь час знову кілька фір, але родина не погоджувалася на виїзд.

На третій раз повантажили речі на фіри, їх не питали, і поїхали до Нового Сонча. Майно вивантажили на станції, де був збірний пункт. Там вони пробули два тижні, поки подали ешелон, жили під шатром. Батько родини ще забрав корову і коня з Криниці, ще їздив до хати, а там вже були позабирані шафи, дзеркала, умивальник... Все сприймалося з плачем. А то був відпочинковий будинок.

Далі в травні 1945 р. дали окремий «вагон-пульман», де половину місяця було відведено для корови і коня, а в другій їхали Криницькі. По дорозі вони бачили радянських солдатів, що верталися з фронту, їхні п'ятики, «пляски» під гармошку, стали свідками, як п'яному солдату поїзд відірвав частину ноги. В основному їхали вночі. 150 км дороги до залізничної станції в Хирові долали два тижні, бо не було паротягів. По дорозі почали польські бандити нападати, забирали все, що можна,

Курорт у Криниці взимку

Спортивні змагання в Криниці

а тому переселенці змушені були створити загін самооборони. Переселенці ще склалися на хабарі для машиністів, щоб швидше їхати. З Хирова до станції Потутори біля Бережан, де їх вивантажили, їхали ще довше — місяць.

В с. Потуторах розмістилися біля самого озера, зробили шатро і почали шукати, де поселитися. Багато поїхало в м. Бережани, бо там були хати, десь ще поїхали. А тато п. Степана любив землю, мав удома господарку, хотів велику стодолу. Майже місяць сиділи над озером, а

потім знайшли за 12 км від Бережан село Куропатники, де вже були дві родини переселенців. Ще в Куропатники приїхала родина українців з Франції, що прожила за кордоном 15 років і піддалася на радянську агітацію, що в Україні буде рай.

Припала родині Криницьких маленька хата з вапняку з двох кімнаток і кухоньки, зате отримали велику стодолу під бляхою, стайню і сім гектарів поля. Жили шестеро в одній кімнатці, підлога глиняна, на зиму робили загати з листя, щоб було тепліше. Мила не було, нафти не було, у школі паперу не вистачало, робили «вічні ручки» і зошити з обгорткового

*Лемківські дівчата
йдуть на свято*

Види курортного містечка

*Фото помешкання родини
Криницьких у Криниці*

П'ять сестер Криницького

паперу. Воші переселенців їли нещадно. Степан Семенович згадує, що як знімав плетений лляний светр, всюди були воші. Мати їх виварювала, прала речі саморобним милом з жирів, лугом.

Родина зібрала урожай, цілу зиму молотила ціпом зерно, а на весну вже поставки (здай стільки-то пшениці, вівса, літрів молока...) почали вимагати, і пішло... За кожне дерево завели податок, позики треба було брати на користь держави. В селі, як

згадує Степан Семенович; «облави на бандерівців часто робилися, енкаведисти з яструбками зі стальними щупами двометровими шукали криївки в соломі, землі. А йдеш рано до школи, а на фірах яструбки трупи везуть».

Далі мати родини сказала: «Я тут більше не буду!». Сестер вивезли швидше, і вони потрапили в Полтавську область. Там

Весілля сестри Марії Криницької

вони жили в землянках і 1946 р. втекли звідти в Івано-Франківськ (на вул. Лермонтова і в с. Загвіздя) і писали, що їм добре. А в Куропатниках почалися колгоспи, приходили і казали: «Записуйтеся!». Якщо були проти, то зачиняли в підвал до сільської ради.

І батько змилювався та Степана з наймолодшою сестрою відправив на Івано-Франківщину до сестри Марійки, а на другу весну і всі переїхали в Загвіздя й отримали хату вивезеного на Сибір. А той 1956 р. вернувся і просить: «Пустіть мене до хати». Криницькі вже знали, що таке лишитися без хати, і перебралися в інше помешкання.

В Загвізді п. Степан почав ходити до сільської школи, потім закінчив фельдшерську школу і 1953 р. поїхав з дерев'яним куферком з речами в селище Солотвино на роботу фельдшером, спеціалізувався на шкірно-венеричних хворобах. Зіткнувся там з численними хворобами, по селах навіть вродженого сифілісу було багато. Степан Семенович не був комсомольцем, хоча був відмінником, а тому йому не дозволили вступити в інститут, і він пішов на роботу, а звідти вже в армію взяли.

Після навчання в медінституті п. Степан почав працювати травматологом у м. Калуші і попри повагу серед хворих спробував вступити в аспірантуру. Склав екзамени добре, але конкурс був сім осіб на місце, і в підсумку на навчання вступив синок секретаря райкому партії. Проте викладачі все-таки перетягнули п. Криницького в інститут і взяли його асистентом на кафедру працювати. Так Степан Семенович 1976 р. проміняв отриману квартиру і гарну зарплату та 45 років пропрацював у медичному виші, досліджував зміни в організмі під час

Сестра Криницького Стефанія у святковому однострої

Місце, поряд з яким було помешкання Криницьких, у наші дні

спортивних тренувань, захистив дисертацію, отримав наукове звання доцента.

Науковець не був членом партії, це заважало його кар'єрному росту в радянські часи, але він завжди користувався заслуженою повагою у колег. Не завжди п. Степана розуміли, спочатку могли сказати: «Мазури приїхали» або «Америка нам дала колорадських жуків, а Польща лемків», але різні люди у світі живуть.

Значну роль відіграє Степан Семенович і в громадському житті, а найбільше

вболіває останні десятиліття за збереження лемківської культури. Він очолював від 1991-го до травня 2018 р. Івано-Франківське обласне товариство «Лемківщина» і доклався багато до збереження лемківської гілки української нації.

Українська держава шанує заслуги п. Криницького, тож його було нагороджено відзнакою Президента України — ювілейною медаллю «25 років незалежності України». І Степан Семенович попри жаль за малою батьківщиною відчуває себе щасливою людиною на «рідній чужині».

Від польських переслідувань у Лабовій до відомого науковця Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Лев Савович Мончак⁵⁹ встиг добре відчутися «братніми слов'янськими обіймами» поляків. Народився він 23 лютого 1935 р. у гмінному селі Лабовій у повіті Новий Сонч. Лабова розкинулася обабіч дороги на мальовничих берегах річки Камениці, про яку дітей питали: «Де є камениця (цегляний

⁵⁹ Архів автора. Запис розмови з Левом Савовичем Мончаком 12.02.2020 р.

будинок) без даху?» – «Та це наша річка», – відповідали діти (хто знав)⁶⁰.

Село було проукраїнське, у ньому активно нуртувало культурне життя, і на початку війни в ньому арештували 15 осіб і відправили до концтабору в Березі-Картузкій. Серед них були і два брати матері п. Лева та й за батьком його приходили, але тато вже на той час був дуже хворий і незабаром помер.

Кам'яну церкву в селі звели ще в останні десятиріччя XVIII ст., а поновлювали її церковний інтер'єр 1944 р. відомий культурний діяч Василь Кричевський⁶¹ (спланував композиції) і троє митців з-над Дніпра, які раніше зі зброєю в руках захищали Українську державу, а саме: Микола Бутович, Сергій Литвиненко і Леонід Перфецький. У розмальовуванні церкви допомагали також Слава Сильвестров і Теодор Бережницький.

Згадані митці восени 1943 р. організували у Львові Мистецьку академію. Її ректором став професор Василь Кричевський. Проте вже в березні 1944 р. у зв'язку з наближенням фронту студія перервала працю, а Василь Кричевський з деканом Сергієм Литвиненком, викладачами Миколою Бутовичем і Леонідом Перфецьким та дев'ятьма студентами евакуювалися на захід. Спочатку вони переїхали до м. Криниці, а відтак поселилися у Лабовій. Тут, у порожньому будинку старої

*Греко-католицька церква
в с. Лабовій (збудована
1784 р.). Фото з сайта
<http://lemky.lviv.ua/>*

⁶⁰ Мончак Л., Полянєк І., Юськів Н. Лабова. Лемківське село нашої пам'яті. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. С. 6.

⁶¹ Кричевський Василь Григорович (12.01.1873 (31.12.1872) – 15.11.1952) – архітектор, мистецтвознавець, маляр, графік, декоратор театральних вистав та кінофільмів, майстер декоративно-вжиткового мистецтва.

школи, художники продовжували дидактичний процес, водночас розмальовуючи церкву для свого утримання⁶².

Після того, як нацистська Німеччина і більшовицький Радянський Союз поділили Польщу, обидві країни уклали договір про обмін населенням. Згідно з ним до Німеччини їхали фольксдойчі, а в УРСР — українці. І 5–6 тисяч лемків, що частково піддалися комуністичній пропаганді, а частково змучилися під польським гнітом, відправилися до «більшовицького раю». Серед них було 67 осіб з села і зокрема родина п. Лева, яку поселили на хуторі Червень поблизу села Гнильчого, а пізніше в с. Голендра Підгаєцького району Тернопільської області. А звідти 1942 р., досхоучи наївшись «радянських благ», Мончуки повернулися додому.

Під час війни німці забрали всіх євреїв з села в Новий Сонч і там їх вбили (лише одному вдалося втекти), а в сільській школі облаштували пересильний військовий шпиталь. Українська поліція повідомляла, коли в селі були облави, але німці дев'ять осіб все-таки відправили в концтабір в Авшвіці (четверо загинуло), а 26 опинилося на примусових роботах у Німеччині. На селян накладено великі контингенти на м'ясо, молоко, зерно і картоплю. За здані продукти видавали пункти (талони), на які можна було купити тільки деякі товари (сигарети, вироби із заліза і т. д.) і то з великими труднощами.

1944 р. на село почали нападати польські банди Армії Крайової. Вони замордували сімох людей, зокрема директора школи Степана Варшаву, кооператора Григорія Копчу, агронома Юліана Тараса, Юліана Феціца, Лесю Чумак, Петра Маслея, Лівощуку-Вислоцьку (в м. Холмі), а також учителів з с. Угриня — Івана Кобаня та його дружину⁶³. 21 вересня 1944 р. польський загін під керівництвом Татарина спалив частину хат у селі, знищили навіть плебанію священника⁶⁴.

⁶² Гаврилюк Ю. Лабова — село з Українською академією наук. Режим перегляду: <https://www.nasze-slowo.pl/labova-selo-z-ukrainskoju-akademiiemu-mistectv/> (дата звернення 05.04. 2020 р.).

⁶³ Мончак Л., Полиняк І., Юськів Н. Лабова. Лемківське село нашої пам'яті. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. С.26, 87.

⁶⁴ Михальчишин А. Уроки історії: «Спаліть то українське гняздо!». Режим перегляду: <http://forpost.lviv.ua/history/9945-uroky-istorii-spalits-to-ukrainske-hniazdo> (дата звернення 05.04. 2020 р.).

Мешканка села Надія Юськів згадувала про ці події: «Пожежі, страх... Ми лягали спати одягнені. Ночували вдома лиш Віра, я і мама. Тато, брат Володимир і старші сестри переховувались по криївках. Мені особливо запам'яталась одна з таких ночей. Бандити в масках увірвались до хати. Забрали все, що їм сподобалось: хліб, інші продукти, білизну, а різні дитячі лашки поскидали в скриню, полили нафтою, яка стояла в кутку в пляшці, щоб в разі потреби заправити лампу для освітлення, і все це підпалили. Полум'я піднялося аж до стелі. Ми з Вірою голосно закричали, а вони нам погрожували, грубо, зухвало замахувались на нас нагайками: "Cicho bус. Mozsesе sоbe to zagasic". Мама кинула на скриню якийсь мотлох і затлумила полум'я. А бандити підпалили стодолу, де була солома»⁶⁵.

На свято Йордана 1945 р. росіяни раз обстріляли артилерією село (навіть маму п. Лева поранило осколком в руку) і зайшли в Лабову. В середині лютого 1945 р. вони забрали 34 чоловіки з села в армію (з них четверо загинуло). Натомість поляки-осадники, яких Ю. Пілсудський посадив на українську землю, Лабової організувалися в банду і тероризували українців села.

Крім того, радянські спецслужби арештували десять людей з села, серед яких були вїйт і солтис та його син. Їх відправили аж в Якутію, а п'ятеро дівчат потрапило в табори на Кавказ. Реальних підстав для арешту не було.

Після цього почалося заставляння до переселення. 15 березня 1945 р. родина Мончаків разом з іншими українцями змушена була таки покинути рідну землю і вирушила з Нового Сонча у вагонах до Хирова. По дорозі їх охороняли загони НКВС, бо нападали на ешелон польські банди. В Хирові переселенців помістили у фільтраційний табір, де перевірили документи, а рушили вони далі до Львова залізницею, аж коли купили самогон для машиністів. Їхали з Хирова до Тернополя цілий місяць.

Натомість 27 червня 1946 р. село зайняли об'єднані відділи УПА Смирного і Горислава. Вони роззброїли місцевих

⁶⁵ Мончак Л., Полянєк І., Юськів Н. Лабова. Лемківське село нашої пам'яті. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. С.61.

польських поліцаїв і спалили відділок, а також знищили хати, що залишились після виселеного до СРСР лемківського населення. Частина з них уже заселило польське населення. Тих українців, хто дожив до 1947 р., під час операції «Вісла» ув'язнили в концтаборі Явожно або депортували на колишні німецькі землі Польщі, а на їхнє місце заселили поляків. Спочатку виселено 181 особу, а потім ще дев'ять душ. Українців у Лабовій не залишилося жодного, лише 45 поляків.

Ось як описала мешканка села Надія Вислоцька свої враження про перебіг виселення під час «Вісли»: «Люди могли взяти з собою те, що вмещалось на одну фіру з конем, і максимум дві корови. Довгу колону возів військові погнали на залізничну станцію у Новому Сончі. Тут переночували під дощем, а вранці завантажено в один вагон по дві родини з худобою і статками. Був початок літа, спека, худоба ревіла від спраги і голоду, а стривожені люди не знали, куди їх везуть. В Явожні транспорт зупинився. Військові ходили вздовж вагонів, вичитували деякі прізвища людей і кудись забирали. Потім виявилось, що на допити. Поверталися зі слідами катувань. Троє людей не повернулось, бо їх запроторили у карний табір праці, де без суду тримали до літа 1948 р. Після цієї процедури транспорт рушив у дальшу дорогу і по кількох днях зупинився на станції Любінь Вроцлавського воєводства»⁶⁶.

У свою чергу переселенців в Україну завезли до станції Потутори, а далі сім'я поселилася в с. Угринові Підгаєцького

На фото сучасний вигляд села Лабової

⁶⁶ Мончак Л., Полянєк І., Юськів Н. Лабова. Лемківське село нашої пам'яті. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. С. 32.

району. Прийняли сім'ю дуже добрі, порядні люди, але і родина лемків теж їх врятувала, бо сказала енкаведистам, що бандерівців не бачила (брат господині сім'ї, що прихистила Мончаків, був в УПА). А потім поляки виїхали з села, і родина отримала якусь хату-ліплянку.

Лев Мончак ходив до місцевої школи, не вступав до комсомолу, за що двічі його виганяли зі школи. У 1953–1958 рр. він вчився у Львівській політехніці, потім працював оператором з

Лев Савович Мончак

дослідження свердловин, оператором з видобутку нафти в НПУ «Надвірнанафта» (1958–1959 рр.), інженером-геологом геологічного відділу (1959 р.), завідувачем лабораторії фізики пласта науково-дослідної лабораторії НПУ «Долинанфта» (1959–1962 рр.). Від 1962-го до 1965 р. навчався в аспірантурі Львівської політехніки (з грудня 1964 р. в м. Івано-Франківську), яку успішно закінчив і 1965 р. захистив кандидатську дисертацію.

1967 р. п. Мончак став доцентом вишу і заслужив за багаторічну працю велику повагу в науково-педагогічного колективу університету. Він один з ініціаторів видання й автор перших в Україні україномовних «Нафтогазопромислового словника» та «Довідника з нафтогазової справи», а також десятків наукових статей, монографій, посібників тощо. А ще Лев Савович дуже цікавий співбесідник, має дар мудрого слова, чудовий пропагандист знань про природу рідного краю, організатор експедицій у гіпсові печери та по р. Дністер, завзятий шахіст і бадмінтоніст. Село загалом подарувало світові багато талантів. Так, титулований гросмейстер, тренер і шаховий діяч Адріан Михальчишин, чий дідусь був греко-католицьким священником у Лабовій, 2018 р. став віце-президентом Європейського шахового союзу.

Відзначмо, що Лев Савович так і залишився безпартійним, хоча і розумів, що втрачає на кар'єрному рості. Він за радянських часів усе відговорювався від партії тим, що «ідейно не доріс». Зате науковець співав у капелах «Гомін Карпат» та «Бескид», джазовому оркестрі. З початком національного відродження у кінці 80-х рр. ХХ сторіччя п. Мончак взяв активну участь з капелою, де він уже був старостою, у становленні держави. Він і сьогодні пам'ятає, як він з друзями вішав український прапор над сільрадою у с. Кирилівці, на батьківщині Т. Шевченка, потім співав національний гімн.

Лев Савович доклався і до збереження пам'яті про українську Лемківщину. Він зі співавторами написав і видав власним коштом книжку про свою маленьку батьківщину — «Лабова. Лемківське село нашої пам'яті», бере активну участь в роботі Івано-Франківського обласного товариства «Лемківщина».

Закінчити розповідь про нашого героя хочеться словами його колег по вишу: «Лев Савович — це згусток високого інтелекту та ерудиції, великий працелюб, людина глибоко демократична, виважена, толерантна та доброзичлива. Він вмів любити свою Батьківщину й народ і не вмів хвалитися цією любов'ю. Якщо десь і є справжня українська інтелігентність, то вона не деінде, а в цьому прекрасному чоловікові...»⁶⁷.

На чужині снівся бузок

Ганна Михайлівна Бабак (Михайлів) народилася 28 січня 1944 р. в с. Підлужжі Тисменицького району⁶⁸. В її сім'ї, крім батьків, були ще дідусь з бабусею і молодший брат Михайло, 1948 р. н.

Сім'ю вивезли, бо дідусь не хотів вступати до колгоспу, казав: «Ще подивимось». У підсумку 18 жовтня 1950 р. родина потрапила до останнього вивезення на Сибір. Вночі червоні активісти постукали у вікно і почали кричати: «Вставайте і збирайтеся до Сибіру».

⁶⁷ Лев Савович Мончак. До 70-річчя від дня народження. Режим перегляду: <http://194.44.112.13/journals/178p.pdf> (дата звернення 05.04.2020 р.).

⁶⁸ Архів автора. Запис розмови з Ганною Михайлівною Бабак 01.11.2018 р.

Було холодно, більшовики не давали зібратися. До депортації родина не була готова, а дехто заздалегідь сушив сухарі, готував одягу, забував зручності. Дозволили взяти найпотрібніше: одяг і трохи харчів (борошна, кукурудзи й олії). Частина речей залишили сусідці, щоб та потім їм передачі прислала. Всі плакали і нарікали на долю⁶⁹.

*З мамою перед виселенням,
липень 1950 р.*

Спочатку родину привезли в сільраду. Там з'ясувалося, що батька в списках на депортацію нема, але ніхто від влади не хотів розбиратися, а натомість нагадували Михайловим про діда, що не хотів іти до колгоспу. Коли всіх позвозили з села, то на другий день повезли на відкритих вантажних машинах до пересильного табору в селище Брошнів-Осаду, де вони пробули два місяці.

Перед виселеннями постала величезна територія у два ряди, обвита дротами з вишками, де чергували озброєні солдати і куди було підведено залізничну колію. Було ще якесь величезне приміщення, як хата-читальня зі сценою. Як згадує п. Ганна, поселили їх у приміщенні в окремих комірчинах завбільшки з купе в потязі, а спали люди на нарах і на землі. На ніч бараки зачиняли. Сморід від параші був дуже великий.

Давали там їсти якусь баланду, і вони б не вижили, якби мамин брат, бабуся і дідусь, а ще сусідка не привозили провіант з села і мама не продавала одяг. На обід привозили бочку з чимось, що називалося борщем (мутна рідина з кількома картоплинами, трошки крупи, волокна конини). Дворічний братик ослаб, простудився, мав гуглі по тілі, йому їх різали, і пересипали, щоб вошей не було.

⁶⁹ Вацеба М. І. Словом правди свідчу. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 12.

Пані Ганна Бабак — першокласниця

Під Новий рік сім'ю Михайлових разом з іншими повантажили у вагони і повезли... Було дуже холодно, і весь час хотілося їсти. Хто був слабенький, того викидали з вагона ще живим. Була пічечка, люди щось собі на ній гріли, з вагона випускали лише по воду і дрова. По дорозі бачили дим з-під землі, а то люди жили в землянках. Зупинився наш ешелон в поселенні Лесопилки Усть-Абаканського району Хакаської автономної області⁷⁰.

Місцеве населення «одягалось, як у нас роми», жило в юртах і їло конину. Поселили людей у бараках, дві—три сім'ї в одній кімнаті, а посередині стояла бочка з трубою, і нею опалювали приміщення. Чоловіків зразу відправили на лісоповал. І жінки йшли на роботу деревину обробляти. Тато п. Ганни обморозив ноги, пальці гноїлися, хтось дав валянки. Одягу не було. Всі жінки ходили в штанях. Усі були зажурені.

Але прийшли естонці з музичними інструментами (їх теж було репресовано) і розраджували їх музикою акордеона та співами. Так і стали ці люди їхніми друзями. Коли їм дозволили їхати додому, то всі естонці виїхали до одного. Натомість з українців дехто полишався, бо не було куди їхати.

Сибіряки теж спочатку жаліли депортованих, привезли трохи борошна, картоплі підводами і роздали під розписку. А вже потім стали ненавидіти переселенців і казали: «Ой ви, хохли, хочете їхати до себе додому, що, вам тут погано?». І звичаї у них були дивні: тиждень після зарплати не виходили з дому, бо пили; жили без плану. Поживуть трохи, а далі запрягають у вози коней, корова ззаду, пожиток складуть на воза і переїжджають в інше місце. А ще в них так велося, що

⁷⁰ Всього на поселенні було 11 сімей депортованих (41 особа). Див: Книга пам'яті жертв політичних репресій Республіки Хакасія. Том 3. Режим перегляду: <http://www.memorial.krsk.ru/Articles/ХКР/3/12.htm>. (дата звернення 04.05.2020).

як сподобалася сибірякові дівчина, прийшла на танці, вони її вкрадуть, потім якийсь викуп дають...

Сім'я була від 1951-го до 1961 р. в Сибіру. Біда, горе, не було що їсти, але життя тривало. Бабцю поховали, а в листопаді 1952 р. народився брат Василь. І дуже дружили, товаришували, за 40 кілометрів їхали, щоб зустрітися один з одним. І після повернення в Україну продовжували підтримувати зв'язки. Ще рік після звільнення сім'я не їхала додому, бо чекала, щоб Ганна закінчила 10 класів школи.

Жінка згадує, що її мамі часто снівся на чужині бузок, у Хакасії його немає, а росте багульник. З дому писали, присилали фотографії. Раз навіть дідусь прислав на Святвечір посылку з медом та іншими смаколикками. А вже як Сталін помер, то заставляли дітей плакати, прямо ридати в школі. Жалобні заходи влаштовували, вчителі всі плакали.

Діти вчилися за 18 кілометрів від родичів, то як не вистачало їжі, місцеві давали щось своє, на ночівлю брали, якщо додому не могли добратися, хліба давали, пригощали чаєм з мати-й-мачухи. Мали милосердя, бо багатьох з місцевих ще царі виселяли.

Купить мама молока, і то навіть не молока, а перегін... а Ганнуса міряє з братом склянки, чи в когось не більше. А ще цукор грудками рафінований кололи і їли, як смаколики. Жінка згадує, як вона вже дівчурем була в 13 років і мама купила їй матерію на сукню. Але матері запропонували теля за цю матерію, і так дівчинка не отримала сукні. В росіян ніхто про корову не дбав, у них корова взимку була в стайні з ледве збитих дощок, вся в інеї від морозу, кури жили в сараї, а на зиму їх забирали до хати.

Родина збирала ягоди, гриби, кедрові горіхи (їх можна було продати), а потім догаздувалися до корови, свині... Потрохи почали вибиратися з бараків і побудували хату. Десь уже 1955-го чи 1956 р. Ганна з мамою на роботі складали дрова на самий Великдень, сіли обідати, молилися і згадували минуле життя. Тут невідомо звідки взявся чоловік у штурмівці з рюкзаком і рушницею і каже до них: «Хахлушки, чого плачете? Не плачте. Ця скотина вже здохла». Подув на долоньку легенько і до жінок: «А ця держава отак розпадеться, і ви доживете до цього». І зник так само непомітно, як з'явився.

Приїхали з Сибіру в липні 1961 р., не прописували. А відповідно батьків не брали на роботу. Мати пішла в колгосп, а батько почав працювати за документами татового брата. Побудували хату. Але Боженька їм дав усе одно довге життя, тато п. Ганни помер у 82 роки, а мама — у 86 років.

Жили бідно-бідно. Ганна, вже доросла, не мала в що вдягнутися⁷¹. Дівчина не могла вступити в інститут, хоч і добре вчилася (два роки набирала потрібні бали в медінститут, але не зараховували на навчання). Довелося йти на роботу, а вже заочно вчитися. Далі Ганна вийшла заміж, виховувала дітей. Як каже жінка, «треба було дряпатися по життю».

Дуже сім'я тішилася незалежністю України. Тато п. Ганни радів, що не загинули надаремно люди, а потім як побачив зловживання нової влади, як почали розкрадати... Як він кляв, що і землі було тяжко. Переживав, що не впорядковані могили тих, хто загинули за Україну. У стареньких пропало все, що було на книжці, не платили пенсії. Батьки п. Ганни чекали іншого... Після написання заяви на реабілітацію їх визнали реабілітованими, і вони отримали за дві корови, нову хату, за весь маєток аж 632 карбованці компенсації.

Але добре, що родина повернулася, що дожила до незалежності України. І п. Ганна тішиться, якщо про неї згадують, для таких як вона, дуже дорога людська увага.

Доля депортованої жінки

Олена Петрівна Струтинська (Сачко) народилася 18 червня 1937 р. у с. Черемхові Коломийського району⁷². 1944 р. німці поспалювали в селі хати, і родина переїхала в с. Лісну Слобідку. Потім з'явилася радянська влада, і відновилися репресії проти українців. Олена пам'ятає, як червоні шукали шпигами упівські бункери на городі. 1945 р. помер батько родини, а 1950-го прийшов з Червоної армії Оленин брат.

Другого лютого 1950 р. родину (крім Олени, виселили її матір, що померла вже в листопаді 1950 р., брата Василя з

⁷¹ Вацеба М. І. Словом правди свідчу. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 13.

⁷² Архів автора. Запис розмови з Оленою Петрівною Струтинською 01.11.2018 р.

дружиною і брата Михайла) депортують з конфіскацією майна (чому вивезли, не знали!). Оленин брат Василь Сачко мав закінчену гімназійну освіту і працював у сільраді (секретарем або головою), його до сім'ї доєднали пізніше, дуже побитого.

На засланні. Справа на фото сидить Василь Сачко, через якого, ймовірно, вивезли родину

Спочатку родина

Сачків потрапляє до збірного пункту в м. Коломиї. Там вони перебували в камері в'язничного режиму. Людей було дуже багато, в'язні лежали просто на підлозі, а до туалету їх водили шеренгою. Через віконечко до камери подавали їсти. Дружина Олениного брата в тюрмі на підлозі 17 лютого 1950 р. народила дитину, яка за збігом долі тепер працює дитячим хірургом у м. Києві.

Потім родину довго везли в товарняку на спецпоселення в Томську область в містечко Асіна, а звідти після сходження криги з річки Чулим депортовані поплили на баржі в поселення Яргаза в Тегульдєтському районі. Чоловіки понягали лісу і побудували якісь житла. Тут Олена у валянках і куфайці ходила до школи (в поселенні була лише чотирикласна школа). Було страшно, мороз, комарі й мошка кусали, а потім від них трясла малярія. Жінка згадує, як діти ховали хліб про запас, а в лісі його розігрівали на палиці на вогні на обід.

Олена змушена була також з 1952 р. йти до роботи, бо батьків не було – обрубувала сучки з дерев. 1955 р. її відпустили в Україну, і дівчина більше не поверталася, бо після смерті Й. Сталіна вже були пом'якшення в режимі. Під час передачі листа з Сибіру родині депортованого священника в м. Калуші дівчину переконали залишитися. Вона влаштувалася на роботу санітаркою в лікарню, де і познайомилася з майбутнім чоловіком.

1956 р. Олена вийшла заміж, чоловік був шофером, він швидко збудував хату. Але син чоловікового вуйка був в Івано-

*На виставі «Наталка
Полтавка» на засланні.
На фото перша зліва зверху
Олена Струтинська*

*Весільне фото
Олени Струтинської*

Франківську і загітував сім'ю переїхати до нього в місто. Тут родина Струтинських виростила сина, що працює в Івано-Франківському національному медичному університеті, і двох доньок: медсестру і художницю. Олена Струтинська з радістю зустріла незалежність України, всі дні відбула на Майдані під час Революції гідності і сподівається, що трагедія її родини ніколи більше не повториться з українцями.

ГЕРОЇ ОУН–УПА: СТРАЧЕНІ СВІТАНКИ

Повстанці з села Княжого

Через опір радянській владі репресивна система в 40–50-х рр. ХХ ст. масово карала українців навіть за незначне сприяння повстанцям. Так, у с. Княжому Снятинського району, за даними Ярослава Романюка, боївка ОУН діяла до осені 1951 р.¹ Лише 1946-го в селі на нелегальному становищі перебувало 22 мешканці, за однією кримінальною справою проходило аж 15 осіб. І з них за судовим вироком від 17 червня 1946 р. було ув'язнено 12 односельців на строки від 25-ти до 10-ти років².

Так, восени 1944 р. в Джурівському лісі зібралось 13 осіб з с. Княжого, які потрапили в сотню Цигана, а потім Білого, яка входила до куреня Скуби. До УПА їх зібрала станична Українського Червоного Хреста (УЧХ) села Марія Миколаївна Курилюк (псевдо Береза), 1925 р. н.

Як свідчив Григорій Антонович Данилюк, «Циган був віком 30 років, середнього росту. Коренастий. Широкоплечий, чорноволосий, з овальним лицем, очі чорні, в рухах був шустрий». Автори праці «Повстанський рух на Снятинщині» вважають, що упівці говорили про сотенного Чорноту (Василя Берлада), який у селі мав прізвисько Циган³.

¹ Романюк Я. Повстанський рух на Снятинщині / Ярослав Романюк, Ольга Слободян, Володимир Карий. Снятин; Чернівці: Друк Арт, 2016. С. 55.

² ГДА СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 4. Спр. 1253 (Т. 1–2).

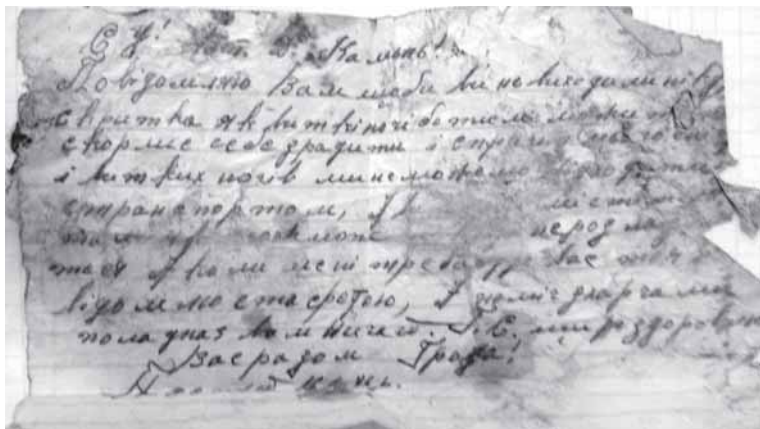
³ Романюк Я. Назв. праця. С. 42.

Лави бійців УПА поповнили уродженці с. Княжого: Павло Григорович Миронюк (Нечай), 1926 р. н.; Іван Данилович Вінтоняк (Дуб), 1921 р. н.; Іван Миколайович Кибіч (Камінь), 1926 р. н.; Григорій Антонович Данилюк (Богун), 1904 р. н.; Микола Дмитрович Фербей (Дубина), 1927 р. н., та інші.

Першого чи другого січня 1945 р. о 9-й годині сотня прийняла шести—семигодинний бій у селі Рудниках Заболотівського району. В лютому 1945 р. повстанці Цигана 9—10 годин билися з ворогом у районі с. Космача Яблунівського району. Навесні 1945 р. п'ять годин сотня вела бій з червоними в районі с. Пилип Коломийського району.

Навесні 1945 р. через відсутність продуктів бійців розпустили по домівках, і вони переховувалися по бункерах у селі, а також у лісі. В червні цього ж року за бійцями з Княжого прийшли Явір і Окріп. Циган дав 30 хвилин на збори, повернулися в сотню Нечай, Довбуш (Дмитро Григорович Данилюк), Комар (Іван Гаврильчук), Тур (Дмитро Тодорук), Дуб, Чайка, Сірко, Зоря, Камінь, Квітко, а Орлика (Василя Миколайовича Павлюка) Циган розстріляв через відмову йти в ліс у зв'язку з хворобою.

Після того сотня до початку грудня 1945 р. перебувала в лісі поблизу сіл Кривобродів, Іспаса, Микитинців Косівського та Вижницького районів. Спочатку бійці стояли групами по 50 осіб, а потім зібралися разом у кількості 140—150 осіб.

*Естафета Грози до Каменя з закликом
бути дуже обережними напередодні розгрому підпільників*

У перших числах грудня 1945 р. о сьомій годині ранку війська Червоної армії оточили село Іспас, почався бій, у підсумку якого сотня частинами почала відступати. У с. Пістині вихідці з с. Княжого відстали і вирішили йти додому.

У селі бійці опинилися в кущовій боївці Грози (Василя Григоровича Миронюка). Під час облав і небезпеки вони ховалися в кількості 11 осіб у схроні Козака (Івана Миколайовича Павлюка), потім в бункері в полі, а пізніше частину з них вбили чи затримали.

Так, 29 січня 1946 р. було викрито схрон станичного Лева (Григорій Дмитрович Гнідан, 1925 р. н.). Упівці відстрілювалися, а коли закінчувалися патрони, Лев вигукнув: «Слава Україні!» – і останню кулю пустив собі в скроню, а Нечая і Дуба полонили⁴. Потім захопили бункер з Каменем і Хмелем, а загалом згідно із «Звітом про хід боротьби з бандитизмом і оунівським підпіллям на території Станіславської області за період з 5 по 23 лютого 1946 р.» у с. Княжому було виявлено кілька криївок і вбито господарчого Снятинського районного проводу ОУН Вороного (Василя Михайловича Легкуна), станичного с. Видинова Фріца, станичну УЧХ Березу і підпільницю Калину Карп'юк⁵.

Багато мешканців с. Княжого постраждало від карально-репресивних заходів радянського режиму навіть не за військову допомогу руху спротиву. Так, Анна Дмитрівна Вакарук, 1905 р. н., отримала десятирічний термін ув'язнення за те, що вдома мала збірний пункт продуктів і естафет, прала білизну упівців і приймала їх у хаті. Ірина Іванівна Максим'юк, 1925 р. н., та Микола Васильович Кибіч, 1898 р. н., свої десять років «заробили» за те, що в їхніх господарствах були схрони, де переховувалися повстанці.

У свою чергу Микола Григорович Фербей, 1910 р. н., постраждав від «червонозоряних визволителів» лише за те, що в листопаді 1945 р. разом з іншими членами ОУН будував

⁴ Романюк Я. Назв. праця. С. 53.

⁵ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / Відповідальний редактор М. Кугутяк. Т. 2. Книга 2 (1945–1946). Івано-Франківськ: КПФ «Лік», 2010. С. 317–318.

Фотографії родини Вакаруків

схрон. Йому інкримінували, що він зробив з дощок бокові стіни, стелю, підлогу схрону.

А Дмитро Миколайович Вакарук, 1903 р. н., отримав десять років в'язниці попри те, що був радянським активістом. З приходом перших совітів він став активістом сільради, з початку 1940 р. — бригадиром колгоспу ім. Й. Сталіна в селі, а з червня 1940-го — навіть заступником голови сільради. За німців Вакарука тричі відправляли на примусові роботи в Німеччину, він тричі втікав по дорозі додому. 1944 р. селянина призивають в Червону армію, він служить в запасних стрілецьких полках, рубає ліс у Читинській області. В листопаді 1945 р. Вакарук повертається в Княже, а вже в січні 1946-го вербується Грозою.

Будинок «радянського активіста і червоноармійця» став пунктом зв'язку, збору харчів і прання білизни. Продукти приносять у Вакарукову хату працівник сільської кооперації, теж колишній червоноармієць Петро Васильович Тодорук, а штафети — п'ятнадцятирічний Василь Сав'юк. Дружина Вакарука — Анна Дмитрівна деколи сама казала Сав'юкові: «Василю, знайди і візьми для хлопців наших, що їм треба з продуктів, а то вони, напевно, сидять голодні».

За виконання функцій спецкур'єра також на 10 років ув'язнили Івана Миколайовича Павлюка-Сав'юка, 1927 р. н. Натомість Марія Степанівна Кибіч, 1913 р. н., від березня 1945-го до 18 лютого 1946 р. утримувала в себе вдома приміщення

для хворих повстанців. В акті ліквідації шпиталю було описано його внутрішній вигляд: «...в кімнаті залізне ліжко, 3 подушки, 2 ковдри і коробки з маззю».

Але найжорстокіше, певно, повелися з Ольгою Юріівною Винничук, 1928 р. н., яка опікувалася хворими в цьому шпиталі. Дівчина вчилася в торговельній школі в м. Снятині, в сільськогосподарській школі в с. Коршеві, а потім працювала вчителькою у с. Карлові Снятинського району.

У березні 1945 р. Винничук під впливом районного референта УЧХ — Софійки стала учасницею ОУН під псевдом Галина і станичною УЧХ у с. Княжому. Вона лікувала хворих (понад 10 осіб), закупувала медикаменти в Чернівцях, а також збирала медикаменти у Снятинському районі і готувала бинти.

На початку весни 1945 р. Винничук отримала естафету від Блискавичного (ймовірно, Петра Романюка)⁶ з наказом почати надання медичної допомоги і відправилася разом з вчителькою Марією Олександрівною Оріджук, 1928 р. н., і Ольгою Василівною Делевською в будинок Марії Кибіч біля р. Черемош. Там вони лікували хворих від корости. Шпиталь охоплював половину дому. Хворі приходили лікуватися мазями, а медикаменти надавав господарчий Лев.

Під час слідства радянські опери жахливо познущалися над Винничук. Її навіть не змогли доставити в зал суду, бо «лежала без руху з перебитими ногами». Натомість у

Марія Кибіч на Розпізнавчій мапі Генерального губернаторства під час німецької окупації

⁶ Адамович С., Кобильник Р., Щербін Л. Нереабілітована пам'ять / Відповідальний редактор Сергій Адамович. Ч. 1. Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2017. С. 11–15.

медичному висновку Снятинської лікарні значилося, що «хора потребує лікування, дальше перебування хорої в лікарні може привести до повного паралічу нижніх кінцівок». У свою чергу родичів повстанки було повідомлено про її «безнадійний стан».

За вісім місяців лікування «хвора на ноги вставати не могла, ходити теж», але суд 27 грудня 1946 р. все-таки ув'язнив паралізовану Галину на десять років виправно-трудових таборів. Унаслідок касаційної скарги у квітні 1947 р. вирок скоротили до трьох років в'язниці, а рішенням Президії Верховної Ради СРСР від 3 липня 1947 р. дівчину звільнили з-під варті. Однак дівчина все одно потрапила на заслання і 1956 р. проживала в м. Зимі Іркутської області. Так, Ольга Винничук через надання медичної допомоги у свої 18 років стала калікою, їй зіпсували життя, і випадок з нею з усією яскравістю продемонстрував «гуманність» радянського правосуддя.

Вдень комсомолец і вчитель, а вночі бойовик ОУН

Під час протистояння радянської карально-репресивної системи з рухом Опору ОУН—УПА українці часто змушені були вести подвійне життя. Офіційно вони були лояльними слугами панівного режиму (партійними та комсомольськими активістами, вчителями і т. д.), а фактично працювали на підрич совітської влади. Таку місію виконували, до прикладу, Броніслав Францович Горбулевич, 1929 р. н., уродженець с. Вербівців Городенківського району, житель с. Русова Снятинського району, і Михайло Іванович Мандрик, 1926 р. н., уродженець с. Русова⁷.

Горбулевича і Мандрика навесні 1947 р. завербував керівник районної боївки СБ Хмара (Дмитро Іванович Нельюк, 1921 р. н., уродженець с. Красноставців Снятинського району) в ОУН, і вони отримали відповідно псевда Зорян і Вістун. Вони вели розвідку і передавали інформацію через сховки Хмарі, Горбулевич ще розвішував листівки.

⁷ ГДА СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 4. Спр. 1206.

Цікаво, що Броніслав Горбулевич був секретарем первинної комсомольської організації села Підвисокого Снятинського району, мав середню освіту і заочно вчився на першому курсі Чернівецького державного вчительського інституту, а ще вчителював у школі с. Підвисокого⁸. Натомість Михайло Мандрик від 1944-го до 1945 року брав участь у боях на боці Червоної армії, а його батько був колгоспним активістом.

Подячна грамота Онуфрієві Данильчуку за перемогу у війні за підписом командуючого Військами Першого Українського фронту маршала Радянського союзу І. Конєва. Липень 1945 р.

Під час слідства Горбулевич – Зорян розказав, що його двічі перестрівав по дорозі зі школи Хмара та переконав збирати інформацію на користь ОУН. У полі біля дороги був сховок (мертвий пункт зв'язку), який показав Зорянові Шалений (Онуфрій Дмитрович Данильчук, 1910 р. н., станичний с. Підвисокого⁹), що, як заздалегідь було домовлено, зустрів його і вдарив палицею по нозі.

До цього мертвого пункту (засипана землею, травою і накрита зверху дошкою ямка, де лежала залізна банка) треба було заходити через день. 20 березня 1947 р. Горбулевич отримав перше завдання – зібрати дані про голову сільради с. Русова Миколу Івановича Шовкопляса, перевірити, чи не є

⁸ В боївці ще був учитель Красноставівської школи Микола Миколайович Ахтемейчук (Головайко).

⁹ Данильчук Онуфрій встиг відзначитися як сапер у Червоній армії, був нагороджений грамотою за звільнення Праги, медаллю «За відвагу», орденом Червоної Зірки, спочатку мав псевдо Тлумак, а пізніше – Шалений.

Косм. др. Хмару
 Прошу сьогодні
 якнайскоріше ввечері
 бути на тому місці,
 де ми договорилися
 Голова має бути там
 бо він навіть вінчає
 дівчину. В селі відбуває
 ся сваткування вилучен
 державу коней і овчів, але
 це все до ввечері скінчи
 ся і вранці нічого не
 перешикодит. Поки що
 в селі Абрамова не має
 але можна бути, щоб
 такій випадку на весіллі
 йому прийти приготува
 тися до цього. Якщо
 можливо, то взяти в хаті
 більше хлопців. Я думаю,
 що коли буде в хаті
 Абрамов зі своїми пог.
 пісакми і головою то хату
 можна буде закидати
 гранатами. В хаті як будуть
 люди, то вони є прихильниками
 голови. Коли головні
 А якщо можливість має
 бути, то можна ввечері
 піти до Голови і переверба
 ти державну конюшню.

**Зорянова естафета
 до Хмари з повідомленнями
 про підготовку замаху
 на голову сільради с. Русова
 Миколу Шовкопляса**

бути, що він також прийде на весілля, тому прошу
 приготувитися до цього. Якщо можливо, то прошу взяти
 більше хлопців. Я думаю, що коли буде в хаті Абрамов
 зі своїми посіпаками і головою, то хату можна буде
 закидати гранатами. В хаті, які будуть люди, то вони
 є прихильниками голови...якщо у вас є якісь перешкоди,
 то прошу післати Шаленого до мене і

зрадником завгосп колгоспу Косменко, і скласти список
 сільських хлопців, які мали б долучитися до спротиву
 совітам.

У цьому списку опинилося 12 осіб, з яких Івана Олексій
 йовича Луцика (Лева), 1927 р. н., Івана Григоровича Стефа
 ника, 1926 р. н., Володимира Лелета (Довбню) та Михайла
 Івановича Мандрика (Вістуна) почали залучати до пов
 станської роботи.

Оунівці стежили за голо
 вою сільради с. Русова
 Миколою Шовкоплясом,
 з'ясували, що він буде 18
 травня 1947 р. на весіллі в
 родички Тетяни Корчак. Після
 цього Горбулевич естафетою
 повідомив Хмару, що солдат
 під керівництвом Абрамова
 на весіллі не буде, а потім
 пошкодив телефонну лінію.

В естафеті Зорян
 повідомляв Хмару: «Прошу
 сьогодні якнайскоріше
 ввечері бути на тому місці,
 де ми говорили. Голова має бути
 точно, бо він навіть вінчає
 дівчину... поки що в селі
 Абрамова не має, але може

що-небудь передати, а ми самі справимося, бо такої нагоди може скоро не бути. Здоровлю щиро!».

Під час весілля Горбулевич з Мандриком дочекалися приходу Хмари з Кармелюком, Завзятим (Іван Йосипович Корольок, 1914 р. н., уродженець с. Стецевої Снятинського району) і ще одним бойовиком та пішли кожен до себе додому. Натомість бойовики застрелили Шовкопляса, лейтенанта Червоної армії Михайла Семеновича Мешка і мешканку с. Белелуї Марію Василівну Рибак.

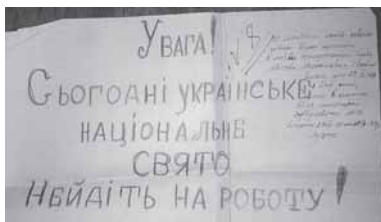
31 травня 1947 р. Хмару вбили, і його посаду успадкував Кармелюк (Микола Михайлович Гузій, 1927 р. н., уродженець с. Красноставців Снятинського району), який видав розпорядження Горбулевичу продовжувати боротьбу. Після цього через Шаленого Горбулевичу передали гвинтівку для здобуття в бою зброї, а 29 червня 1947 р. листівки і прапори до дня проголошення Акта відновлення державности 30 червня 1941 р.

Прапори і листівки розійшлися і по інших селах — Будиліві, Потічку, Стецевій і т. д. У самому Русові стяг було розміщено на могилі загиблих героїв-націоналістів, а ще два розвісили на клубі. До того ж, по селу було поширено 20—25 листівок (частину з них було копійовано від руки).

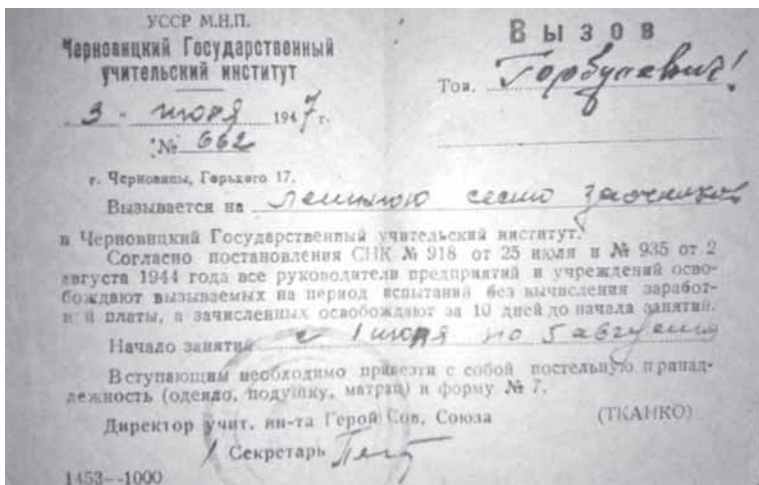
Зорян сам написав три листівки, які закликали не вступати в колгоспи і вести боротьбу проти радянської влади, а також не виходити на роботу в день українського свята 30 червня.

У розповсюдженні листівок Горбулевичу допомагав його однокласник, теж учитель у с. Красноставцях Іван Луцик. Крім того, він збирав дані, носив естафети, знайшов кулемет. Відзначмо, що Зорянові допомагала навіть його дівчина — Наталя Вахнюк, яка забезпечувала ОУН інформацією.

Горбулевич під час слідства визнавав, що вдень був учителем, а вночі офіцером, бо любляв ходити у формі молодшого лейтенанта. Партизани мали підготовлені

*Листівка
Броніслава Горбулевича
до дня проголошення
Акта Відновлення
державности 30 червня 1941 р.*

*Виклик Броніславові Горбулевичу на навчання
в Чернівецький державний вчительський інститут*

схрони для переховування від совітів. Так, Онуфрій Данильчук примудрився побудувати бункер на городі, а зверху над ним спокійно росла картопля.

Однак після вбивства Хмари при ньому знайшли польову сумку з інформаційними звітами, списками старшокласників Снятина, директивами Проводу ОУН, листівками, списками членів боївки, естафетами, квитанціями, націоналістичними піснями, фотографіями бойовиків та зброєю. Серед документів була і естафета Горбулевича, яка засвідчила, що останній був станичним села Русова. Пізніше в Горбулевича вдома знайшли ручний кулемет і гвинтівку і затримали його 7 липня 1947 р.

У підсумку за вироком суду Броніслава Горбулевича, незважаючи на те, що його батько був інвалідом Другої світової війни, засудили до 25-ти років ув'язнення (пізніше за рішенням Президії Верховної Ради СРСР покарання було зменшено до 15-ти років). Каторга фізично надломилася повстанця (1955 р. у двадцятишестилітньому віці Горбулевич уже був інвалідом II групи і зберіг лише 25% зору). Його звільнили з-під варті 31 жовтня 1959 р., і незалежність 1991 р. він зустрів у м. Снятині. Онуфрій Данильчук та Михайло Мандрик постраждали менше — вони отримали десятирічні терміни ув'язнення.

Червоноармієць, що потрапив у боївку УПА через шинель

Різними шляхами потрапляли в УПА українці, які служили в Червоній армії. Оригінальною в цьому контексті виявилася доля Олексія Тимофійовича Лук'янченка, 1925 р. н., уродженця с. Добрянки Долинського району (нині, ймовірно, Вільшанського району) Кіровоградської області¹⁰.

Арештували Олексія Лук'янченка 19 грудня 1946 р. як дезертира Червоної армії, що переховувався в селах Яблунівського району. До того червоноармійця затримали бойовики УПА, він дав свідчення про свою команду із заготівлі дров і добровільно вступив у боївку.

Військовик служив у 84-му механізованому полку 23-ї мехдивізії, яка розташовувалася чи то в м. Коломиї, чи в м. Рахові. Далі, як виходило із свідчень арештованого Лук'янченка, 12 червня 1946 р. його військова частина вийшла на роботу із заготівлі лісу для літнього табору в с. Уторопах. Якогось дня частину забрали по тривозі, а Лук'янченко в метушні забув шинель і повернувся по неї. Потім червоноармієць «пив у хаті дві доби, після чого вернувся в частину, а частина кудись виїхала», тоді він знову відправляється в Уторопи пити горілку.

Ще за дві доби за військовиком прийшло семеро повстанців і відвело його до окружного провідника СБ Косівщини Недобитого (Юліан-Микола Миколайович Матвіїв) у Ворохтянські ліси. Під час

*Юліан-Микола Миколайович
Матвіїв – Недобитий
(1914–1953). Командир
куреня, окружний керівник ОУН*

¹⁰ ГДА СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 4. Спр. 1231.

співбесіди з упівцями Лук'янченко розказав про свою військову частину, погодився перейти на бік УПА і потрапив у сотню Вихора (Іван Федорович Андрейчук), чоту Жайворона, рій Гая (Юрій Андрійович Сарич, уродженець с. Верхнього Ясенова) під псевдом Мостовий.

Екскервноармієць відбув десятиденний навчальний вишкіл за програмою навчання УПА за участі Недобитого і здобув спеціалізацію мінера. А вже в липні 1946 р. він взяв участь у бою з радянськими каральними загонами. Внаслідок бою було поранено троє осіб і вбито Верховинця. Лук'янченка теж пораненили в ногу, та з пораненим ройовим Остапом (Михайло Миколайович Рокищук) і санітаркою Річкою він 18 днів лікувався у схроні.

Після лікування Мостовий перебував у чоті Гая, а після бою з червоноармійцями в районі Головів переховувався в бункері в с. Верхньому Ясенові.

У схроні з ним разом перебували Крига (Іван Михайлович Штефлюк), заступник районного проводу ОУН Кубанець (не був під час облави), ройовий Остап, Качур (Дмитро Петрович Чупринчук) і Бульба. Матеріальне забезпечення повстанців взяв на себе Крига, який був місцевим.

Під час облави 19 грудня 1946 р. четверо повстанців спочатку втекли, але їх зловили, і під тортурами вони показали бункер з Мостовим. Потім було слідство. Спочатку Мостовий через страх або щоб заплутати слідство, подавав себе під прізвищем солдата зі своєї роти Івана Якимовича Ткачука, але потім розказав свої справжні біографічні дані.

У підсумку Олексія Лук'янченка, незважаючи на наявність медалей «За відвагу», «За перемогу над Німеччиною», «За взяття Відня», «За взяття Будапешта», засудили згідно із статтями 54-1 «б» та 54-11 КК УРСР на 10 років позбавлення волі з обмеженням у правах на 5 років та конфіскацією майна. Звільнили Лук'янченка з-під варті 8 вересня 1955 р., на цей час він вже втратив третину здоров'я і просив лише з'єднання з родиною. А ми, на жаль, сьогодні так і не знаємо, чи причиною появи Олексія Лук'янченка в УПА стала забута шинель, чи це був свідомий вибір українця, що народився на землі колишнього Новослобідського козацького полку.

Хлопець з Новиці на німецькому мінному тральнику і в ОУН

Уродженець села Новиці Калуського району Ілля Григорович Романів, 1925 р.н.,¹¹ напевно, ніколи не зміг би передбачити, які круті розвороти життєвого шляху дарує йому Бог.

Походив Романів з селян-середняків, здобув професію слюсаря. В листопаді 1941 р. Ілля добровільно відправляється на роботу до Німеччини, де працює спочатку в м. Штеттині на цукровому заводі, а потім на суднобудівному заводі «Одерверг» слюсарем. 3 квітня 1942 р. хлопця чомусь призивають на службу в німецький військово-морський флот. Романів проходить тримісячну підготовку, присягає на вірність нацистській Німеччині і розпочинає службу рядовим матросом 5-ї німецької дивізії на мінному тральнику – Minensucher M-35¹².

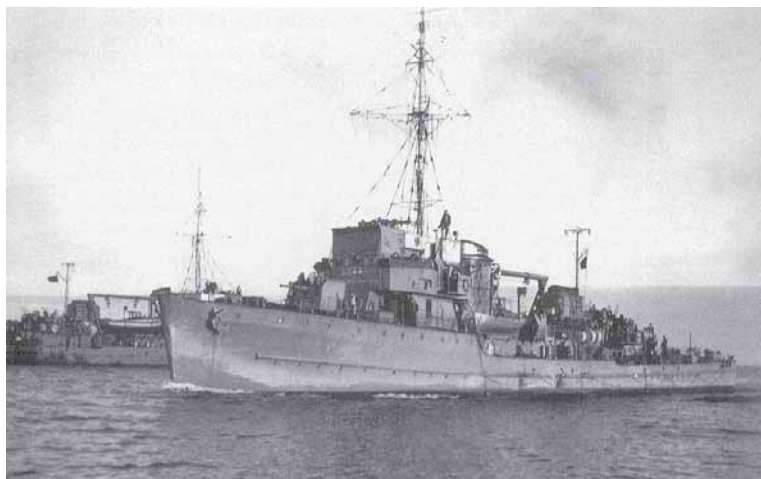

Фото німецького мінного тральника.

Зображення з сайта <http://navyworld.narod.ru/m5.htm#M-35>

¹¹ ГДА СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 4. Спр. 1260.

¹² М 35 (типу Minensuchboot 1935) закладено «F. Schichau Werft» у м. Ельбін—у 13 квітня 1940. Спущений на воду 9 листопада 1940 р., вступив на бойове чергування 6 вересня 1941 р., у травні 1945 р. здався США, у жовтні 1947 р. переданий Франції, де введений у стрій як авіотральник (Aviso-dragueur) «Varamite». Списаний з бойового складу 1950 р., 1952 р. в м. Бресті розібраний на метал.

*Посвідка про шлюб Іллі Романіва
з Іванною Гриців.*

Фото з матеріалів архівної справи

за бойові дії наш герой навіть отримав нагородний знак «Чорна каска».

Після капітуляції Німеччини Романів у травні 1945 р. опиняється в англо-американському таборі в м. Осло (Норвегія), а потім його переводять у російський табір для військовополонених. 18 серпня 1945 р. нашого моряка вивозять в м. Дубровку Ленінградської області, де той перебуває до січня 1946 р. Потім Романів брав участь у відбудові Біломорсько-Балтійського каналу і працював у воєнізованій охороні в м. Медвеж'єгорську до жовтня 1946 р. 6 січня 1947 р. Романів вернувся додому в Новицю, але зразу його завербував керівник боївки Калуського надрайону Голуб — Петро Тиванчук в ОУН як розвідника під псевдом Ярко.

Ярко забезпечував УПА продовольством, здійснював охоронні функції, повідомляв про односельців, які були нелояльно налаштовані до підпілля, та про появу військовиків. Проте незабаром Романіва відпустили в с. Загірочко Ходорівського району Дрогобицької області до вуйка Івана Михайловича Кузевича, де він познайомився з майбутньою дружиною Іванною Михайлівною Гриців, 1929 р. н. До речі, документи оунівці хлопцеві не віддали, а організували йому нові в сільраді.

Вдома в Ярка не залишилося родини, а тому він відвідував у Новиці лише тітку — Анну Михайлівну Раух. Так, 8 серпня 1947 р. він заїхав у село по яблука і грушки, і тоді оунівець Микола Рижак переказав йому наказ продати відібрані від Юстини Кучерак двоє коней. Кошти, отримані від реалізації реквізованих коней, слід було передати на потреби ОУН.

13 серпня Романів разом з жінчиним братом Ярославом Грицівим забрав коней, але 14 серпня 1947 р. яструбки арештували моряка-упівця, як він переганяв коней у с. Голинь. 19 жовтня 1947 р. Романіва за відмінну службу на німецькому військовому кораблі та «любов до груш і яблук» засудили за статтями 54-1а та 54-II КК УРСР на 25 років позбавлення волі.

1950 р. ув'язнений подавав прохання про помилування, але воно залишилося без задоволення. Романів працював на руднику «Аляскитовий» машиністом вантажної машини, «роботу виконував на відмінно, порушень виробничої дисципліни і табірнього режиму не мав». Лише ухвалою військового трибуналу Прикарпатського військового округу від 18 червня 1956 р. міру покарання йому зменшили до 10-ти років виправно-трудових таборів. А 27 червня 1956 р. Романіва випустили з в'язниці, він поїхав спочатку на Львівщину, але згодом проживав у м. Антрациті Ворошиловградської області.

Шлях від музиканта до ветерана ОУН і зрадника

Під час національно-визвольної боротьби ОУН—УПА не всі повстанці мали сили витримати випробування долі, морально не зламатися і залишитися зразком для наслідування для інших борців. Ми не маємо права їх звинувачувати, бо не знаємо, як самі чинили б у таких обставинах. Але їхні долі — це також частина мозаїчної картини суспільно-політичної ситуації на Прикарпатті в 40—50-х рр. ХХ ст.

Розгляньмо, до прикладу, долю Йосипа Ілліча Паращія, який народився 1902 р. в с. Купчинцях Козівського району Тернопільської області¹³. 1941 р. Паращій понад три тижні

¹³ ГДА СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 4. Спр. 1266.

був комендантом сільської поліції, а потім до 17 березня 1944 р. рахувався музикантом у Станиславівській поліції. У березні 1944 р. п. Йосип евакуюється з дружиною і двома дітьми в напрямку Стрийщини. У районі с. Берлогів (нині Рожнятівського району) його відділ зустріла сотня Гонти¹⁴ чисельністю у 180 осіб з пропозицією поліцаям воювати проти СРСР. Тоді Паращій ще з шістьма поліцаями погоджується на пропозицію і вступає в сотню під псевдом Петрик. У червні 1944 р. з групи поліцаїв було створено військово-польову жандармерію, де Петрик був керівником до вересня 1945 р. і підпорядковувався напряду лише Гонті.

У цей час Петрик займався розшуками і покаранням дезертирів з УПА (покарання буками виконував особисто), набирав нових людей (загітував у сотню понад 40 осіб із сіл Станькової, Цвітової, Луки, Завадки, Сівки), збирав обмундирування для повстанців, 1945 р. взяв участь у чотирьох боях

¹⁴ Згідно зі свідченнями, які Петрик надасть пізніше радянським каральним органам, сотню очолював убитий навесні 1946 р. Матвій Сьомак (Гонта, Залізняк) — командир вд 84 «Рісі». Див Лесів С., Ганцюк П. Курінь УПА «Промінь». Історія формування та бойовий шлях / С. Лесів, П. Ганцюк. — Калуш—Івано-Франківськ, 2016. — 20, 31, 66, 68—69. З і складу сотні були названі: Крук — бунчужний із с. Станькова, убитий 04.04.1945 р. в Кадобнянському лісі; Муха — політвиховник сотні, убитий 04.04.1945 р.; Соловей — чотовий, убитий у с. Петранці восени 1945 р.; Сокіл — чотовий, родом із с. Станькової; Калина — ройовий, родом із с. Станькової, Стріла — ройовий сотні Ревая (Влодко, Володимир Семкович); Певний — ройовий сотні Ревая; Завзятий — ройовий, потрапив у полон у с. Станьковій 13.09.1945 р.; Сагайдак — чотовий, уродженець с. Небилова, вбитий 09.10.1945 р.; Сокира — ройовий, вбитий 10.05.1945 р.; Дністер — ройовий, убитий 29.03.1945 р.; Орлик — ройовий, убитий у с. Небилові; Гамалія — ройовий, взятий живим у бою в с. Колодієві 19.01.1945 р.; Мороз (Маніборський), жандарм військово-польової жандармерії; Клим, уродженець с. Мостища, убитий 10.04.1945 р.; Голуб — жандарм, уродженець с. Кудлатівки, убитий 10.02.1945 р.; Куклій (Іван Крук) — харчовий, уродженець с. Кудлатівки; Жук, уродженець с. Перекосів. Ряд вояків з'явився з повинною: Микола Гребенюк, уродженець с. Перекосів; Співак, уродженець с. Сівки-Калуська; Дунай, уродженець с. Петранки.

проти червоних¹⁵, в одному з яких виконував обов'язки чотового.

Зокрема, 10 травня 1945 р. Петрик взяв участь у нападі на підрозділ радянської армії в с. Болохові (нині Калуського району). Акція відбулася за ініціативи чотового сотні Гонти Богдана,

*Відзначення пам'яті повстанців
у с. Болохові в сьогоднішні дні.
Фото інтернет-ресурсу «Вікна»
(<http://vikna.if.ua/>)*

але була невдалою. Повстанці понесли великі втрати (4 вбитих, 2 поранених, Богдан потрапив у полон).

Після бою увічці відійшли в с. Кадобну, де їх зустрів військовий референт Калуської округи ОУН Козак¹⁶, організаційний референт Калуської округи ОУН Орлич (Іван Рудий), заступник окружного військового провідника — хорунжий Клименко (Яків Дуб). Тут Козак організував суд, який зняв з посади сотенного Моряка (Петро Дуда), який був з Богданом і наполягав на нападі, а чоту відправив до Гонти на переформування.

Гонта 13 травня в лісі біля с. Петранки звільнив хворих і призначив Петрика чотовим, у чие підпорядкування входило 17 осіб. 13 серпня 1945 р. його підрозділ у лісі біля с. Станькова зіштовхнувся з військовою операцією (втрати становили 4 вбитих, 3 поранених, 2 бійці потрапили в полон).

¹⁵ Бої сотні в цей час: 19 січня 1945 р. сотня в с. Колодієві була оточена і билася понад чотири години (9 осіб потрапили в полон, убито і поранено було 20 вояків); лютий 1945 р. — засада в с. Красному відділення Сокола, внаслідок чого було вбито 4 солдати, і бій у районі с. Кадобної; 13 березня — бій сотні Гонти і Середнього на хуторі Забагай; 25 березня сотня між с. Кропивником і с. Степанівкою наскочила на засаду і втратила шістьох бійців; 4 квітня бійці Гонти протягом дня вели бій у Кадобнянському лісі і тільки вбитими втратили 15 осіб; 25 квітня відбувся бій в районі с. Петранки.

¹⁶ Козак (Ярослав Косарчин) з травня 1945 р. ще обіймав посаду командира Тактичного відтинка В 23 «Магура» Військової округи «Говерля» під псевдом Байрак.

Станом на вересень 1945 р. в сотні було дві чоти Орла і Бориса, шість кулеметів, 20 автоматів. Однак цього місяця через стан здоров'я і старший вік медична комісія і лікар Лісенко звільнили Паращія від виконання його обов'язків. Станичний с. Завадки Войнилівського району Богдан наказав, щоб Іван Стовбан переписав Петрика на своє прізвище і щоб той вважався в нього як батько. Після цього Паращій перевіз ще й свою жінку і двох дітей в будинок Стовбана. Водночас Петрик продовжував збирати для ОУН потрібну інформацію і навіть отримував матеріальну допомогу для прожиття. Паращій, зокрема, зустрічався з Омельком (Павло Яцук) – керівником боївки СБ Калуського окружного проводу ОУН; Денисом (Богдан Яцків) – референтом СБ Калуського окружного проводу ОУН; Степаном (Володимир Соболь) – референтом районної боївки СБ Войнилівського проводу ОУН; Зоряном – Войнилівським районним харчовим; Дорошем (Іван Заткальницький) – провідником Войнилівського районного проводу ОУН; Луговиком – станичним с. Болохова.

Кожного місяця Дорош видавав Петрикові 50 рублів як пенсію, кожен рік по 100 кг борошна, двадцять п'ять кг квасолі, 30 кг гороху, 20 кг круп, по 10 кг борошна, 8 кг сала. Крім того, пенсіонерів видавали верхній одяг, взуття, надали швейну машинку.

Арештувала Паращія 17 червня 1947 р. агентурно-бойова група на чолі з оперативними працівниками Анісімовим і Байковим. Яструбок Іван Васильович Крук (агент-бойовик Дністер), який знав Петрика по спільному перебуванні в УПА, викрив останнього під час випасання худоби. Внаслідок обшуку в нього було вилучено підпільну кореспонденцію¹⁷.

Після допитів Петрик видав розташування бункера керівництва районного проводу в с. Завадці в будинку Магдаліни, де вбили Дениса і ще трьох осіб. Друге укриття арештований розкрив у с. Болохові в стайні Дмитра Дячука, де

¹⁷ Лесів С. Ефективність агентурних комбінацій органів МДБ в протистоянні з референтурою СБ та її структурними підрозділами на теренах Калуської округи ОУН в 1947–1948 рр. Калущина в національно-визвольній боротьбі. Збірник статей та документів. Калуш: Історичний клуб «Магура», 2017. С. 29.

вбили Дороша і ще одного повстанця. Третій сховок Паращій вказав у будинку Василя Тихона, де ховався Зорян, але його енкаведисти не застали. Четверте укриття полонений вказав у с. Болохові, де було вбито трьох повстанців (Омелько, Мотря — керівник Українського Червоного Хреста Войнилівського районного проводу ОУН, бойовик Зінгер). Під час цих подій, можливо, ще було вбито і Лугового в с. Болохові¹⁸.

*Сквер пам'яті минулих літ
у с. Болохові.*

*Фото інтернет-ресурсу
«Вікна» (<http://vknna.if.ua/>)*

Загалом, за даними дослідника Степана Лесіва, до чекістсько-військової операції було залучено 145

солдатів і офіцерів, тривала вона три дні і за її результатами загинуло дев'ять підпільників. З боку чекістів два бійці загинули і три отримали поранення. Науковець вважає, що загинув Омелько та п'ятеро боївкарів СБ Калуського окружного проводу ОУН, серед яких Богдан — Йосиф Деркач, Гайдамака — Василь Мочогон, Співак — Микола Тебешевський, Горинь — Олексій Данів, Голуб — Петро Тиванчук. Ідентифікація решти осіб, на його думку, потребує додаткового пошуку¹⁹.

Паращія засудили до 25-ти років ув'язнення з обмеженням у правах на 5 років і конфіскацією майна. Із таборів колишній вояк і зрадник звільнився 25 червня 1956 р. і далі проживав під прізвиськом Петро Романович Стовбан.

¹⁸ ГДА СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 4. Спр. 1266. Арк. 34–38.

¹⁹ Лесів С. Ефективність агентурних комбінацій органів МДБ в протистоянні з референтурою СБ та її структурними підрозділами на теренах Калуської округи ОУН в 1947–1948 рр. Калущина в національно-визвольній боротьбі. Збірник статей та документів. Калуш: Історичний клуб «Магура», 2017. С. 29–30.

Молочні диверсії УПА

З другої половини 1944 р. через вступ Червоної армії в Західну Україну провід ОУН–УПА втратив можливість запроваджувати власну економічну політику і перейшов від конструктивної роботи з побудови власної економічної системи до деструктивної роботи зі знищення ворожої. На цьому етапі на перше місце виступила антиколгоспна боротьба та ліквідація активістів радянського режиму. Одним із принципових питань, винесених на перший план, стало завдання не допустити поширення комуністичних ідей серед селянських мас і захистити українців від соціального закабалення в колгоспах²⁰.

У цьому напрямку 1945 р. підпільники Прикарпаття досягли надзвичайних успіхів у ліквідації молокоприймальних пунктів та маслозаводів. До того ж, бідони, які забирали під час нападів на заготівельну мережу, були потрібні повстанцям для архівування оунівської документації і пропагандистської літератури²¹.

Відзначмо, що станом на 15 березня 1939 р. зусиллями української кооперації в Галичині було створено 143 великі районні молочарні, які об'єднували майже 3000 пунктів збору молока, а Маслосоюз мав 12 відділів, кілька підприємств і 57 крамниць²². Тобто упівцям довелося знищувати багатолітню працю самих українців.

Роботу маслозаводів і заготівельної мережі згідно з архівними матеріалами обкому компартії було паралізовано діями повстанців. Станіславський трест «Маслопром» повідомляв владу, що від 01.01.1945 р. до 11.06.1945 р. в 11-ти

²⁰ Адамович С. В. Аграрне питання в соціальній політиці ОУН–УПА в 40–50 рр. ХХ ст. Соціальна політика в теорії і практиці українського націоналізму: історія і сьогодення. Матеріали VII всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 75-ій річниці УПА. Івано-Франківськ, 19–20 травня 2017 р. Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2017. С. 11.

²¹ Сьогодні завдяки знахідкам бідонів з підпільними документами ми можемо дослідити багато сторінок з національно-визвольної боротьби ОУН–УПА.

²² Муза і чин Остапа Луцького /Упор. В. Деревінський, Д. Ільницький, П. Ляшкевич, Н. Мориквас. К.: Смолоскип, 2016. С. 372.

районах області було розбито і забрано 76 зливних і сепараторних пунктів, 112 бідонів, 46 бочок, 44 молокоміри і т. д. Совіти не дорахувалися 2382 літри молока, 1299 літрів вершків, 426 кг сиру, 536 літрів перегону, 236 літрів маслянки, 124 кг масла, 149 літрів сиркової маси²³. На деяких маслозаводах (Букачівці, Бурштин, Рогатин) сепараторні пункти діяли тільки в районних центрах. Трест був не в змозі замінити розбиті і забрані сепаратори.

На фото знайдений навесні 2017 р. поблизу с. Вікторова Галицького району бідон з документами ОУН—УПА

Подібні листи надходили і з районів. Так, голова Богородчанського райвиконкому товариш Тараненко писав 12 листопада 1945 р. в облвиконком, що лише в червні 1945 р. в селі Саджаві на маслозаводі було знищено всю апаратуру, а помешкання облите кислотою; в Горохолиній розбито молочний пункт і сепаратор; у селі Старих Богородчанах знищено три молочних пункти і сепаратор. Подібна ситуація була в селах Нивочині, Гринівка, Грабівці, Хмелівці²⁴.

Удари УПА по молокозаводах завдавала на території всієї області. Так, 1 січня 1945 р. на сепараторних і зливних пунктах Бурштинського маслозаводу було розбито і забрано 40 штук бідонів (20 квітня напад було повторено і знищено 12 сепараторів на 10-ти молокопунктах і все обладнання до них). Натомість від 2 до 9 квітня 1945 р. на сепараторних пунктах Рогатинського заводу було забрано і знищено 10 сепараторів і весь інвентар до них. У свою чергу 28 травня 1945 р. на п'яти сепараторних пунктах Калуського маслозаводу було знищено все обладнання.

В умовах паралічу молочної промисловості в області Станіславський трест «Маслопром» звернувся аж до

²³ ДАІФО. Ф. 295. Оп. 3. Спр. 32. Арк. 15.

²⁴ ДАІФО. Ф. 295. Оп. 3. Спр. 32. Арк. 12.

заступника наркома молочної промисловости УРСР М.Сікова, а також до партійних та каральних органів з проханням надати нове обладнання і забезпечити охорону ще не знищеного (в цьому листі вже фігурувало 148 сепараторів, 292 бідони та багато іншого знищеного обладнання)²⁵. Від 1 січня до 1 вересня 1945 р. радянська влада втратила 3862 кг масла, 1782 кг сиру, 2265 кг вершків, 5629 літрів молока і т. д.²⁶

Щоб зберегти залишки обладнання, облвиконком видав розпорядження районам організувати цілодобову охорону молочарень. В наказі начальника УНКВС Станіславської області від червня 1945 р. «Про оперативні заходи з ліквідації націоналістичних банд» передбачалося проведення бойових операцій проти УПА через те, що «бойовики СБ і бандити дрібними групами 10–20 осіб здійснюють напади на села області, де, головним чином, знищують документи сільрад, молоко і спиртзаводи»²⁷.

Розмах диверсій упівців на об'єктах молочної промисловости 1945 р. і її фактичний параліч в області став ще одним свідченням авторитетности УПА в очах українського населення та військової впливовости, незважаючи на тотальне домінування радянських військових та каральних сил в чисельному і технічному вимірі.

Бій біля церкви в селі Тюдіві як епізод польсько-української війни 1938–1947 рр.

Те, що Польща внаслідок польсько-української війни 1918–1919 рр. захопила західноукраїнські землі, дискримінаційні й полонізаційні заходи проти українців у Польській державі в міжвоєнний період, пацифікація 1930 р., brutальне знищення українських церков на Холмщині 1938 р. підготували ґрунт для опору українців агресивній польській імперській політиці.

²⁵ ДАІФО. Ф. 295. Оп. 3. Спр. 32. Арк. 19–20.

²⁶ ДАІФО. Ф. 295. Оп. 3. Спр. 32. Арк. 29.

²⁷ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / Відп. ред. М. Кугутяк. Т. 2. Книга 2. Івано-Франківськ: КПФ «Лік», 2010. С. 65.

У період перебування українців і поляків під радянськими та нацистськими окупантами українці виступали за створення Української Самостійної Соборної Держави разом з західноукраїнськими теренами, а поляки прагнули відновлення Польської держави в кордонах станом до вересня 1939 р. Вичікування обох сторін вигідної зовнішньополітичної ситуації переросло в збройне протистояння ще наприкінці 1941 р. на Холмщині, де поляки розпочали репресії проти українців, яких звинувачували у співпраці з німцями, та проти українських православних священників.

Поява на Волині радянських партизанів наприкінці 1942 р., які спиралися на польські поселення, а також те, що німці використовували польсько-українське протистояння для утримання влади у своїх руках, існування в регіоні багатьох неконтрольованих збройних формувань спровокували гостру фазу збройного польсько-українського конфлікту в краї в 1942–1943 рр. Одночасно рейд загонів С. Ковпака і наближення радянських військ активізували і польське підпілля в Галичині, що повірило в крах нацизму та відновлення в Західній Україні польської державности. Крім того, розуміння близького завершення німецької окупації західноукраїнських земель актуалізувало питання етнічного складника населення Західної України як фактора в майбутньому визначенні державних кордонів.

Втрати в польсько-українському протистоянні на етапі 1942–1944 р. нечітко визначили українські дослідники. У довідці архіву СБУ від 8 липня 2003 р. названо такі цифри загиблих у конфлікті на теренах всієї Західної України: поляків – 30 327, українців – 16 523; знищено населених пунктів: польських – 240, українських – 115. Згідно з даними І. Патриляка під час польсько-української війни, що тривала на території Холмщини, Грубешівщини, Берестейщини, Полісся, Волині й Галичини від кінця 1942 до кінця 1944 рр., загинуло 13–16 тисяч українців (з них близько чотирьох тисяч припадає на Холмщину, Грубешівщину і Підляшшя) і 38–39 тисяч поляків²⁸.

²⁸ В'ятрович В.М. За лаштунками «Волині – 43». Невідома польсько-українська війна. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. С. 214–215.

*Старе фото Тюдова.
Зображення з сайта <http://www.kosivart.com/>*

Уродженець села Тюдова Кутського району Василь Лук'янович Луканюк, 1921 р. н., теж став фігурантом українсько-польського конфлікту. Його ув'язнила радянська влада і на 25 років позбавила волі з обмеженням у правах на три роки та з конфіскацією майна, а 19 лютого 1954 р. він помер²⁹.

Карально-репресивні органи інкримінували хлопцеві те, що той збирав зброю (10 гранат, 1000 патронів і т. д.) і обмундирування для УПА, постійно носив їжу повстанцям, а також 15 разів штафети, 30 червня 1946 р. розклеїв чотири листівки і за вказівкою Урхана (Петро Дмитрович Фирчук, комендант боївки, уродженець с. Тюдова) і Моха повісив прапори, вінок і килим з тризубом на могилі і на школі. Ув'язненому навіть згадали, що той під час німецької окупації співав антирадянські пісні.

Але найбільшою провиною підпільника було те, що на 19 квітня 1944 р. на Великдень Луканюк разом з підрозділом УПА взяв участь у підпалі будинку польського священника в с. Тюдіві, де було вбито п'ятеро осіб разом із священником.

За версією Василя Луканюка, підрозділ під командуванням Недобитого (Юліан Миколайович Матвіїв) переходив через село, а священник Славінський з синами зі свого будинку стріляв і кидав гранати, щоб упівці не зробили засідки Червоній армії, яка підходила.

Михайло Андрусак у «Братах вогню» так описав початок конфлікту: «Великдень сорок четвертого в Тюдіві, як завжди на Гуцульщині, збиралися святкувати врочисто й величаво. Навіть недалекий фронт, який обзивався гулом гармат, не міг християнам зашкодити гідно відсвяткувати воскресіння Сина Божого. Люди одягалися по-святковому й повагом ішли з

²⁹ ГДА СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 4. Спр. 945.

великодніми кошиками до церкви. Та Божий храм зустрів парафіян не благодатним урочистим дзвоном, а лютими чергами автоматичної зброї з дзвіничних бійниць. Почалася страшна паніка. На щастя, поруч квартирувала сотня Недобитого, що перед самим ранком безгучно ввійшла до села. За наказом командира стрільці охопили дзвіницю щільним кільцем»³⁰.

Як стверджує краєзнавець Омелян Німець, з будинку священника діяла польська боївка³¹. Було вбито повстанця Сича (похований на цвинтарі в с. Тюдові), і Луканюк за вказівкою Недобитого виліз на дах будинку і підпалив бензином житло. Священник спробував втекти, але його вбили, невістку розстріляли в stodолі, син і дружина згоріли заживо в будинку.

Натомість Недобитий, якого засудили 1953 р. до найвищої міри покарання, подав у своїх свідченнях таку картину подій. Він стверджував, що «повертаючись до Кутів через с. Тюдів я згадав, що в селі живуть два сини польського священника і послав, щоб їх захопити. Будинок ми оточили, обстріляли і підпалили. З палаючого будинку вискочили Славінський, його служниця і дочка, які були вбиті, а решта згоріли в вогні»³².

У свою чергу, за даними Омеляна Німця, польська боївка відступила в Кути. Але події 19 квітня у Тюдові загострили й прискорили українсько-польське протистояння в Кутах. УПА вдалася до відплатних дій. Служба безпеки УПА (Крук — Костянтин Генік) викрила резидента Армії Крайової (АК) якусь Корольову, яка наводила на українське підпілля спочатку гестапо, а потім — НКВС. Вона розповіла про діяльність АК на Косівщині, зокрема в Кутах. 20 квітня 1944 р. підрозділ УПА ліквідував частину польської боївки, спалив понад 20 польських та вірменських будинків, загинуло 25–35 осіб — членів боївок і їхніх родин. Як буває у таких ситуаціях,

³⁰ Андрусак М. Брати вогню. Режим перегляду: <http://lib.if.ua/exhib/1269857986.html> (дата звернення 14.07.2018).

³¹ Німець О. Спекуляції на кутських могилах. Режим перегляду: <http://www.galychyna.if.ua/publication/ukrainism/spekuljaciji-na-kutskikh-mogilakh/> (дата звернення 06.07.2018).

³² ГДА СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 4. Спр. 945.

не обійшло без корисливих дій окремих осіб з обох боків. На місці злочину їх було розстріляно³³.

Наказ на цю акцію віддав повітовий провідник ОУН Василь Федюк (Курява). Окружний провідник Борис (Григорій Легкий) звинуватив Куряву в перевищенні повноважень і доповів про кутську збройну операцію Недобитого провідникові Робертові (Ярослав Мельник — провідник ОУН Карпатського краю). Однак обласний провід з'ясував ситуацію і Куряву не покарав.

Більшість поляків та вірмен після цієї акції відійшли в зони контролю радянської армії, зокрема в м. Снятин, де були потужні загони польської самооборони і військової частини. Інші поляки ввійшли в загони радянських партизанів М. Шукаєва. Красномовним є свідчення кутянина Романа Донігевича, бойовика польської боївки, який уникнув відплати від УПА, дістався до Снятина, ввійшов у змову з партизанами М. Шукаєва, озброїв групу своїх прихильників та намагався здійснити акт «відплати» українським повстанцям. Оскільки його групі це не вдалося, він забрав свою родину і прихильників та виїхав у Снятин. За короткий час він разом із братом добровільно вступив до Війська Польського. Подібні свідчення дає Станіслав Цьолко та інші польські активісти — тодішні жителі селища Кут³⁴.

Однак 28 квітня 1944 р., за даними Омеляна Німця, невелика озброєна польська боївка (5–7 осіб), одягнена в угорську військовою форму, напала на жителів вул. Шевської, заселеної переважно українцями, і вбила понад тридцять ні в чому не винних мирних людей і сімох поранила. 1950 р. похованих нашвидкуруч ексгумували й перепоховали у братській могилі на кутському цвинтарі.

Події понад сімдесятирічної давнини мали б уже давно залишитися цікавими для розгляду історикам і не заважати розвитку українсько-польських стосунків. Але у світлі антиукраїнської істерії польських урядових кіл ми змушені відкривати для громадськості епізоди тієї вже давньої війни.

³³ Німець О. Спекуляції на кутських могилах. Режим перегляду: <http://www.galychna.if.ua/publication/ukrainism/spekuljaciji-na-kutskikh-mogilakh/> (дата звернення 06.07.2018).

³⁴ Німець О. Л. Українсько-німецька правда і кривда. Режим перегляду: <https://evrika.if.ua/509/> (дата звернення 14.07.2018).

Вбили батьків, і місця могил їхні невідомі

Жахливу смерть прийняв від «радянських визволителів» батько Тетяни Миколаївни Попадинець (Антонів), що народилася 7 липня 1936 р. в с. Угорниках поблизу Івано-Франківська³⁵. 30 березня 1948 р. росіяни обклали його гранатами, і його розірвало на шматки. Дочка навіть не знає, де його поховано. І це при тому, що батько п. Тетяни ще встиг повоювати за червоних у Другу світову війну.

А сталося це так. В одній хаті було два повстанці, і їх хтось видав. Емгебісти шукали їх. У цей час батько п. Тетяни йшов з роботи з Івано-Франківського млина, вони його перепинили і почали перевіряти документи. Тут сталася стрілянина, батька «правоохоронці» беруть з собою, обкладають гранатами і закидають у хату, звідки стріляли. Батько п. Тетяни вже звідти не вийшов... загинув разом з хлопцями. Емгебісти його смерть пояснювали людям тим, що був бандерівцем. Загинув за Україну...

А п. Тетяна з мамою залишилися без нічого. Хата була старенька і розсунулася. Не мали де жити, десять років поневірялися по чужих кімнатах, ніхто не хотів приймати. Зате родину

ПРОКУРАТУРА ССР
ПРОКУРАТУРА
ИВАНО-ФРАНКОВСКОЙ ОБЛАСТИ
СПРАВКА
07.02.1994 № 68-94
О реабилитации

Гр. Антонов Николай Семенович
Гр. и место рождения 1936 г. г. Угорники Ивано-Франковского гор.района

Место задержания до ареста По месту рождения

Место работы и должности (ряд занятий) до ареста рабочий Ивано-Франковского млинозавода

Дата и время ареста (включая задержание) 30 марта 1948 г. был задержан собственными силами

Классификация отягчающих и смягчающих фактов по уголовному делу (включая квалификацию преступления) Поддерживал в обмундировании по ст. 28-64-1а УК УССР.

Арестован 30 марта 1948 г. осужден 30 марта 1948 г. Срок лишения свободы 10 лет, лишение права занимать определенные должности, лишение избирательных прав

В деле имеется документ о реабилитации следственный

На основании ст. 1 Закона Украины от 17 марта 1990 года № 101/90-ВР от 17 марта 1990 года № 101/90-ВР Антонов Николай Семенович реабилитирован

Подпись: [Signature] А. В. [Name]

*Довідка з прокуратури
Івано-Франківської області
про реабілітацію
Миколи Семеновича Антоніва*

³⁵ Архів автора. Запис розмови з Тетяною Миколаївною Попадинець 01.11.2018 р.

*Посвідчення про реабілітацію
Тетяни Миколаївни Попадинець*

з чоловіком прожила 48 років, і він був їй за рідного батька.

не вивезли, бо адреси в них не було. Так і пережили без виселення. 1957 р. п. Тетяну силою відправляли до колгоспу, де вже була її мама. Але вона влаштувалася працювати в медпункт, а ночами вишивала. Ніхто не дбав про жінку, сама собі давала раду. Потім п. Тетяна вийшла заміж,

Федір Андрусяк (зліва) з побратимом

1990 р. жінку реабілітували, але за батька вона ніякої компенсації так і не отримала. І документи батькові теж десь загубилися в шухлядах кагебістів... Як про героя про нього почали говорити нещодавно, а на пам'ятній могилі героїв УПА в селі його прізвище перше в списку. Тепер жінка живе сама як билина, і лише в останні роки нею почали опікуватися соціальні працівники.

Шукає могилу батька і Микола Федорович Андрусяк з с. Старуні Богородчанського району³⁶. Він фактично з народження почав зазнавати біди, бо вже під час народження 1944 р. від кровотечі померла його мати.

А за чотири роки не стало батька. Федір Петрович Андрусяк, 1923 р. н., мав псевдо Лісовик і був станичним ОУН на села Мононастирчани, Жураки, Старуня. Він загинув на Св. Дмитра, 8 листопада 1948 р., внаслідок засідки на нього працівників МДБ.

*Федір Андрусяк (справа)
з побратимом*

*Федір Андрусяк (зліва)
з побратимом
в упівському однострої*

³⁶ Архів автора. Запис розмови з Миколою Федоровичем Андрусяком 12.02.2020 р.

Федір Андрусяк з сином

На Св. Дмитра Лісовик зайшов у гості до родини Павлушинських. Незабаром з двору почулося: «Бандери, здавайтеся!». Повстанець вискочив з хати і почав тікати (в хаті ще залишилася дружина станичного Джмеля). У кінці городу Павлушинських Лісовик почав відстрілюватися з-за дерева, але його поранили з кулемета, і Андрусяк змушений був дострелитися з пістолета.

Тіло станичного відвезли в Солотвин під райвідділ МДБ, де вбитого роздягли, і він дві доби лежав на повітрі для постраху іншим українцям. Потім труп забрали й відвезли в невідомому напрямку та десь прикопали на цвинтарі.

Натомість маленький Миколка поневірявся по родичах. Спочатку він виховувався в маминої бабусі, а після виселення всієї родини на Сибір був на опікунстві в тітки. Батька пан Микола не пам'ятає. У 90-х рр. ХХ ст. домігся, щоб поставили хрест поблизу його місця вбивства, але на самому місці розстрілу упівця хреста нема через опір родини Павлушинських. Микола Федорович дуже просить людей, які щось знають про місце поховання тата, зголоситися, аби він міг опікуватися могилкою.

Розділ III

ЗЛОЧИНЦІ ТА ЇХНІ ЖЕРТВИ

Калуський «Список Шиндлера»

Заздалегідь зауважмо, що ця історія про те, як нацисти різними способами знищували людей в м. Калуші у Другу світову війну¹. Мимоволі в ході опрацювання матеріалів кримінальної справи, де описано страхітливі злочини нацистів та їхніх поплічників, виникали аналогії з відомим фільмом про Голокост режисера Стівена Спілберга «Список Шиндлера». Але це і наша окрема історія, бо, як влучно написав патріарх українського письменства Юрій Андрухович, у цей період в Україні «розстріл перетворився на щось буденне, рутинне і, даруйте на слові, нормальне»². Спробуймо описати епізоди жакливого людської трагедії, що розгорталася тоді в м. Калуші.

Епізод 1. «Машини вбивств»

Згідно з даними В. Яшана, що працював у війну заступником голови обласної управи в Станиславові, головним господарем гестапо в Калуші була «хитра і підступна потвора» — Вільгельм Ассман³. Він наказував єврейській поліції приводити на цвинтар у Калуші по сто осіб. Там їх ставили в ряд перед викопаною ямою і звільняли від розстрілу тих, хто міг заплатити за своє життя пів

¹ Висловлюю подяку за допомогу в дослідженні Ользі Дороніній, Уляні Паньо, Оксані Табачук.

² Андрухович Ю. Коханці юстиції. Чернівці: Меридіан Черновіц, 2018. С. 199.

³ Яшан В. Під брунатним чоботом. Торонто, 1989. С. 197.

*Монумент на єврейському
цвинтарі на пам'ять загиблих
на Калущині євреїв
під час нацистської окупації*

фунта золота (0,22 кг). Під час перемовин єврейки готували гестапівцям їжу і навіть чистили зброю. Однак у підсумку й відкуплених євреїв пізніше арештовувала кримінальна поліція, і вони пропадали.

Ассман розстрілював також на подвір'ї кам'яниці в м. Калущі. Стріляли по 100 людей, «вантажили на машини, везли на кладовище, а кров скапувала і значила останню путь помордованих». За вистріляну амуніцію Юденрат змушений був платити гроші золотом. Коли ж золота не стало, Ассман покарав євреїв тим, що 100 з них знищили в Станиславові в процесі гашення вапна.

У квітні 1942 р. в підвалі будинку кріпо⁴ помістили єврейських дітей з навколишніх сіл. На тих нещасних Ассман спускав тренованих собак і втішався кров'ю дітей. Крім того, тривалий час єврейська поліція посилала в гестапо для прибирання декілька гарних дівчат. Над дівчатами збиткувався, хто хотів, а ранком дівчат розстрілювали на цвинтарі, і їх ховали ще живі євреї⁵.

Світло на діяльність решти злочинців нам проливають матеріали архіву СБУ. 1968 р. Комітет державної безпеки порушив кримінальну справу проти підозрюваного Володимира Петровича Жовніра (на той час проживав під прізвиськом Йосипа Йосиповича Дмитришина), завдяки матеріалам якої перед нами

⁴ Кримінальна поліція (нім. Кріпо, Kriminalpolizei) входила до Головного управління імперської безпеки Третього рейху і боролася з карною злочинністю. В м. Калущі приміщення кріпо було в триповерховому будинку за адресою вул. Колійова, у радянській час вул. Калініна, сьогодні вул. Грушевського. На першому поверсі будинку були службові кабінети, а на інших квартири службовців кріпо.

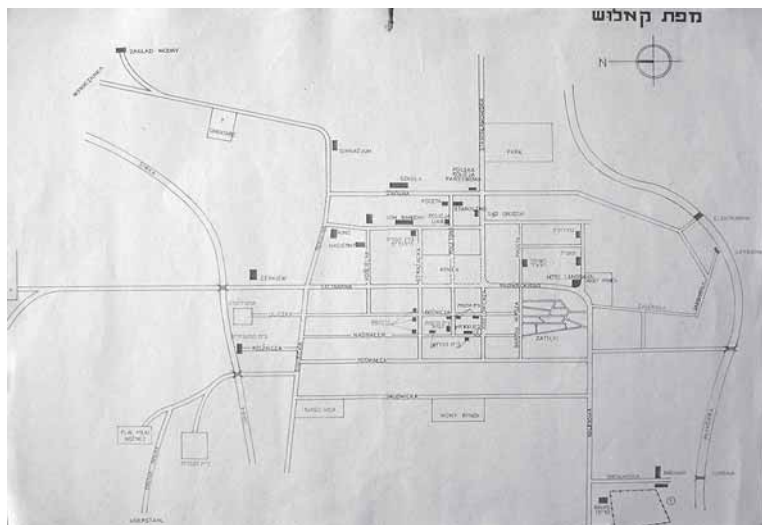
⁵ Адамович С. Злочини нацистської Німеччини в м. Калущі (1941–1944 рр.). Українознавчі студії. 2018. № 19. С. 215.

постає страхітлива картина тотального знищення єврейського населення м. Калуша в роки Другої світової війни⁶.

Арештованому Жовнірові інкримінували, що він 1941 р. пішов на службу в Кримінальну поліцію і у званні капрала брав особисто участь у масових вбивствах громадян у м. Калуші. Після поразки нацистів він поміняв прізвище і перебрався на Сахалін.

Напередодні арешту Володимир Жовнір, 1921 р. н., уродженець м. Львова, працював старшим механіком на судах допоміжного флоту в місті Невельському Сахалінської області. З місця роботи на нього дали позитивну характеристику, що характеризувала Жовніра як «знаючого спеціаліста... голову корабельного комітету, який проводив роботу по зміцненню дисципліни на кораблі, до себе був вимогливим і до підлеглих, тверезий, грамотний товариш... неодноразово подавався на заохочення, активно брав участь в народній добровільній дружині».

Насправді арештований присвоїв собі нове прізвище після переходу лінії фронту 1944 р. До 1939-го він жив у Львові, встиг

Мапа м. Калуша, де внизу під №1 помічено приміщення кріпо. З книжки Мойше Еттингера 1980 р. з резюме англійською мовою — «Kalush — our native town».

⁶ ГДА СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 4. Спр. 69 (Т. 1).

Фото документа, в якому є відмітка про службу Жовніра в Калуській кримінальній поліції з 1 вересня 1942 р. Матеріали з кримінальної справи В. Жовніра

Німеччини на примусові роботи, Жовнір, за порадою брата Василя, спочатку потрапляє в поліцію, а потім записується в кріпо, проходить навчальні курси в с. Рибці біля м. Кракова, працює у Львові, Станиславові, Калуші, а в кінці 1943 р. навіть потрапляє у в'язницю через донос у гестапо.

У кінці 1943 р. завдяки братовому впливу Жовніра звільняють з в'язниці, і він записується в СС «Галичину»⁷, звідки влітку 1944 р. як рядовий 14-го артполку здається в полон червоноармійцям. Далі в Жовніровому житті був перевірний пункт у м. Харкові, чотири місяці робіт на відновленні тракторного заводу і військова служба в радянській армії. У складі 50-го важкого мінометного полку кріповець служив шофером у складі I Білоруського і Прибалтійського фронтів, далі брав участь у війні проти японців, дослужився до єфрейтора, а в червні 1946 р. аж у корейському м. Пхеньяні демобілізувався і опинився на Далекому Сході в м. Ворошилові-Уссурійському. Там Жовнір завів дружину Єфросинію Тихоненко, яка померла 1949 р. Після смерти дружини прислужник нацистів перебирається у Владивосток,

⁷ Через збережене військове татуювання на ділянці лівого плеча у вигляді букви «о» (групи крові) Жовніра в 60-х рр. і запідозрять у співпраці з німцями.

оформляється на роботу вантажником і кочегаром на пароплаві, і 1950 р. він уже моторист китобійного комбінату «Скалистий». 1951 р. Жовнір одружується з Анастасією Климовою, якій розказав, що зразу воював проти німців і японців, і 1965 р. переїжджає аж на о. Сахалін. За словами кріповця, він навіть добре виховував дітей, вони були комсомольцями і піонерами.

Фото В. Жовніра. Матеріали з кримінальної справи

Колишній кріповець був на доброму рахунку в радянської влади. 1951 р. Жовнір за участь у війні й отриманні поранення отримав медаль «За бойові заслуги», а 1963 р. вбивця отримав грамоту «За активну участь в охороні державного кордону СРСР» за те, що брав участь в затриманні японських шпигунів. А за добру роботу на кораблях Жовніра нагородили наручним золотим годинником.

Одразу після арешту Жовнір заперечував, що він убивав євреїв, і визнавав за собою лише розстріл навесні 1942 р. у Львові при спробі нападу злодія єврея Кирілейзона. Про станіславівський період служби він згадував: «Я неодноразово один—два рази на тиждень бачив, як з двору ґестапо конвоювали на розстріл колону євреїв по 500—600 осіб, зокрема старих і дітей. За деякий час з боку єврейського кладовища було чути стрілянину».

Про один з перших розстрілів у листопаді 1942 р. він розказав слідчим сухо і цинічно: «Начальник Драгінда сказав мені розстріляти затриманих трьох жінок-єврейок... підійшов до них, наказав повернутися до стіни, потім вбив цих трьох жінок пострілом у потилицю кожну».

Восени 1942 р. за 80 метрів від будівлі кріпо в м. Калуші пострілом з гвинтівки Жовнір важко поранив Еріха Розмана, який втікав з будівлі, а потім добив його прикладом зброї. Потім була

*Приміщення колишнього кріпо в 60-х рр. ХХ ст.
Матеріали з кримінальної справи В.Жовніра*

участь у розстрілах у кінці вересня 1942 р. 46-х євреїв на кладовищі, розстріл трьох єврейок, навесні 1943 р. знищення сім'ї Ратнера, у липні цього ж року кріповець охороняв розстріли в Угерсталі, а потім вбив трьох осіб під час розстрілів 14-ти євреїв (як сам свідчив під час слідства — «ми розстріляли стільки, скільки пригнали»).

У підсумку 7 жовтня 1968 р. за рішенням суду Жовніра за його злочиння було покарано на 12 років позбавлення волі у виправно-трудовах колоніях суворого режиму з конфіскацією майна.

Разом з Жовніром служили Іван Сидорович Драгінда — начальник кріпо, Петро Михайлович Цепко, Петро Гарасимович Епик, Едвард-Іван Граф, Іван Олександрович Герега, Володимир Бандуровський, Кравчук, Кароль Краєвський, Фрідріх Крицина, Омелян Ощудляк, Владислав Терчук і Петро Якубовський.

Найстрашнішим з цих персонажів був Іван Сидорович Драгінда, 1900 р. н., уродженець с. Іванківців Кіцманського району Чернівецької області, що пізніше прийняв німецьке громадянство. Краєвський його характеризував як людину «нешадну, жорстоку, яка була дуже сувора до співробітників». До прикладу, поляка Крицину Драгінда під час однієї з пиятик отруїв, щоб позбутися невивідної йому людини⁸.

Починав свою криваву кар'єру Драгінда з посади телефоніста Станиславівського гестапо, а вибився аж у керівники Калуського кріпо. Працював професійно, мав лише агентів від восьми до 15-ти, через яких виявляв осіб, що були ворожо налаштовані проти нацистів.

⁸ ГДА СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 4. Спр. 69 (Т. 2). Арк. 180.

Драгінда грабував єврейське майно, яке його коханка Людвіка Томашевська потім вивозила до Кракова, де була її родина. Та і сама коханка в Драгінди з'явилася внаслідок насильницьких дій. Річ у тому, що у Мечислава Гайдоша була молода красива жінка, яку мешканці Калуша вважали найбільшою красунею. Драгінда звернув на неї увагу, а чоловіка, щоб не плутався під ногами, відправив на роботи в Німеччину, жінку піддав терору і заставив стати коханкою, а потім дружиною (від цих стосунків у них було двоє дітей).

З наближенням Радянської армії Драгінда втік в Угорщину, де покинув дружину з дітьми⁹ і почав видавати себе за колишнього чоловіка дружини Мечислава Гайдоша. 19 травня 1946 р. його заарештували в м. Заліщиках Тернопільської області, а 29 листопада 1946 р. за його злочини ув'язнили на 20 років виправно-трудових робіт¹⁰.

У жовтні 1959 р. через заяви від мешканців Калуша про розстріли і репресії було призначено додаткове роз-

Імовірно, сучасний вигляд приміщення колишнього кріпо

Схема місць розстрілів у районі єврейського цвинтаря, які оглядали під час слідства 16 травня 1968 р. Матеріали з кримінальної справи В. Жовніра

⁹ Людвіка Томашевська 1946 р. офіційно розлучилася і відбула п'ятирічний термін ув'язнення в польській в'язниці.

¹⁰ ГДА СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 4. Спр. 69 (Т. 3). Арк. 2.

слідування щодо Драгінди. Проте 13 лютого 1960 р. Драгінду було звільнено від кримінальної відповідальності через те, що додаткових даних про розстріли не було здобуто, злочинець щиросердно покаювся, відбув 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах і мав позитивні характеристики з роботи. 1962 р. ця істота померла в м. Красноярську.

У свою чергу Петра Михайловича Цепка, 1915 р. н., уродженця с. Красної Ряшівського воєводства, який теж «відзначився» розстрілами і мордуванням євреїв, ще до війни німці готували для каральної діяльності, і він закінчив школу криміналістики в Кракові 1941 р. Про нього Драгінда 1960 р. сказав: «Цепко виконував свої обов'язки сумлінно, проявляв ініціативу, був великим деспотом, робив, що хотів».

Під час слідства стало відомо, що він полюбляв розстрілювати євреїв, які потрапляли йому на очі в місті після 21-ї години. Він міг собі дозволити вбити затриману єврейку, викинувши її через вікно будинку на тротуар, або застрелити півторарічну дитину, яку хтось залишив біля магістрату. Цепко цинічно пояснював, що не міг визначити за рисами обличчя, чи дитина єврейська, і, «щоб дитина не мучилася, вийняв пістолет з кишені і здійснив у неї вистріл...».

Для збагачення кріповець практикував пошуки в євреїв золота, вилучав у них костюми, пальта, білизну, взуття, а також хороші простирадла і наволочки (лише нижньої білизни він награбував сорок пар).

Коли Цепко вбив безневинного кравця Мундзя, що шив обмундирування для нацистів, то прибиральниця кріпо Станіслава Драган назвала його «останнім катом». На що той наказав мовчати п. Станіславі, бо вона «підє вслід за Мундзьом».

Хоч як дивно, а арештували Цепка вперше гестапівці, бо він дав табельного револьвера Романову і Яцківу, щоб ті грабували мешканців села Тужилова. Після того Цепко сидів у в'язниці м. Катовиць, звідки незабаром втік і назвав себе Павлом Даниловичем Яблонським. Радянську владу Цепко примудрився переконати, що втік з німецького полону і втратив документи.

З легально виготовленими документами на Яблонського Цепко виїхав у СРСР і в с. Струсові Теревовлянського району навіть став головою артілі «Прогрес». Однак у липні 1948 р. Цепка арештували органи КДБ. Звідти він втік уже на другий день,

одразу поїхав у Львів, де його знайомий п. Стожко за 3000 карбованців виготовив документи і військовий квиток на прізвище Петра Васильовича Михальчишина.

Після цього почалося третє життя негідника Цепка. Він переїхав до с. Женова Глинянського району¹¹ Львівської області, де працював продавцем у сільській крамниці та навіть зекономив на сплаті позики за куплений будинок, бо брав її на прізвище Яблонського.

1959 р. Цепко, як він сам казав, через те, що «весь час гризла совість, страх, я боявся своєї тіні, на цьому ґрунті виникали сімейні негаразди», з'явився з повинною в правоохоронні органи, і 8 березня 1960 р. його засудили до 15-ти років позбавлення волі.

Натомість Кароля Краєвського 2 серпня 1955 р. воєводський суд м. Сталінограда (нині — м. Катовиці) засудив до вищої міри покарання, яку пізніше замінили пожиттєвим ув'язненням. Іван Гереґа 1962-го отримав десять років в'язниці. Проте Едвард-Іван Граф втік разом з німцями, і місцезнаходження його так і не стало відомим.

Вбивців Цепка, Краєвського, Драґінду і Жовніра... після війни віднайшли, і за їхні злочини засуджено на тривалі терміни ув'язнення. Важко сказати, чи зло було достатньо покарано. Але вже наше з вами завдання, щоб воно ніколи не прийшло до нас знову.

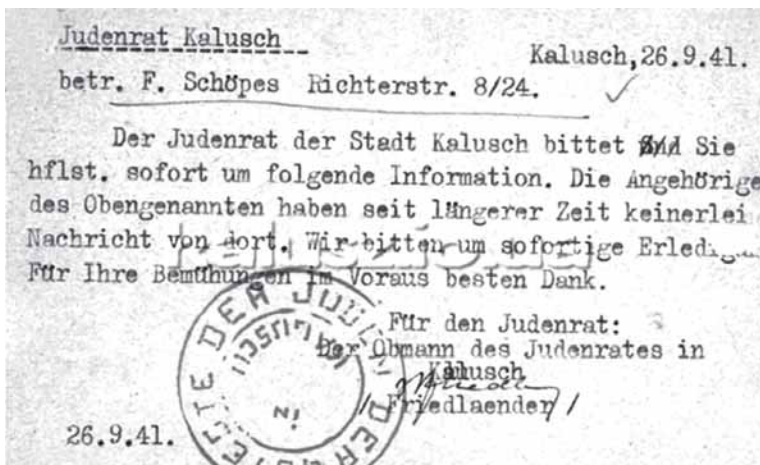
Епізод 2. «Вбивства та інші злодіяння»

Єврейське населення Калуша 1939 р. становило 4300 осіб (33,1%), а в Калуському повіті проживало 6610 євреїв¹². Однак з приходом угорців після відступу Червоної армії 1941 р. стало зрозуміло, що очікує євреїв. У липні 1941 р. влада опинилася в руках у німців, які в серпні зібрали понад 300 євреїв міста, катували їх у школі, а потім голих замордували в лісі Березині біля с. Пійла.

Їм сказали одягти найкращий одяг і зібратися в приміщенні єврейської громади на нараду, бо приїдуть зі Станиславова великі

¹¹ Пізніше район став складовою частиною Золочівського району.

¹² Соловка Л., Оришко С. 150 із 150 тисяч... Голокост євреїв Прикарпаття як складова етнодемографічної катастрофи Східної Галичини. Івано-Франківськ: Фоліант, 2019. С. 149.

*Звернення Юденрату щодо долі членів ради, які зникли.
Світлина з сайту Старий Калуш.*

керівники. Свідок Василь Іванович Боднар згадував, що серед перших жертв були юристи, лікарі, інженери, вчителі.

Акт від 14 травня 1945 р., який склала комісія на основі свідчень очевидців, підтверджує факт страти 380-ти євреїв упродовж 23–25 серпня 1941 р., серед них доктори Немлих, Гефель, Васерман, Айвенбрух, адвокати Фінкельштейн, Сокаль, Надель, інженер Фінкел, учителька гімназії Штраусова.

Одночасно німецькі солдати почали знущатися над єврейським кладовищем. Вони розбивали надгробки і використовували їх для брукування доріг¹³.

З приходом нацистів у місті було організовано гетто, сформовано Юденрат, значну роль у знищенні євреїв відіграв австрійський єврей Меммеліс. У Калуші Юденрат очолює рабин Мильман Борух¹⁴. А разом з євреями Войнилова, Брошнева,

¹³ Ониськів М. З семи тисяч євреїв Калуського гетто врятувалось сімнадцятеро. Режим перегляду: <http://kalushnews.city/read/events/2115/z-semi-tisyach-evreiv-kaluskogo-getto-vryatuvalos-simnadcyatero> 26.03.2018 (дата звернення 26.03.2018).

¹⁴ Хонигсман Я. Юденраты в Западной Украине. Режим перегляду: http://kalusz.io.ua/s412950/yakov_honigsman_yudenraty_v_zapadnoy_ukraine (дата звернення 07.07.2018).

Рожнятова, Перегінського й довколишніх сіл чисельність гетто становила до семи тисяч.

Гетто розміщувалося на території сучасної Сівецької вулиці. Територію було відгороджено з одного боку дерев'яним парканом, з другого — сіткою. Було організовано єврейську поліцію, яка, озброєна дубцями, сама стежила за виконанням вимог нацистів. У гетто не годували, не було медичної допомоги, на євреїв накладали контрибуції, а тому і без розстрілів їхня чисельність постійно зменшувалася. Нацисти збиткувалися навіть над релігійними почуттями євреїв. Так, їх заставляли працювати в одязі, в якому вони молилися, що в євреїв вважалося гріхом.

У березні—квітні 1942 р. перші групи євреїв відправили в Белжецький табір смерті, де вони всі загинули. Одночасно євреїв продовжували знищувати і в Калуші.

Влітку 1942 р. гестапівці дали розпорядження ліквідувати всі гетто в районах, хворих і виснажених євреїв застрелити, решту зігнати до Станиславова для знищення. Ця ліквідація проходила планово, спочатку звозили євреїв з гірських районів, а потім ліквідація поширилася на придністровські райони.

Так, від літа 1942 р. п'ять чи шість разів 50—100 осіб доставляли в Станиславівське гетто. Одного разу в камеру кріпо в підвалі напхали так багато людей, що вони стояли, притиснувшись один до одного, знемагали, і багато хто вмирав через відсутність

Фото розкопок могил для ексгумації трупів євреїв 21.01 1960 р., яких розстріляли кріповці 1942 р.

Матеріали з кримінальної справи В. Жовніра

повітря. Служка Краєвських Хана Мандельбан, у якої в камері був батько, мати і брат, вночі вилила на голови людей два відра води, щоб хоч дихати було легше. Ранком тих, хто задихнувся, викинули на двір.

Протягом всього літа 1942 р. і на початку осені у двір кріпо зганяли партії євреїв і розстрілювали. Так, влітку 1942-го поступила вказівка кріпо самостійно розстріляти 200 перестарілих і хворих євреїв. Євреї викопали яму, і їхня поліція двічі доставляла жертв. Акцію охороняли кілька десятків поліцаїв, а Цепко, Драгінда, Крицина і Краєвський розстрілювали людей (1960 р. на місці розстрілів було виявлено людські останки).

Свідок Павло Іванович Мірчук описав, як вбивали перестарілих: «Їх чоловік 50 рухалися колоною до самого єврейського цвинтаря, і все це робилося вдень на очах тисяч переляканих людей. Коли цих людей пригнали до воріт кладовища, піднявся неймовірний крик; люди плакали, кричали, молили і проклинали Бога, просили пощади, а поліцаї заганяли їх на цвинтар до великої ями. Мимовільні свідки позалазили на дерева, щоб краще бачити. Кріповці обступили яму з усіх боків і стали стріляти в тих євреїв... єврейські поліцаї закидали яму».

Натомість свідок Василь Купріянович Сімків залишив спогад самого вбивства: «Єврейські поліцаї підганяли їх палицями все ближче і ближче до ями. Окремі з них самі стрибали в яму, але в більшості з жахом і криком чинили спротив. Поліцаї брали їх за руки, штовхали в яму, звідки вилізти було неможливо. Деякий час з ями все ще доносилися крики, потім хтось з поліцаїв крикнув, що їдуть кріповці, і все стихло. Поліцаї розбіглися і поховалися за брустверами пам'ятників і гробів (*страшно уявити відчуття цих людей, які одночасно були і жертвами, і вбивцями*). Кріповці обступили з чотирьох боків яму і впритул стали розстрілювати євреїв у ямі. Розстріл продовжувався декілька хвилин, потім кріповці сіли на бричку і поїхали в місто».

Ще жахливішим був розстріл понад 30-ти жінок з грудними дітьми на руках, який влітку 1942 р. здійснили кріповці. Краєвський і Крицина посадили цих жінок уряд лицем до паркана і заставили тримати дітей на руках. Самі вони підходили по чергово до кожної жінки і розстрілювали їх з пістолета пострілом в потилицю, а потім вбивали дитину на руках мертвої матері. Цікаво,

І. Драгінда 1960 р. показує місце могили розстріляних 1942 р. євреїв. Матеріали з кримінальної справи В. Жовніра

що після розстрілу жінка Краєвського страшно сварила свого чоловіка, дорікала йому, що через його злочинства вона не може мати дітей¹⁵.

Відзначмо, що до «своїх євреїв» кріповці і їхні родини інколи ставилися краще, могли і пожаліти. Зокрема в приміщенні самого кріпо працювали дві єврейки — Гільда Візельберг, 1910 р. н., яка була доброю кравчиною і жила на кухні Краєвських, де було для неї ліжко, а також уже згадувана Хана Мандельбан, що жила в підвалі. Під час великої акції дружина Краєвського сховала єврейок на кухні і врятувала їм життя (Г. Візельберг вийшла заміж за червоноармійця і виїхала в США, а Х. Мандельбан вбили пізніше в одному з сіл).

Вже 15—17 вересня 1942 р. гетто зруйнували, до Белжеця депортували 4 тис. євреїв, а місто оголосили «вільним від євреїв»¹⁶. Перед відправленням на вокзал євреїв тримали по кілька діб у дворі кріпо проти неба, по черзі викликали до столика, де вирішували їхню дальшу долю. Тих, хто вважався некорисним

¹⁵ ГДА СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 4. Спр. 69 (Т.1). Арк. 292.

¹⁶ Пагіря О. Місця терору на території Івано-Франківщини, 1941—1944 рр. Режим перегляду: <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=389> (дата звернення 24.03.2018).

для рейху, розстріляли зразу за парканом кріпо, а декого вбив шеф німецького гестапо Ганс Крігер¹⁷ вже за те, що той повернув голову під час руху в колоні. Збережена доповідна записка Калуського райвідділу НКДБ свідчить, що в Калуші загинуло 9 тис. осіб, а розстріли проходили на єврейському цвинтарі та в лісі за 4 км від міста¹⁸.

Не жаліли і ті сім'ї, які були мішаними за національним складом. Так, поляк Олександр Михайлович Еустахович 1933 р. взяв шлюб з єврейкою Марією Лерер. 1943 р. чоловік їхав з дружиною в потязі в Станиславівське гетто. Там він просив гестапівців врахувати, що Марія Лерер була матір'ю двох дітей, хрещена і отже в шлюбі стала арійкою. Однак у відповідь Еустаховичу запропонували, що його репресують разом з дружиною.

Деякі євреї ще якийсь час переховувалися. Так, свідок Марія Гут згадує про дві сім'ї євреїв-кравців, які виживали завдяки пошиттю одягу для калушан, а їхня дочка непомітно заходила до родини п. Марії по молоко.

Однак знищення тривали. У червні 1943 р. кріповці брали участь у розстрілах 14-ти євреїв на кладовищі. Акцію охороняло п'ять поліцаїв. Євреїв поставили лицем до цвинтарної стіни, а четверо кріповців протягом декількох хвилин розстрілювали їх.

Калуських кріповців і поліцаїв залучали також до знищення єврейського населення і в інших місцевостях. Так, 26 вересня 1942 р. вони брали участь у погромах євреїв під керівництвом Ганса Крігера в Станиславові, а тих, що втікали, ловили і знищували.

Під час служби в кріпо Драгінда і його поплічники розслідували і кримінальні злочини, але кримінальні справи за участі євреїв зразу закривали внаслідок фізичного знищення підсудних. Так, влітку 1943 р. Цепко розстріляв єврея прямо під час допиту в кабінеті кріпо.

Кріповці за власними ж свідченнями дуже наживалися на статках євреїв. Жовнір у своїх свідченнях ще жалівся, що придбав собі лише хромові чоботи, бо все пропивав.

¹⁷ Засуджений в 1967 р. в ФРН до пожиттєвого ув'язнення, за два роки до смерті його в 1986 р. звільнили з-під варти за зразкову поведінку.

¹⁸ Соловка Л., Оришко С. 150 із 150 тисяч... Голокост євреїв Прикарпаття як складова етнодемографічної катастрофи Східної Галичини. Івано-Франківськ: Фоліант, 2019. С. 149.

Не соромилися кріповці оббирати й українців. Так, якийсь Іван Олійник спочатку написав донос на власну матір, її забрали в кріпо, де нещадно били. А потім хлопець спам'ятався і викупив матір за 2 пуди м'яса і 5 кілограмів масла.

Злочинці не лише розстрілювали, а й широко застосовували тортури (гумові палиці, нагайки тощо). 1960 р. Драгінда під час допиту спокійно скаже: «Биття в поліції було звичаєм, били всіх».

Відзначмо, що самочинні розправи кріповці чинили не лише щодо євреїв. Так, у травні 1943 р. вони вбили хлопця Михайла Барана в с. Тужилові Калуського району тільки через те, що він почав від них втікати.

А як вже старалися кріповці вислужитися, захищаючи засади нацистської ідеології. Так, Марію Петрівну Камінську арештували восени 1943 р., бо вона розірвала портрет Гітлера у квартирі. Її жорстоко побили, так що вона позбулася чотирьох передніх зубів.

Вбивали кріповці і своїх, які приховували гроші. Так, Афтанаса Дзундзу арештували за те, що він як негласний інформатор кріпо ходив до євреїв, говорив їм про співпрацю, а за це вимагав у них гроші і цінності. Дивним чином при спробі втечі з-під варти цього

Єврейський цвинтар у м. Калуші, сучасний вигляд

На фото 25 липня 1968 р. Петро Цепко в с. Тужилові показує місце, звідки він, Жовнір і Епик стріляли в Михайла Барана. Біля дерева стоїть очевидець вбивства Йосип Долинський. Колом позначено місце вбивства Михайла Барана. Матеріали з кримінальної справи В. Жовніра

чоловіка вбили. Крім того, заради постачання оstarбайтерів нацисти за участі кримінальної поліції практикували зупинки потягів і прямо звідти забирали людей спочатку у в'язницю, а потім на примусові роботи в Німеччину.

Епізод 3. «Закопати їх не було кому».

Зауважмо, що біля східної стіни цвинтаря був будиночок, де проживали гробарі Фроїм, Берко, Мошко і ще хтось четвертий¹⁹. Їх розстріляли в останню чергу, і хто їх закопав, невідомо.

Ольга Костянтинівна Іваницька, яка мешкала через дорогу від цвинтаря, згадувала, що «коли ранком єврейські гробарі починали копати велику яму, ми знали, що після обіду буде акція, тому сідали з чоловіком на підводу, закривали будинок і їхали в поле. Інакше падали на підлогу і перечікували». Якось Берко

¹⁹ ГДА СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 4. Спр. 69 (Т. 2). Арк. 4.

зайшов до родини, попросив попиту молока та сказав, що несила вже копати, але і їхній час вже надходить.

Навесні 1943 р. на цвинтарі розстріляли євреїв з Брошнева. Але їм навіть ями не копали, бо гробокопачів на той час уже вбили.

Епізод 4. «Скористалися до останнього і замордували»

Влітку 1943 р. Цепко, Граф і Жовнір поїхали на підводі в село неподалік від Калуша і затримали в одному будинку сім'ю у складі батька Бене Ратнера, дочки Зузани і маленького сина Манека (до війни сім'я мешкала у двоповерховому будинку на вул. Сівецькій). Ратнер був у складі Юденрату і сам раніше визначав, кого з євреїв будуть вбивати. Але хоч як він відтермінував коштом інших життів смерть своєї сім'ї, прийшли і за ним.

Сім'ю відвезли на єврейське кладовище в Калуші і розстріляли. Як свідчив Жовнір, «дівчина молила і просила їх не розстрілювати, але Граф вилаяв її матом і застрелив з пістолета. Цепко розстріляв... хлопчика», а сам Жовнір — її батька. Але найжахливішим було те, що Цепко якийсь час співмешкав з убитою дівчиною, вона завагітніла від нього і ще до того була й

Обвинувачений В. Жовнір 1968 р. показує місце, де він разом з іншими кріповцями розстріляв сім'ю Ратнера. Матеріали з кримінальної справи В. Жовніра

однокласницею його дружини. Вдень Зузана сиділа в підвалі кріпо, Цепко носив їй їжу, а на ніч брав до себе в кімнату. Крім того, Ратнер був шевцем і хутровиком та шив для Драгінди костюми.

Калушани потім згадували, що вбита дівчина була дуже красива, і труп до пояса хтось швидко роздягнув догола.

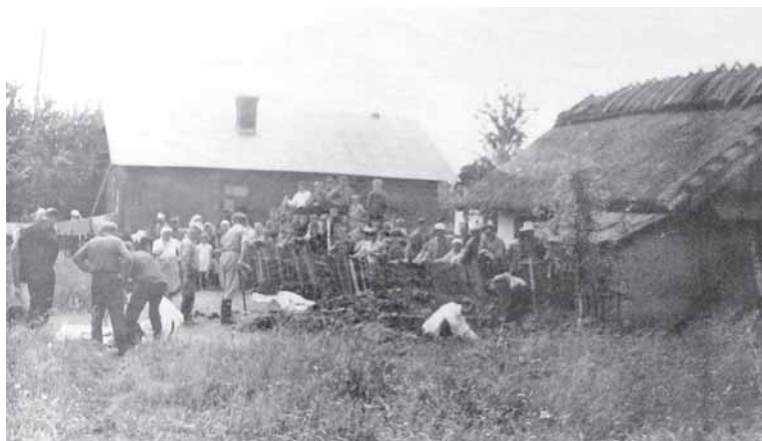
*Епізод 5. «Закриття «єврейського питання»
в поселенні Угерсталь»*

Як згадував Жовнір, у кінці літа 1943 р. гестапівець Мауер Віллі²⁰ (відзначався антисемітизмом ще до війни) сказав кріповцеві, що той має поїхати з ним і подивитися «цікавий концерт». Далі всі карателі заїхали в німецьку протестантську колонію у с. Угертсталь, яку за совітів перетворили на радгосп Угерсталь (нині с. Сівка-Калуська), де ще залишалося 40–60 євреїв, бо не вистачало робітників. Жертви німецького терору працювали на копальнях і бурових. Серед них було три–чотири зубні лікарі, яких час від часу возили в Калуш вставляти німцям

*На світлині розкопки могили і комплектація скелетів
у колишньому поселенні Угерсталь 5 липня 1968 р.
Матеріали з кримінальної справи В.Жовніра*

²⁰ Братів Вільгельма і Ганса Мауерів Верховний суд Австрії 1966 р. засудив до 13-ти і восьми років в'язниці відповідно.

*Розкопки могили з останками трупів
у поселенні Угерсталь 4—5 липня 1968 р. у дворі М. Г.
Матеріали з кримінальної справи В. Жовніра*

золоті зуби, та чотири єврейки, що працювали в підсобному господарстві.

В липні 1943 р. мешканців Угерсталь не випустили на роботу, бо «мали приїхати ревізори перевіряти документи». Всі євреї очікували в садочку біля будинку, були чисто одягнуті і чекали перевірки...

Далі євреїв гестапівці заставили роздягнутися наголо і заскакувати до помийної ями, де їх стріляли. Сам Мауер стояв з автоматом біля великої ями, а до нього солдати підводили по чотири особи, а гестапівець розстрілював їх одиничними пострілами з автомата.

Понад 30 осіб убили на подвір'ї і в житі на полі, куди люди намагалися втекти. Один голий єврей, заготівельник худоби Цвейбер, схопився і втік аж до околиць села Сівки, де він заплутався в житі і його догнав поліцай у майці і трусах та вбив. Є ще дані, що три молоді хлопці таки втекли, а один старший чоловік заліз у димохід і залишився непоміченим.

Після того всі поїхали в Калуш, де Драгінда «після роботи» частував Мауера всілякими наїдками і напоями.

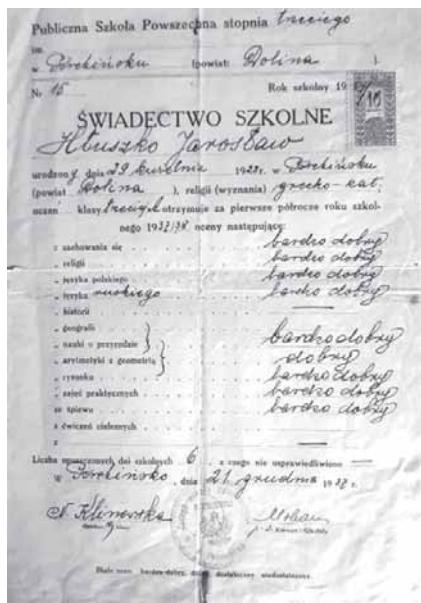
Оскільки злочин скоїли влітку, а яму засипали лише зверху, то з неї за кілька днів стало страшно смердіти. Тоді німці облили місце вбивства гасом і підпалили. Горіло довго і страшно.

Епізод 6. «Вбивство юнаків-оунівців»

Згідно з кримінальною справою Жовніра 1 листопада 1943 р. гестапо арештувало чотирнадцятьох 15–20-річних хлопців з українського націоналістичного підпілля, що вчилися в Калуській

торговельній школі. Як стверджують сучасники подій, підставою початків репресій могло стати вбивство фольксдойча у Вістовій²¹. Спочатку в Калуш привезли двох хлопців (Коломийця і Країнського (у кримінальній справі Жовніра йде мова про Українського)), в яких вилучили два пістолети та антифашистську літературу, і після допиту один з затриманих зразу назвав 10 осіб співучасників²².

Дещо іншу версію подій подає Василь Яшан. Він написав у своїх спогадах, що причиною арешту учнів став член ОУН, який працював у відділі харчового і сільського господарства ландскомісаріату в м. Калуші²⁴.

Шкільне свідоцтво Перегінської публічної школи за перше півріччя 1937–1938 навчального року з відмінними оцінками юнака-оунівця Ярослава Глушка²³

За його даними, він переховував в урядовій канцелярії список учнів, які, на його думку, були лише зв'язковими. Ці папери

²¹ Витвицька О. Розстріл учнів у Калуші 4 листопада 1943 року. Режим перегляду: <http://www.ura-peregin.sk.if.ua/?p=864> (дата звернення 24.03.2018).

²² ГДА СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 4. Спр. 69 (Т. 1). Арк. 160.

²³ Документ надав брат розстріляного — Ярослав Костянтинович Глушко, якого назвали на честь розстріляного брата.

²⁴ Яшан В. Під брунатним чоботом. Торонто, 1989. С. 99.

викрадала і передала німцям полька, з якою оунівець «трохи любився»²⁵.

Кримінальна справа Жовніра містить спогади родичів арештованих. Так, як згадувала сестра арештованого Юрія Петровича Мандрика — Розалія Петрівна Шутяк, її брат закінчив вісім класів школи і два роки пропрацював робітником Брошнівського лісокомбінату. Восени 1943 р. він оформився на роботу писарем у міську управу.

Після арешту Юрковому батькові обіцяли випустити сина через українські установи, тато поїхав у Станиславів домовлятися, а сина в той день розстріляли. Сестра з мамою теж не знали про розстріл. Подібна ситуація була з родиною Коломійця, яку здурили, що за великі гроші дитину можна буде викупити.

Мечислав Країнський, у якого загинув батько Михайло Країнський та брат Йосип Країнський, згадував, що брата попередили про небезпеку і він сів на потяг у бік Львова, але дійшов лише до Брошнева, а там з поїзда його зняли німці і заарештували. До того ж коли німці прийшли арештовувати Йосипа і не застали його вдома, вони зі злості арештували хатню робітницю, а потім взяли під варту батька на роботі.

Натомість брата Дарини Іванівни Гонської — Мирослава Сагайдака, що був бухгалтером у Перегінському лісництві, розбудили гестапівці ранком 1 листопада, спитали його ім'я і наказали йти за ними. Найжахливішим було те, що його потім розстріляють під стіною крамниці, де працювала його дівчина.

Ольга Гнібіда показує фотографію брата Мирослава Сагайдака, який був серед розстріляних. Фото з сайту часопису «Репортер»

²⁵ Полька пізніше потрапила в полон до українських партизан і була розстріляна.

Син Марії Келебай – Богдан працював робітником на Брошнівському лісокомбінаті. Коли за ним прийшли, то поруч з ним спав старший син Тарас, якого за компанію теж забрали гестапівці (лише за два дні Тараса вдалося визволити). А для Петра Келебея мама в день розстрілу ще возила в Станиславів передачу. Її там прийняли і пообіцяли сина незабаром випустити.

Всіх хлопців утримували в приміщенні кріпо в Калуші, потім у Станиславові, де провели прилюдний суд. На суді, за даними В. Яшана, було 11 осіб, а один хлопець з переляку не міг навіть сказати свого прізвища. Усіх їх було засуджено до кари смерті. Після того по вулицях Калуша оголосили про розстріли, які відбулися 4 листопада о 16-й годині у торговий день на ринковій площі.

Меморіал на місці, де гестапівці розстріляли юнаків ОУН²⁶

²⁶ Перелік розстріляних: Євген Вагіль, 1924 р. н., Ярослав Глушко, 1924 р. н., Петро Келебай, 1923 р. н., Богдан Келебай, 1924 р. н., Іван Когут, 1923 р. н., Євген Коломисць, 1927 р. н., Йосип Країнський, 1927 р. н., Михайло Країнський, 1898 р. н., Юрій Мандрик, 1922 р. н., Микола Мельник, 1925 р. н., Ігор Полатайко, 1927 р. н., Мирослав Сагайдак, 1924 р. н.; розстріляні в інших місцях: Михайло Василів, 1926 р. н., Дмитро Косар, 1927 р. н., Петро Лис, 1928 р. н., Петро Марійчин, 1926 р. н.

Спочатку на площу «для зачитування наказу» зігнали 100–150 місцевих людей. Як згадує В. Яшан, «збитих до крові і скатованих тільки в білизні», засуджених привезли вантажним авто. Десять гестапівців скинули їх з автомашини «брутально, так, як це вони вміли, і поставили до розстрілу під муром».

Бідні діти були вже спокійні. Їхні вимучені й знеможені тіла вже не мали сили протестувати проти насильницької смерті. Комендант Калуського відділу гестапо Вільгельм Ассман прочитав вирок смерти за виступи проти Німеччини, перекладач переклав українською, засуджені перехрестилися. Поступила команда, за нею постріли, і дванадцять трупів упало на змелю й закривавило її своєю кров'ю. Хто ще виявляв ознаки життя, діставав додатковий постріл з пістолета в серце від Ассмана. Під час добивання гестапівець ще й погрожував, що всіх, хто хоче України, чекає така сама доля. Трупи забрали на ту саму автомашину й вивезли в невідомому напрямку, і родини навіть не дізналися місця вічного спочинку замордованих²⁷.

З підлітками загинув батько одного з засуджених. У кримінальній справі Жовніра згадується, що серед розстріляних був і той хлопець, який видав їх німцям. Він ще дуже кричав і просив зберегти йому життя. Сестра Мирослава Сагайдака згадувала: «Коли я туди вже прибігла, то машина якраз поїхала. Кров спливала з тротуару на дорогу. Люди брали — хто стаканчик, хто баночку — і збирали ту кров»²⁸.

Епізод 7. «Українці, що рятували життя»

Після Голокосту в Калуші залишилося серед живих 14 євреїв, які всі згодом виїхали за кордон²⁹. За іншими даними, вижило 17 (за даними Бернарда Дічека — 12)³⁰ калуських євреїв. Очільник

²⁷ Яшан В. Під брунатним чоботом. Торонто, 1989. С. 99.

²⁸ Федунішин Ю. Таємниця калуських школярів: розстріл у 1943 році. Режим перегляду: <http://report.if.ua/socium/tayemnytsya-kaluskyh-shkolyariv-rozstril-u-1943-roci/> (дата звернення 24.03.2018).

²⁹ ГДА СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 4. Спр. 69. (Т. 3). Арк. 353.

³⁰ Тимчишин Богдана. Бернард Дічек: «Не було жодного дня, щоб батько не згадував про Калуш». Режим перегляду: <http://vikna.if.ua/news/category/history/2018/01/27/80728/view> (дата звернення 24.03.2018).

еврейської громади міста Ігор Айзикович Кернер називав чотири єврейські родини Калуша, які пережили Голокост: «Гайзлери, які виїхали у 2003 році в Ізраїль. Лербауми (дядя Гриша похований у Калуші), у місті зараз живе син і дві дочки. Бермани – старенькі поховані у Калуші, а дві дочки виїхали. Кульберги (дядя Саша був директор магазину) виїхали в Ізраїль в кінці 90-х рр. ХХ ст.». Вжив і батько І. Кернера, якому «пощастило» – його 1940 р. призвали до Радянської армії³¹.

Врятувалася і Роза Йосифівна Печінкіна, яка була до війни завідуючою РАГСу і евакуювалася з радянською владою. Зберіг життя також Адам Румельт, 1914 р. н., який був членом КПЗУ, п'ять років відсидів у в'язниці за Польщі і 1941-го вступив у Червону армію. Під час війни його 13 разів було поранено, але він втратив всю сім'ю – чотирьох братів, трьох сестер і матір вбили нацисти, а батько загинув у перший день війни під час бомбардувань.

Почесна грамота про присвоєння звання «Праведник світу» Миколі, Євдокії та Андрієві Паньковичам³²

Зазначмо, що допомога євреям з боку українців могла закінчитися для останніх карою смерті. Так, батька родини Костецьких зазедве не розстріляли, бо в них у стайні сховалися дві єврейські дівчинки одного й 11-ти років. Євдокія Марцінковська 1943 р., коли люди подушилися в підвалі і їх

³¹ Запис свідчень Юлії Шинкар.

³² Шинкар Ю.С., Дороніна О.Р. Історія єврейської громади Калуша на тлі етнічної толерантності. Робота Малої академії наук, Калуш, 2014.

витагали та добивали, приховала і взяла собі на виховання єврейську дівчинку. Однак потім Цепко прийшов до неї, забрав дівчинку і розстріляв її прямо за будинком.

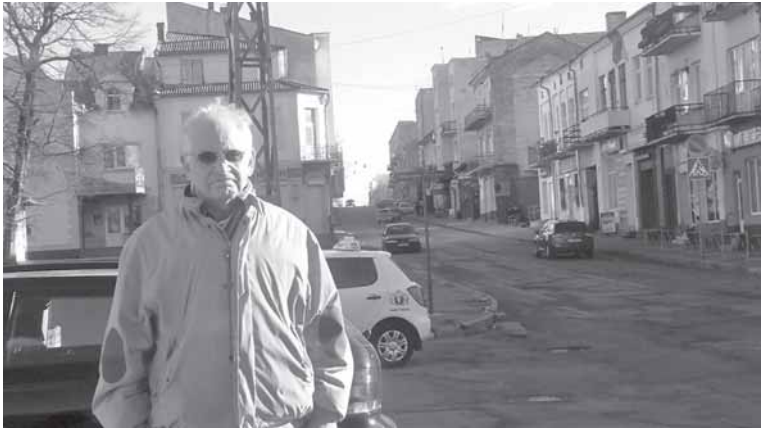
Однак українці все одно допомагали. Врятовані євреї й досі пам'ятають родини Паньковичів та Захарія Плаксія, які врятували кількох людей. Так, ризикуючи власним життям, Плаксії врятували всю родину Шапіро, Давида Гальперіна, Нусю Файнтіхль³³. Натомість Паньковичі переховували на горищі господарської будівлі Регіну і Йозефа Дічеків. За те, що, незважаючи на ризик втратити власне життя та життя всієї родини, вони врятували євреїв, на основі наданих свідоцтв Микола Панькович, Євдокія і їхній син Андрій були удостоєні звання праведників світу, і їх нагородили медаллю «Праведник народів світу». Син Дічеків Бернард неодноразово відвідував Калуш і навіть зняв 2013 р. фільм про місто – «Калуш, який я думав, що знаю».

Паньковичі мали хату в Хотині за вокзалом і там у stodoli переховували маму і батька. Сховок було влаштовано на підвищенні, де зберігали сіно. Було дуже страшно, хвилювалися,

Наталія Панькович тримає в руках світлину stodoli, де переховувалася єврейська родина. Світлина з сайту «Вікна»

³³ Чарнецький Я. Єврейський Калуш. Режим перегляду: <http://vikna.if.ua/blog/author/10/74543/view> (дата звернення 24.03.2018).

Бернард Дічек у центрі м. Калуша .Фото з сайта «Вікна»

щоб ніхто не здогадався і не доніс. У Паньковичів було троє дітей — дві доньки і син. У хаті готували їжу, клали її на дно у відро, і хтось із дітей Паньковичів ніс його до стодоли, вдаючи, що йде годувати худобу. Відро ставили внизу. Паролем була кличка собаки, яка жила на подвір'ї. Діти її промовляли і виходили. Це означало, що все спокійно і безпечно. Батько спускався з сіновалу драбиною і забирав їжу.

Як згадує з жахом Б. Дічек, «якось ввечері до дверей будинку батьків матері прийшов її однокласник. Його послали сказати, що саме мама, яка тоді була зовсім юною, має обрати, кого заберуть наступним: тата чи маму. Її запитали: кого готова віддати? Дідусь почув це і сам пішов до своїх мучителів, думав, що врятує рідних. Його теж більше ніхто не бачив»³⁴.

Епізод 8. «Могили»

Одразу після закінчення Другої світової війни 1946 р. радянська влада замість того, щоб подбати про увічнення пам'яті убієнних, вирішила знищити єврейський цвинтар і цинічно використати надмогильні пам'ятники і плити для будівельних

³⁴ Тимчишин Богдана. Бернард Дічек: «Не було жодного дня, щоб батько не згадував про Калуш». Режим перегляду: <http://vikna.if.ua/news/category/history/2018/01/27/80728/view> (дата звернення 24.03.2018).

потреб. На заваді тоді стали тільки чинні санітарні норми використання закритих цвинтарів³⁵.

Пізніше неодноразово здійснювалися спроби ідентифікувати місця поховань вбитих. Так, 23 січня 1960 р. у зв'язку з розслідуваннями злочинів нацистів проводили розкопки чотирьох єврейських братських могил³⁶, які були розташовані на єврейському цвинтарі в одну лінію з півночі на південь в п'яти метрах одна від одної. Тоді місце поховання показали Драгінда і Цепко. Страх від цих нелюдів так глибоко сидів у душах калушан, що коли Драгінда зайшов 1960 р. в хату Сімківа попити води, то його дружина від жаху втратила свідомість. Саме на цих місцях і постав пам'ятник жертвам фашизму.

Четвертого—п'ятого червня 1968 р. відбулася ексгумація трупів убитих євреїв в Угерсталі. На той час могили, які показав Жовнір, опинилися на людських подвір'ях Н. Г. та В. С.³⁷.

На фото викопані 21—22 січня 1960 р. людські кістки на єврейському кладовищі в м. Калуші. Матеріали з кримінальної справи В. Жовніра

³⁵ О ликвидации еврейского кладбища в г. Калуш. Режим перегляду: https://kalusz.io.ua/s114119/o_likvidacii_evreyskogo_kaladbishcha_v_g_kalush (дата звернення 24.03.2018).

³⁶ У першій могилі ідентифікували 4 трупи, у 2 — 46 трупів, 3 — 37 трупів, 4 — 4 трупи.

³⁷ В одній могилі було ідентифіковано 33 трупи, в іншій — 8.

Ексгумація трупів 21.01.1960 р. П. Цепко на фоні могили з останками трупів розстріляних, яку він вказав. Матеріали з кримінальної справи В. Жовніра

Коли Україна здобула незалежність, активізувалися пошуки поховань підлітків-оунівців, розстріляних 4 листопада 1943 р. Зокрема в Боднарівському яру, біля річки Лімниці у Вістовій та в Пійлівському лісі намагався розшукати могили розстріляних голова Калуського осередку «Меморіалу» **Богдан Яневич**³⁸.

Сьогодні калуській громаді та єврейській діаспорі варто подумати про впорядкування і догляд за єврейським цвинтарем та пошуки місць неідентифікованих поховань. І треба не забувати, що *historia is magistra vitae*.

Сексот-злодюжка

Сьомого червня 1947 р. в місті Станіславі до двох років ув'язнення за статтю 170-ю, параграф «в», через квартирні крадіжки засудили Дору Іванівну Петрову, яка працювала негласним співробітником Управління МДБ у Станіславській області протягом п'яти місяців³⁹.

З касаційної скарги засудженої виходило, що Петрова заледве не ідеальна «радянська людина»: «брала активну участь

³⁸ Федунішин Ю. Таємниця калуських школярів: розстріл у 1943 році. Режим перегляду: <http://report.if.ua/socium/tayemnytsya-kaluskyh-shkolyariv-rozstril-u-1943-roci/> (дата звернення 24.03.2018).

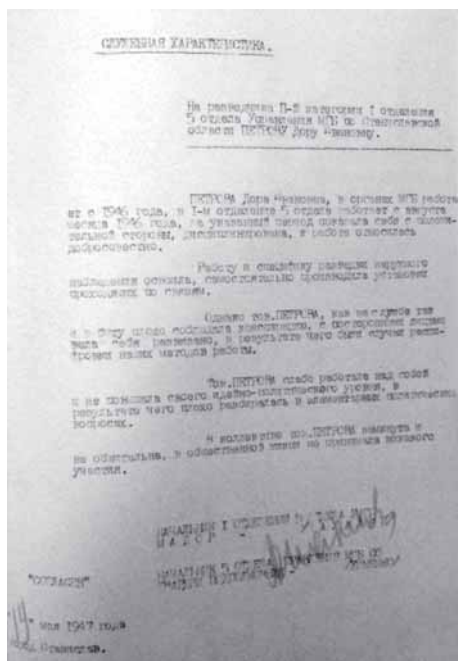
³⁹ ГДА СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 4. Спр. 1241.

на фронтах Вітчизняної війни, показала себе прекрасним бійцем, вірною дочкою нашої Вітчизни». У характеристиці з останнього місця роботи значилося, що Петрова «є цінним працівником». Жінка була також нагороджена орденом Червоної зірки, у бою була поранена і контужена.

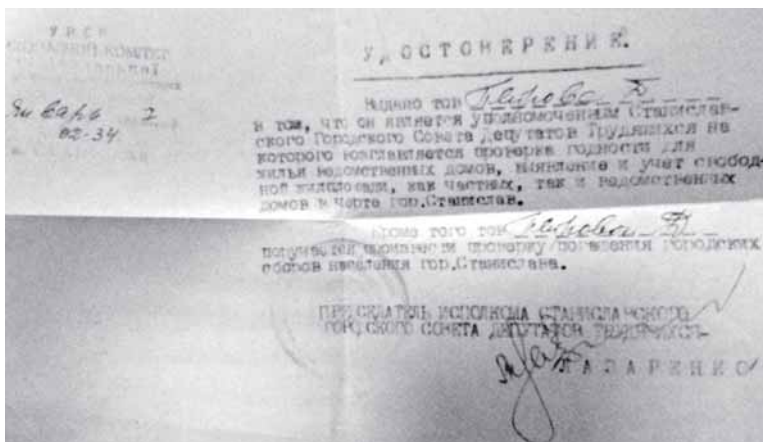
Народилася наша «героїня» 1923 р. в селі Тополи Дзержинського району Краснодарського краю в російській робітничій сім'ї. Дора закінчила сім класів школи, була комсомолкою і в серпні 1941-го пішла добровольцем у Червону армію. Її відправили вчитися до школи радіоспеціалістів у Новосибірську, потім Петрова опинилася на Північному фронті в Беломорську, а 1942 р. — під Москвою.

Після проходження додаткового навчання Петрова опинилася в десантній частині, і їй закидали з розвідувальними та диверсійними групами в тил ворога. 1943 р. Дора рахується на посаді радиста-розвідника в 193-й Червонопрапорній Дніпровській стрілецькій дивізії 65-ї армії.

Під Севськом 1943 р. дівчину поранили, після шпиталю вона працювала в радіорозвідці генерал-полковника П. Батова до 1944-го, в лютому 1944 р. опинилася в радіорозвідці штабу командуючого 2-м Білоруським фронтом К. Рокосовського. Під час розвідки Петрову було важко контужено, і вона знову потрапила до шпиталю, а потім у 25-й автополк, з льотчиками якого взяла участь у 70-ти бойових вильотах. Через наслідки контузії радіорозвідниця закінчила війну в сержантському

Службова характеристика на Дору Петрову

*Посвідчення, що Дора Петрова є уповноваженою
Станіславської міської ради депутатів трудящих*

званні в Білоцерківському військкоматі і резервному полку м. Білої Церкви.

1946 р. Петрова переїжджає до м. Станіслава до сестри, яка вчилася в місцевому медінституті, і починає працювати в органах МДБ розвідницею другої категорії 1-го відділення 5-го відділу Управління МДБ Станіславської області.

Шпигунську діяльність Петрової полегшувала наявність у неї посвідчення, що вона є уповноваженою Станіславської міської ради депутатів трудящих з перевірки придатності для проживання відомчих будинків, виявлення й обліку вільної житлової площі як приватних, так і відомчих будинків у межах міста Станіслава. Крім того, посвідчення їй дозволяло перевіряти як населення м. Станіслава погашає недоплату міських зборів.

У вільний від написання доносів час Петрова промишляла крадіжками, а крадені речі збувала на міському ринку від листопада 1946-го до березня 1947 р. Про цей бік її життєдіяльності стало відомо дуже швидко, після того, як вона 5 березня 1947 р. пограбувала бухгалтера відділення постачання 38-ї армії Парасковію Іванівну Архипову і студентку 4-го курсу медінституту Євгенію Михайлівну Нудельман.

Під час крадіжки, що відбулася в першій половині дня в будинку за адресою Бельведерська, 27, було пограбовано 15 одиниць одягу (шовкові панчохи, плащ-накидка, простирадло,

рушник, шовковий відріз...). За тиждень вона знову обібрала цю квартиру, а ще за три дні вже втретє ввірвалася в житло (цього разу Петрова як справжня клептоманка не погребувала ні чоловічими штанами, ні 40-ка зошитами, ані електричною лампочкою).

Свідок крадіжок Фаня Яківна Местер згадує, що злодійка була «середнього росту, руса, мала повну фігуру... одіта вона була в шинель зеленого кольору, чоботи і на голові мала косинку білого кольору».

Ще за тиждень після третьої крадіжки злодійку-рецидивістку знову бачили біля дверей, але цього разу вона не встигла нічого поганого зробити. Найцікавіше було те, що жертви товаришували із сестрою злодійки Параскою, і 31 березня вони впізнали вдома у Петрової свої речі.

Першого квітня 1947 р. після звернення у правоохоронні органи на квартирі у Петрової розпочався обшук, але його припинили через втручання працівника МДБ лейтенанта Бурлакова. На наступний день Петрова пішла в наступ і почала лякати Нудельман, що вона дуже важлива персона і зможе домогтися відрахування її зі студентства та звільнення Архипової. Безглуздість ситуації полягала ще й у тому, що залякувати жертв «цінна працівниця» спробувала у краденій плащ-накидці.

Від 1 до 5 квітня 1947 р., незважаючи на дзвінки високопоставлених чиновників, емгебісти вигороджували Петрову. Лише 5 квітня відбувся повторний обшук, під час якого в неї вдома знайшли крадені плащ-накидку, пальто Нудельман, зошити і т. д., а 15 травня було арештовано саму Петрову.

Перед самим арештом 11 травня 1947 р. Дора Петрова чи з великої любови, чи з інших мотивів ще встигла зареєструвати шлюб з Михайлом Сергійовичем Кипарисом.

Відзначмо, що органи МДБ обурила не злодійкуватість Дори, а те, що «вона в результаті крадіжок розшифрувала себе перед населенням міста в тому, що є негласним співробітником УМДБ». У службовій характеристиці Управління МДБ у Станіславській області зазначалося, що Петрова «показала себе з позитивної сторони, дисциплінована, до роботи відносилася добросовісно. Роботу і специфіку розвідки зовнішнього спостереження вона освоїла, самостійно здійснювала установки тих, хто проходили

по зв'язках». Однак емгебісти визнавали, що «Петрова як на службі, так і в побуті погано дотримувалася конспірації, з сторонніми людьми вела себе розв'язно, в результаті чого були випадки розшифровки наших методів роботи». Крім того, «Петрова слабо працювала над собою і не підвищувала свого ідейно-політичного рівня, в результаті чого погано розбиралася в елементарних політичних питаннях. У колективі Петрова була закрита і не товариська, в громадському житті не брала ніякої участі».

Важко сказати, які чинники рухали Петровою, коли вона крала: прагнення поліпшити власний матеріальний стан, клептоманська залежність чи щось інше. Але однозначно зрозуміло, що Дора Іванівна Петрова була невід'ємною частинкою «нового світу», що прийшов на західноукраїнські землі разом з радянською владою.

Поляки в рядах радянської міліції та «істребітелей» проти українців

Польсько-українська війна 1938–1947 рр., яка тривала через те, що українці виступали за створення Української держави разом з західноукраїнськими теренами, а поляки прагнули відновлення Польщі в кордонах вересня 1939 р. на Прикарпатті, призвела до значних людських і матеріальних втрат.

Прихід радянської влади 1944 р. польське підпілля спочатку намагалося використати для придушення українського визвольного руху як самостійними акціями, так і в співпраці з представниками нової влади. Масовими були випадки вступу колишніх польських підпільників до винищувальних батальйонів чи міліції.

Винищувальні батальйони почали створюватися ще в перші дні німецько-радянської війни відповідно до постанови Ради народних комісарів СРСР від 24 червня 1941 р. «Про заходи щодо боротьби з парашутними десантами і диверсантами противника у прифронтівій зоні»⁴⁰. Відновлені 1944 р. батальйони за задумом влади мали перетворитися на «масовий

⁴⁰ Ільницький В. Створення та діяльність у західних областях УРСР радянських парамілітарних формувань (1944–1954 рр.). З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КДБ. 2011. № 2. С. 49.

Винищувальний батальйон, сформований з солдатів польської Армії Крайової. 9 травня 1945 р., м. Березжани. Фото з сайта [http:// ursa-tm.ru/](http://ursa-tm.ru/)

народний рух проти оунівського бандитизму». Ці загони (яструбків, чи «істребітелєй») формувалися з колишніх партизанів, партійно-радянського активу, комсомольців, безпартійних, що проявили себе з доброго боку стосовно радянської влади в період німецької окупації⁴¹.

Для деякого з польських учасників цих батальйонів вони стали можливістю продовжити війну з українцями⁴². За даними Т. Збиша, з 50-ти тисяч польської самооборони в Галичині майже половина (22 796 осіб) служила в цих формуваннях⁴³. Наприклад, на 1 січня 1945 р. на Дрогобиччині «яструбки» польської

⁴¹ Там само. С. 50.

⁴² В'ятрович В. М. За лаштунками «Волині – 43». Невідома польсько-українська війна. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. С. 207.

⁴³ Трофимович В. Роль Німеччини і СРСР в українсько-польському конфлікті 1939–1945. Режим перегляду: <http://www.ji.lviv.ua/n28texts/trofymovych.htm> (дата звернення 29.04.2019).

Болеслав Мечковський — у минулому Військовик Армії Крайової та радянського винищувального батальйону в м. Коломиї. Фото з сайта <http://ursa-tm.ru/>

національності становили 22,75% від загальної чисельності винищувальних батальйонів (натомість відсоток поляків в області становив лише 12,5%)⁴⁴. Станом на 1 січня 1945 р. з 4232 учасників винищувальних батальйонів Тернопільської області 1539 були українцями, 2310 — поляками, 248 — росіянами, 144 — представниками інших національностей. У свою чергу перші групи винищувальних батальйонів у

селах Станіславщини було створено з мешканців польської національності. Проте груп, сформованих тільки з поляків, було мало, оскільки, аби не допустити національної різни, до їхнього складу входили демобілізовані солдати-українці⁴⁵.

Так, як згадував ветеран Армії Крайової (АК) Болеслав Мечковський, у м. Коломиї керівництво місцевої АК домовилося з більшовиками, і загін польського підпілля було перейменовано на винищувальний батальйон та розташовано у приміщенні довоєнного 49-го Гуцульського піхотного полку. Над ворітьми казарми навіть помістили надпис: «Військо Польське»⁴⁶.

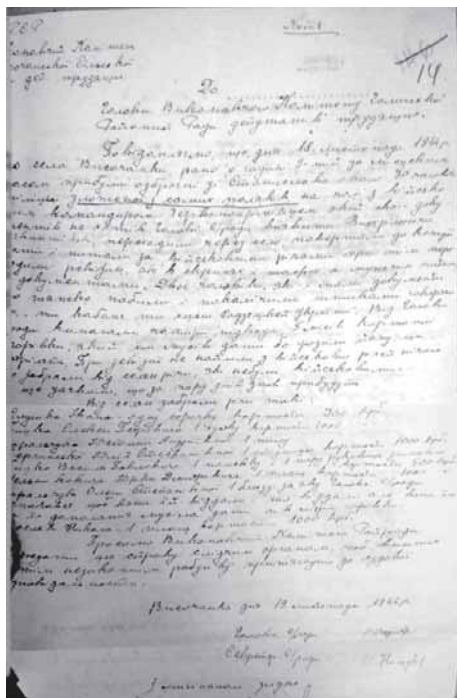
З 70-ти поляків сформувався винищувальний батальйон і в районі Богородчани, а в Ланчині з 50-ти «істрєбков» 30

⁴⁴ Ільницький В. Створення та діяльність у західних областях УРСР радянських парамілітарних формувань (1944–1954 рр.). З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КДБ. 2011. № 2. С. 55.

⁴⁵ Стародубець Г. Створення та діяльність винищувальних батальйонів у рамках українського повстанського запілля (1944–1945 рр.). Режим перегляду: <http://eprints.zu.edu.ua/5951/1/%D0%92%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%89%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%B8%D1%8C%D0%BD%D1%89%D0%B1%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%B8%D1%8C%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D0%B8.pdf> (дата звернення 29.04.2019).

⁴⁶ Зыхович Петр. С врагом на врага. Режим перегляду: <http://ursa-tm.ru/forum/index.php?/topic/1427-pyotr-zyhovich-s-vragom-na-vraga/> (дата звернення 29.04.2019).

були поляками⁴⁷. Під прикриттям радянських каральних органів поляки продовжували з українцями протистояння. Наприклад, підрозділ у м. Коломиї заарештував українців у селах Пилипах (Коломийський район) і Трачі (Косівський район). У селі Стопчатові поляки зруйнували церкву і Народний дім. Першого травня 1944 р. вони вбили студента Львівської політехніки Мирослава Григорчука і поранили його сестру⁴⁸.

21 серпня 1944 р. поляки спільно з більшовиками (всього понад 300 осіб) напали на с. Тумир Галицького району. Вони спалили близько 300 господарств, «у звірський спосіб, повідрубувавши голови, знищили одного чоловіка, жінку і двоє дітей»⁴⁹. Натомість 28 серпня 1944 р. відбулася акція паціфікації села Грабівця, яку організував НКВС.

*Скарга керівництва сільської ради с. Височанки на діяльність поляків у складі підрозділу радянської міліції.
Матеріали Державного архіву Івано-Франківської області*

⁴⁷ Ковальчук В., Яремчук А. Поляки у радянських винищувальних батальйонах (весна 1944 — початок 1945 рр.). Режим перегляду: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2019/02/17/153695/> (дата звернення 29.04.2019).

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Ковальчук В. «Польська міліція» на службі «других Советів». Режим перегляду: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/11/8/153234/> (дата звернення 29.04.2019).

Участь у ній взяв «істрєбітельний батальйон», у складі якого були поляки Надвірної. У результаті спалено 300 господарств, вбито 85 і заарештовано 70 українців⁵⁰.

У місцях компактного проживання поляків «польська міліція» шукала «військові речі» в селах Коломийського (Торговиця, Закрівці, Ворона, Угорники, Голосків); Тлумацького (Гринівці, Грушка, Королівка, Надорожна, Братишів, Колінці, Вікняни), Тисменицького (Старі Кривотули) і Надвірнянського (Молодків) районів⁵¹.

Показовою щодо цього є і скарга керівництва сільської ради с. Височанки Галицького району від 19 листопада 1944 р. до керівництва районної ради. У ньому повідомлялося, що о 9-й годині ранку 18 листопада в село зі Станиславова прибуло 30 чоловіків міліції, лише поляків, під керівництвом офіцера Червоної армії, який не хотів показати своїх документів.

Цей загін з пострілами пройшов через ціле село, озброєні чоловіки заходили в хати, питали про військові речі, проводили ревізії і перевірку документів. Двох мешканців села важко побили і покалічили та кричали на них: «Ти, кабане, хочеш радянської України»⁵².

Від голови сільради під тиском «охоронці порядку» відібрали чотири підводи, п'ять мішків картоплі, горілку, а у восьми людей забрали речей на 5 тис. карбованців (пилу, сорочки, хустки, блюзи, плащі, рукавиці, спідниці). Крім того, польсько-радянські міліціанти казали, що за кілька днів знову прийдуть⁵³.

Навіть окремі керівники репресивних органів визнавали наявність проблем через присутність поляків у винищувальних батальйонах. Так, начальник Дрогобицького УНКВС генерал-майор О. Сабуров висловлював підлеглим незадоволення

⁵⁰ В'ятрович В. М. За лаштунками «Волині – 43». Невідома польсько-українська війна. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. С. 207.

⁵¹ Ковальчук В. «Польська міліція» на службі «других Советів». Режим перегляду: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/11/8/153234/> (дата звернення 29.04.2019).

⁵² ДАІФО. Ф. 295. Оп. 3. Спр. 32. Арк. 14.

⁵³ ДАІФО. Ф. 295. Оп. 3. Спр. 32. Арк. 14.

«стрибками»-поляками і дорікав, що вони «шляп польських набрали у винищувальні батальйони»⁵⁴.

Як зазначає В. В'ятрович, «очевидно деякі польські політики намагалися продовжити звичну для них від часів німецької окупації практику боротися з українцями за допомогою окупантів чи їхніми руками. Вони й далі сподівалися, що радянська влада тимчасова і після її відступу треба буде з'ясовувати питання з українцями»⁵⁵.

Поляків з батальйонів, які добре знали населення і топографію місцевості, використовували для розкриття і знищення структур українського підпілля. Через участь поляків у винищувальних батальйонах загони УПА після проходження фронту посилили свої атаки проти польського населення. Як свідчать документи і матеріали, в 1944–1945 рр. точилися запеклі бої між винищувальними батальйонами і відділами УПА. Так, 16 квітня 1945 р. в селах Биткові і Пасічній Надвірнянського району винищувальний батальйон поляків вступив у бій з великою групою оунівців⁵⁶.

Проте швидко після встановлення радянської влади на Західній Україні стало зрозуміло: вона не збиралася визнавати цих земель польськими і, на противагу еміграційному уряду, створила маріонеткове утворення — Польський комітет національного визволення, який розглядали як офіційне представництво польського народу. Репресії проти поляків наростали, діячі польського підпілля — радянські союзники стали мішенню для радянських каральних органів⁵⁷. До того ж, частину

⁵⁴ Ільницький В. Створення та діяльність у західних областях УРСР радянських парамілітарних формувань (1944–1954 рр.). З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КДБ. 2011. № 2. С. 56.

⁵⁵ В'ятрович В. М. За лаштунками «Волині — 43». Невідома польсько-українська війна. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. С. 208.

⁵⁶ Трофимович В. Роль Німеччини і СРСР в українсько-польському конфлікті 1939–1945. Режим перегляду: <http://www.ji.lviv.ua/n28texts/trofymovych.htm> (дата звернення 29.04.2019).

⁵⁷ В'ятрович В. М. За лаштунками «Волині — 43». Невідома польсько-українська війна. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. С. 208–209.

польських «правоохоронців» було мобілізовано до Першої польської армії чи до Червоної армії.

Дальшому загостренню антирадянських течій серед польського населення Західної України сприяло започатковане у вересні 1944 р. виселення звідси поляків та посилення репресій НКВС проти членів польського підпілля, особливо помітне в останні місяці 1944 р.⁵⁸

До того ж, з кінця 1944 р., а особливо 1945-го, НКВС проводив чистку яструбків від поляків, яким часто і небезпідставно закидали причетність до Армії Крайової чи розбійницьке поводження з місцевим населенням⁵⁹. Разом з тим виселення поляків із Галичини остаточно припинило тут польсько-українську війну. Та незначна кількість, що залишилася, не ставила собі за мету продовження боротьби за «польськість» цих територій, а тому й не розглядала українців як ворогів. Так само й представники українського підпілля не бачили в них загрози, ба навіть трактували їх як можливих союзників в антирадянській боротьбі⁶⁰. Однак збройні сутички між українським і польським населенням знекровили, виснажили обидві нації, зробили їх слабшими перед комуністичним тоталітарним режимом.

⁵⁸ Там само. С.210.

⁵⁹ Ільницький В. Створення та діяльність у західних областях УРСР радянських парамілітарних формувань (1944–1954 рр.). З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КДБ. 2011. № 2. С. 55.

⁶⁰ В'ятрович В. М. За лаштунками «Волині – 43». Невідома польсько-українська війна. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. С. 220.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Абрамов 8
Адамович Марта Антонівна 8
Адамович С. 57, 72, 84
Айвебрух 92
Амброзяк Марія Петрівна 22
Андрейчук Іван Федорович
(псевдо Вихор) 64
Андрухів І.О. 3, 4
Андрусак Микола Федорович
(псевдо Лісовик) 80–82
Андрусак Михайло 76–77
Андрусак Федір Петрович 80–82
Андрухович Юрій 83
Анісімов 70
Антонів Микола Семенович 79
Арламовська Анастасія
Федорівна 16
Арламовський Федір
Олексійович 17
Архіпова Прасков'я Іванівна
112–113
Ассман В. 83–84, 105
Ахтемейчук Микола
Миколайович (псевдо
Головайко) 59
Бабак Ганна Михайлівна
(Михайлів) 6–8, 46
Бандуровський Володимир 88
Баран Михайло 97–98
Батов П. 111
Бережницький Теодор 41
Береза (псевдо), див. також
Курилюк Марія Миколаївна 53, 55
Берія Л. 13
Берко 98
Берлад Василь (псевдо Циган,
Чорнота) 53–54
Берман 106
Блискавичний (псевдо), див.
також Романюк Петро 57
Богдан (псевдо), див. також
Деркач Йосиф 69–71
Богун (псевдо), див. також Данилюк
Григорій Антонович 53–54
Боднар Василь Іванович 92
Бондарев І. 26–28
Борис (псевдо), див. також
Легкий Григорій 78
Борис (псевдо) 70
Борович В. 4, 9
Борух Мильман 92
Бульба (псевдо) 64
Бурлаков 113
Бутович Микола 41
Вагіль Євген 104
Вакарук Анна Дмитрівна 55–56
Вакарук Дмитро Миколайович 56
Варшава Степан 42
Васерман 92
Василів Михайло 104
Вахнюк Наталія 61
Вацеба М.І. 7, 15–16, 47, 50
Верховинець (псевдо) 64
Винничук Ольга Юріївна (псевдо
Галина) 57–58
Вислоцька Надія 44
Витвицька О. 102
Вихор (псевдо), див. також
Андрейчук Іван Федорович 64
Вишньовські 36
Вівчаренко Антон Андрійович 13
Вівчаренко Ганна 12
Вівчаренко Олег Антонович 9, 10,
12–15
Вівчаренко Орест Антонович 10–13
Вівчаренко Роман Андрійович
(псевдо Еней, Шарко) 11
Візельберг Гільда 95
Вінтоняк Іван Данилович (псевдо
Дуб) 54–55
Вістун (псевдо), див. також
Мандрик Михайло Іванович 58–62
Влодко (псевдо, Ревай), див.
також Семкович Володимир 68

- Вороний (псевдо), див. також
Легкун Василь Михайлович 55
В'ятрович В. М. 75, 115, 117–120
Гаврильчук Іван (псевдо Комар) 54
Гаврилюк Ю. 42
Гай (псевдо), див. також Сарич
Юрій Андрійович 64
Гайдамака (псевдо), див. також
Мочогон Василь 71
Гайдош Мечислав 89
Гайзлер 106
Галина (псевдо), див. також
Винничук Ольга Юріївна 57–58
Гальперін Давид 107
Ганцюк Петро 68
Гамалія (псевдо) 68
Геник Костянтин (псевдо Крук) 77
Герга Іван Олександрович 88, 91
Гефель 92
Гітлер А. 28, 97
Глушко Ярослав 102, 104
Глушко Ярослав Костянтинович
102
Гнибіда Ольга 103
Гнідан Григорій Дмитрович
(псевдо Лев) 55, 57
Голембйовський Антон Миро-
нович 7
Головайко (псевдо), див. також
Ахтемейчук Микола Миколайович
59
Голуб (псевдо), див. також
Тиванчук Петро 66, 68, 71
Гонська Дарина Іванівна 103
Гонта (псевдо Залізник), див.
також Сьомак Матвій 68–69
Горбулевич Броніслав Францович
(псевдо Зорян) 58–62
Горинь (псевдо), див. також Данів
Олексій 71
Горислав (псевдо) 43
Граф Едавард-Іван 88, 91, 99
Гребенюк Микола 68
Григорчук Мирослав 117
Гриців Іванна Михайлівна 66
Гриців Ярослав 67
Гроза (псевдо), див. також
Миронюк Василь Григорович 54–56
Грушевська М. 19
Гузій Микола Михайлович (псевдо
Кармелюк) 61
Гут Марія 96
Данів Олексій (псевдо Горинь) 71
Данилюк Григорій Антонович
(псевдо Богун) 53–54
Данилюк Дмитро Григорович
(псевдо Довбуш) 54
Данильчук Онуфрій Дмитрович
(псевдо Шалений, Тлумак) 59–62
Дауніс Олександра Павлівна
(Реміцька) 14
Джміль, станичний 82
Делевська Ольга Василівна 57
Денис (псевдо), див. також Яцків
Богдан 70
Дзідзіцький Роман Олександ-
рович 11
Дзундза Афтанас 97
Деревінський В. 72
Держак Йосиф (псевдо Богдан) 71
Дічек Бернард 105, 107–108
Дічек Йозеф 107
Дічек Регіна 107
Дмитришин Йосип Йосипович,
див. також Жовнір Володимир
Петрович 84–88, 91, 93, 95–96,
98–103, 105, 109–110
Дністер (псевдо) 60
Дністер (псевдо), див. також Крук
Іван Васильович 70
Довбня (псевдо), див. також
Лелет Володимир 60
Довбуш (псевдо), див. також
Данилюк Дмитро Григорович 54
Долинський Йосип 98
Донігевич Роман 78
Дороніна Ольга 83, 106
Дорош (псевдо), див. також
Заткальницький Іван 70–71
Драган Станіслава 90

Драгінда Іван Сидорович 87–90,
94–97, 100–101, 109
Дровняк Никифор 34
Дротенко Олена (Леся) Василівна
19–20
Дуб (псевдо), див. також Вінтоняк
Іван Данилович 54–55
Дуб Яків (псевдо Клименко) 69
Дубина (псевдо), див. також
Фербей Микола Дмитрович 54
Дуда Петро (псевдо Моряк) 69
Дунай (псевдо) 68
Дячук Дмитро 70
Жайворон (псевдо) 64
Жовнір Володимир Петрович,
див. також Дмитришин Йосип
Йосипович 84–88, 91, 93, 95–96,
98–103, 105, 109–110
Жук (псевдо) 68
Еней (псевдо), див. також
Вівчаренко Роман Андрійович 11
Епик Петро Герасимович 88, 98
Еттінгер Мойше 85
Еустахович Олександр Михайло-
вич 96
Завзятий (псевдо), див. також
Королюк Іван Йосипович 61
Завзятий (псевдо) 68
Залізник (псевдо, Гонта), див.
також Сьомак Матвій 68
Заткальницький Іван (псевдо
Дорош) 70–71
Збиш Т. 115
Зінгер (псевдо) 71
Зихович П. 116
Зоря (псевдо) 54
Зорян (псевдо), див. також
Горбулевич Броніслав Францович
58–62
Зорян (псевдо) 70, 73
Іваницька Ольга Константинівна
98
Ільницький В. 115, 118, 120
Ільницький Д. 72
Іванишин Федір (псевдо Миш) 28
Кавин А. 4
Калина 68
Камінська Марія Петрівна 97
Камінь (псевдо), див. також Кибіч
Іван Миколайович 54–55
Карий Володимир 53
Кармелюк (псевдо), див. також
Гузій Микола Михайлович 61
Карп'юк Калина 55
Качур (псевдо), див. також
Чупринчук Дмитро Петрович 64
Квітко (псевдо) 54
Келебай Богдан 104
Келебай Марія 104
Келебай Петро 104
Келебай Тарас 104
Кернер Ігор Айзікович 106
Кибіч Іван Миколайович (псевдо
Камінь) 54–55
Кибіч Марія Степанівна 56–57
Кибіч Микола Васильович 55
Кипарис Михайло Сергійович 113
Кирілейзон 87
Клим (псевдо) 68
Клименко (псевдо), див. також
Дуб Яків 69
Клімова Анастасія 87
Клічук (Лаврук) Марта 5, 6, 8
Кобань Іван 42
Ковальчук В. 116–118
Ковпак С. 75
Кобильник Р. 57
Когут Іван 104
Козак (псевдо), див. також
Павлюк Іван Миколайович 55
Козак (псевдо, Байрак), див.
також Косарчин Ярослав 69
Коломиєць Євген 102–104
Комар (псевдо), див. також
Гаврильчук Іван 54
Конев І. 59
Копча Григорій 42
Корольова 77
Королюк Іван Йосипович (псевдо
Завзятий) 61

Корчак Тетяна 60
Косар Дмитро 104
Косарчин Ярослав (псевдо
Козак, Байрак) 69
Косменко 60
Костецкий 106
Костишин 8
Кравчук 88
Краєвський Кароль 88, 91, 94–95
Країнський Йосип 102–104
Країнський Мечислав 103
Країнський Михайло 103–104
Крига (псевдо), див. також
Штефлюк Іван Михайлович 64
Криницька Марія 38
Криницький Степан Семенович
33–34, 38–40
Кричевський Василь 41
Крицина Фрідріх 88, 94
Крігер Ганс 96
Крук (псевдо), див. також Геник
Костянтин 77
Крук (псевдо) 68
Крук Іван (псевдо Куклій) 68
Крук Іван Васильович (псевдо
Дністер) 70
Кубанець (псевдо) 64
Кугутяк М. 55, 74
Кузевич Іван Михайлович 66
Куклій (псевдо), див. також Крук
Іван 68
Кульберг 106
Курилюк Марія Миколаївна
(псевдо Береза) 53, 55
Курява (псевдо), див. також
Федюк Василь 78
Кучерак Юстина 67
Кучма Л. 10
Лев (псевдо), див. також Луцик
Іван Олексійович 60–61
Лев (псевдо), див. також Гнідан
Григорій Дмитрович 55, 57
Легкий Григорій Борис (псевдо) 78
Легкун Василь Михайлович
(псевдо Вороний) 55
Лелет Володимир (псевдо
Довбня) 60
Лерер Марія 96
Лесів Степан 68, 70–71
Лербаум Григорій 106
Лис Петро 104
Литвиненко Сергій 41
Лівочька-Вислоцька 42
Лісненко (псевдо) 70
Лісовик (псевдо), див. також
Андрусак Микола Федорович
80–82
Луговий (псевдо) 71
Луговик (псевдо) 70
Луканюк Василь Лук'янович 76–77
Лук'янченко Олексій Тимофійович
(псевдо Мостовий) 63–64
Луцик Іван Олексійович (псевдо
Лев) 60–61
Луцький Остап 72
Ляшкевич П. 72
Максим'юк Ірина Іванівна 55
Мандельман Хана 94–95
Мандрик Михайло Іванович
(псевдо Вістун) 58–62
Мандрик Юрій Петрович 103–104
Маніборський (псевдо Мороз) 68
Маринець Ф. 4
Марійчин Петро 104
Марцінковська Євдокія 106
Марчук В. 4
Маслей Петро 42
МатвіївЮліан-Микола Миколайович
(псевдо Недобитий) 63–64, 76–78
Мауер Віллі 100–101
Мауер Ганс 100
Мельник Микола 104
Мельник Ярослав (псевдо Роберт) 78
Мельничук Галина Михайлівна 33
Меммеліс 92
Местер Фані Яківна 113
Мешко Михайло Семенович 61
Мечковський Болеслав 116
Миронюк Василь Григорович
(псевдо Гроза) 54–56

Миронюк Павло Григорович (псевдо Нечай) 54–55
Михальчишин Андріян 42, 45
Михальчишин Петро Васильович, див. також Цепко Петро Михайлович 91
Миш (псевдо), див. також Іванишин Федір 28
Мірчук Павло Іванович 94
Мончак Лев Савович 40–46
Мориквас Н. 72
Мороз (псевдо), див. також Маніборський 68
Моряк (псевдо), див. також Дуда Петро 69
Мостовий (псевдо), див. також Лук'янченко Олексій Тимофійович 63–64
Мотря (псевдо) 71
Мох 76
Мочогон Василь (псевдо Гайдамака) 71
Мошко 98
Мундзьо 90
Муха (псевдо) 68
Надель 92
Недобитий (псевдо), див. також Матвіїв Юліан-Микола Миколайович 63–64, 76–78
Нельюк Дмитро Іванович (псевдо Хмара) 58–61
Немлих 92
Нечай, див. також Миронюк Павло Григорович 54–55
Німець Омелян 77–78
Нудельман Євгенія Михайлівна 112–113
Окріп (псевдо) 54
Олійник Іван 97
Омелько (псевдо), див. також Яцук Павло 70–71
Ониськів М. 72
Орел (псевдо) 70
Оришко С. 91, 96
Оріджук Марія Олександрівна 57
Орлик (псевдо), див. також Павлюк Василь Миколайович 54
Орлик (псевдо) 68
Орлич (псевдо), див. також Рудий Іван 69
Остап (псевдо), див. також Рокищук Михайло Миколайович 64
Ощудляк Омелян 88
Павлушинський 82
Павлюк Василь Миколайович (псевдо Орлик) 54
Павлюк Іван Миколайович (псевдо Козак) 55
Павлюк-Сав'юк Іван Миколайович 56
Пагіря О. 95
Панькович Андрій 106–107
Панькович Євдокія 106–107
Панькович Микола 107
Паньо Уляна 83
Паращій Йосип Ілліч (псевдо Петрик) 67–71
Патриляк І. 75
Певний 68
Перфецький Леонід 41
Петрів Я. 7, 10
Петрик (псевдо), див. також Паращій Йосип Ілліч 67–71
Петрова Дора Іванівна 110–114
Печінкіна Роза Йосифівна 106
Піلسудський Ю. 43
Плаксії Захарія 107
Плугатор 17
Полатайко Ігор 104
Полиняк І. 41–44
Попадинець (Антонів) Тетяна Миколаївна 79–80
Поперека М.С. 4
Ратнер Бене 88, 99–100
Ратнер Зузана 99–100
Ратнер Манек 99
Раух Анна Михайлівна 67
Ревай (псевдо Влодко), див. також Семкович Володимир 68
Рибак Михайло Миколайович 25, 32

- Рибак (Стасюк) Олександра
Миколаївна 25
- Рибак Марія Василівна 61
- Рижак Микола 67
- Річка (псевдо) 64
- Роберт (псевдо), див. також
Мельник Ярослав 78
- Розман Ерїх 87
- Рокищук Михайло Миколайович
(псевдо Остап) 64
- Рокосовський К. 111
- Романів Ілля Григорович (псевдо
Ярко) 65–67
- Романов 90
- Романюк Петро (псевдо Блиска-
вичний) 57
- Романюк Ярослав 53, 55
- Ромаш Микола 21
- Ромаш Мирослав (псевдо
Русявий) 19–21
- Рудий Іван (псевдо Орлич) 69
- Румельт Адам 106
- Рясніченко Р. 18
- Сабуров О. 118
- Сав'юк Василь 56
- Савкоч Марія 9
- Савкоч Федір 9
- Сагайдак (псевдо) 68
- Сагайдак Мирослав 103–105
- Сарич Юрій Андрійович (псевдо
Гай) 64
- Сачко Василь 51
- Семкович Володимир (псевдо,
Ревай, Влодко) 68
- Середній (псевдо) 69
- Сильвестров Слава 41
- Сич 77
- Сіков М. 74
- Сімків Василь Купріянович 94, 109
- Сірко (псевдо) 54
- Скуба (псевдо) 19, 53
- Славінський 76–77
- Слободян Ольга 53
- Слонь Михайло 28
- Смирний (псевдо) 43
- Соболь Володимир (псевдо
Степан) 70
- Сокаль 92
- Сокіл (псевдо) 68–69
- Сокира (псевдо) 68
- Соловей (псевдо) 68
- Соловка Л. 91, 96
- Софійка (псевдо) 57
- Співак (псевдо) 68
- Співак (псевдо), див. також
Тебешевський Микола 71
- Спілберг Стівен 83
- Сталін Й. 13, 21, 49, 51, 56
- Стародубець Г. 116
- Стасюк Євстахій 28
- Стасюк Микола 25
- Степан (псевдо), див. також
Соболь Володимир 70
- Стефаник Іван Григорович 60
- Стовбан Іван 70
- Стовбан Петро Романович 71
- Стожко 91
- Стріла (псевдо) 68
- Струтинська (Сачко) Олена
Петрівна 50, 52
- Сьомак Матвій (псевдо Гонта,
Залізняка) 68–69
- Табачук Оксана 83
- Тараненко 73
- Тарас Юліан 42
- Татарин 42
- Тягнибок 23
- Твардовський В. 4
- Тебешевський Микола (псевдо
Співак) 71
- Терчук Владислав 88
- Тиванчук Петро (псевдо Голуб)
66, 68, 71
- Тимчишин Б. 106, 108
- Тихон Василь 71
- Тихоненко Єфросинія 86
- Ткачук Іван Якимович 64
- Тлумак (псевдо), див. також
Шалений, Данильчук Онуфрій
Дмитрович 59–62

Тодорук Дмитро (псевдо Тур) 54
Тодорук Петро Васильович 56
Томашевська Людвіка 89
Трофимович В. 115, 119
Тур (псевдо), див. також Тодорук Дмитро 54
Урхан (псевдо), див. також Фирчук Дмитро 76
Файнтхіль Нуся 107
Федунишин Ю. 105, 110
Федюк Василь (псевдо Курява) 78
Фербей Микола Григорович 55
Фербей Микола Дмитрович (псевдо Дубина) 54
Феціц Юліан 42
Фирчук Петро Дмитрович (псевдо Урхан) 76
Фідлер Кароль 28
Фідлер Яніна 25
Фінкел 92
Фінкельштейн 92
Француз А. Й. 3, 4
Фріц (псевдо) 55
Фроїм 98
Хмара (псевдо), див. також Нельюк Дмитро Іванович 58–61
Хмель (псевдо) 55
Хонігсман Я. 92
Хриптун Пазуня-Оленка 20
Цвейбер 101
Цегельська Марта 23
Цепко Петро Михайлович, див. також Яблонський Павло Данилович 88, 90–91, 94, 96, 98–100, 107, 109–110
Циган (псевдо), див. також Чорнота, Берлад Василь 19, 53–54
Цьолко Станіслав 78
Чайка (псевдо) 54
Чарнецький Я. 107
Чорнота (псевдо), див. також Циган, Берлад Василь 19, 53–54
Чумак Леся 42
Чупринчук Дмитро Петрович (псевдо Качур) 64
Шалений (псевдо), див. також Тлумак, Данильчук Онуфрій Дмитрович 59–62
Шапіро 107
Шарко (псевдо), див. також Вівчаренко Роман Андрійович 11
Шевченко Т. 46
Шинкар Юлія 106
Шовкопляс Микола Іванович 59–61
Штефлюк Іван Михайлович (псевдо Крига) 64
Штраусова 92
Шукаєв М. 78
Шутяк Розалія Петрівна 103
Щербін Л. 57
Юськів Надія 41–44
Яблонський Павло Данилович, див. також Цепко Петро Михайлович 90–91
Явір (псевдо) 54
Якубовський Петро 88
Яневич Богдан 110
Яремчук А. 116
Ярко (псевдо), див. також Романів Ілля Григорович 65–67
Яцків 90
Яцків Богдан (псевдо Денис) 70
Яцуляк Н. 11
Яцук Павло (псевдо Омелько) 70–71
Яшан В. 83, 102, 104–105

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Австрія 100
Айкіно 15
Амур, річка 17
Амурська область 17
Антрацит 67
Асіна 51
Авшвіц 42
Белелуя 61
Белжець 95
Бережани 37, 114
Березівка 23
Берестейщина 75
Беломорськ 111
Береза Картузька 41
Берлоги 68
Бескиди 33
Бессарабія 9
Битків 119
Біла Церква 112
Богородчани 116
Болохів 69-71
Братишів 117
Братськ 12
Брест 65
Брошнів-Осада 4, 5, 7-9, 11-13,
19, 47, 92, 99, 103
Будилів 61
Букачівці 73
Бурштин 73
Брустори 19
Вербівці 58
Верхній Березів 19
Верхній Ясенів 64
Верхня Липиця 7
Вікняни 117
Вікторів 73
Вільшаниця 16-17
Вістова 102, 110
Видинів 55
Височанка 117-118
Владивосток 86
Вовчинець 18
Войнилів 92
Волинь 75
Волосів 14-15
Воркута 19, 21
Ворона 117
Ворошилов-Уссурійський 86
Галич 26
Галичина 18, 72, 115, 120
Гнильче 42
Голендра 42
Голинь 67
Голови 64
Голосків 117
Горохолино 73
Грабовець 73, 117
Гринівка 73
Гринівці 117
Грубешівщина 75
Грушка 117
Данія 66
Дніпропетровськ 28
Дністер, ріка 45
Добрянка 63
Донбас 14, 36
Дрогобич 13
Дрогобиччина 115
Дубровка 66
Ельбін 65
Женів 91
Житомир 31
Жураки 81
Забагай 69
Заболотів 19
Завадка 68, 70
Загвіздя 39
Загірочко 66
Закрівці 117
Заліщики 89
Зеї, ріка 17
Зіма 58
Золочів 22
Іванківка 5
Іванківці 88
Івано-Франківськ 3, 4, 7, 15-16,
23, 25, 31-32, 39, 41-45, 47, 50, 52,
55, 57, 68, 72, 74, 91, 96

Ізраїль 106
імені Лазо район 29
Іркутськ 12, 32
Іспас 54—55
Ія, ріка 12
Кавказ, 43
Кадобна 69
Казахстан 21
Калуш 18, 39, 51, 68, 70—71, 83—87,
89, 91—93, 95, 97, 99—102, 104—109
Камениця, ріка 40
Карлів (нині Прутівка) 57
Катовіце 90—91
Київ 51
Кирилівка 46
Колінці 117
Колодіїв 68—69
Коломия 4, 14, 16—21, 29, 51, 63, 116
Комі АРСР 14
Королівка 11, 117
Коршів 57
Космач 19, 54
Княже 53—57
Краків 86, 89, 90
Красна 90
Красне 69
Красний Яр 23
Краснодарський край 111
Красноставці 58, 61
Красноярськ 90
Кривоброди 54
Криниця 33, 35—37, 41
Кропивник 69
Кудлатівка 68
Купчинці 67
Куропатники 37, 39
Кути 77—78
Кухтерин луг 17
Лабова 40—46
Ланчин 14—15, 116
Лемківщина 4, 46
Лесопілки 48
Лімиця, річка 110
Лісна Слобідка 50
Лука 68
Львів 15, 23, 41, 43, 85—86, 91, 103
Любінь 44
Медвеж'єгорськ 66
Мелітополь 31
Микитинці 54
Микуличин 26
Молодків 118
Монастирчани 81
Монголія 21
Москва 32, 111
Мостище 68
Надвірна 26, 117
Надорожна 117
Небилів 68
Невельське 85
Німеччина 26, 42, 65—66, 84, 86, 89,
98, 115, 119
Нивочин 73
Новиця 65—67
Новий Сонч 36, 40, 42—44
Новосибірськ 29, 111
Норвегія 66
Оборська залізнична гілка 29
Ока, ріка 12
Омськ 32
Осло 66
Пасічна 119
Перегінськ 93
Перекоси 68
Перм 21
Петранка 68—69
Підвисоке 59
Підлісся 32
Підлужжя 6, 46
Підляшшя 75
Пійло 91
Пістинь 55
Пилипи 54, 116
Полісся 75
Полтавська область 38
Польща 30, 33, 42, 74, 114
Потічок 61
Потутори 37, 44
Почепи 22
Прага 59

Пхеньян 86
район імені Лазо 20, 29
Рахів 63
Рибка 86
Рогатин 73
Рожнятів 9, 14, 93
Рудники 19, 54
Русів 58–62
Ряшівське воєводство 90
Саджава 73
Сахалін, острів 85, 87
Севськ 111
Сибір 4, 10–13, 23–25, 28, 39, 46, 49–51
Сиктивкар 16
Сівка-Войнилівська 68
Сівка-Калуська 68, 100–101
Словаччина 35
Снятин 53, 57, 62, 78
Солотвин 39, 82
Софіївка (нині складова м. Івано-Франківська) 30
СРСР 3, 10, 33, 44, 58, 62, 68, 87, 90, 115, 119
Сталіноград 91
Станіслав (Станиславів) 18, 25–28, 31, 84, 86, 93, 96, 103–104, 110, 112, 118
Станіславщина 115
Станькова 68–69
Старі Богородчани 73
Старі Кривотули 118
Старуня 81
Степанівка 69
Стецева 61
Стопчатів 116
Стрілка 12–14
Струсів 91
США 65, 95
Тегульдєтський район 51
Тернопіль 43
Тернопільська область 42, 115
Тисмениця 9, 11, 17
Томськ 12
Томська область 23, 51
Топол 111
Торговиця 117
Торонто 83, 102, 105
Трач 116
Тужилів 90, 97–98
Тумир 117
Тюдів 76
Угерсталь 88, 100–101, 109
Угорники, Івано-Франківська міська рада 79
Угорники, Коломийський район 117
Угорщина 89
Угрин 42
Угринів, Підгаєцький район 44
Угринів, Тисменицький район 9, 10, 12–14
УРСР 4–5, 42, 64, 67, 74
Усть 17
Усть-Абаканський район 48
Уторопи 63
Уфа 17
Франція 37, 65
Хабаровський край 20–21, 29, 32
Хакасія 48–49
Хакаська автономна область 48
Харків, 75, 86, 115, 117, 119–120
Хирів 36–37, 43
Хмелівка 73
Холм 42
Холмщина 74–75
Цвітова 68
Червень 42
Черемош, ріка 57
Черемхів 50
Чернівці 53, 57, 83
Читинська область 56
Чулим, ріка 51
Шаманово 12–13
Швейцарія 33
Штеттін 65
Явожно 44
Якутія 43
Ямниця 11
Яргаза 51

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 2. Оп. 1. Спр.1903. 95 арк.
2. Галузевий державний архів Управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області (ГДА СБУ в Івано-Франківській області). Ф. 4. Спр. 69 (Т. 1–3), 945, 1206, 1231, 1241, 1253 (Т. 1–2), 1260, 1266.
3. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). Ф.295. Оп. 3. Спр.32. 34 арк.
4. Запис розмови з Антоном Мироновичем Голембйовським. 02.03. 2017 р. Архів Я.Петріва.
5. Запис розмови з Олегом Антоновичем Вічаренком. 15.02. 2018 р. Архів автора.
6. Запис розмови з Орестом Антоновичем Вічаренком. Лютий 2017 р. Архів Я. Петріва.
7. Запис розмови з Романом Олександровичем Дзідзіцьким. 27.02.2018 р. Архів автора.
8. Запис розмови з Олександрою Павлівною Дауніс. 08.10.2018 р. Архів автора.
9. Запис розмови з Анастасією Федорівною Арламовською. 08.10.2018 р. Архів автора.
10. Запис розмови з Федором Олексійовичем Арламовським. 08.10.2018 р. Архів автора.
11. Запис розмови з Оленою (Лесею) Василівною Дротенко. 08.10.2018 р. Архів автора.
12. Запис розмови з Марією Петрівною Амброзьяк. 08.10.2018 р. Архів автора.
13. Запис розмови з Олександрою Миколаївною Рибак. 08.10.2018 р., 01.02. 2020 р. Архів автора.
14. Запис розмови Михайлом Миколайовичем Рибак. 08.10.2018 р., 01.02. 2020 р. Архів автора.
15. Запис розмови з Тетяною Миколаївною Попадинець. 01.11.2018 р. Архів автора.
16. Запис розмови з Ганною Михайлівною Бабак. 01.11.2018 р. Архів автора.
17. Запис розмови з Мартою Василівною Клічук (Лаврук). 01.11.2018 р. Архів автора.
18. Запис розмови з Оленою Петрівною Струтинською. 01.11.2018 р. Архів автора.
19. Запис розмови з Левом Савовичем Мончаком. 12.02.2020 р. Архів автора.
20. Запис розмови з Степаном Семеновичем Криницьким. 12.02.2020 р. Архів автора.

21. Запис розмови з Миколою Федоровичем Андрусяком. 12.02.2020 р. Архів автора.
22. Запис розмови з Мартою Антонівною Адамович. 20.05.2020 р. Архів автора.
23. Спогади Євстахія Стасюка. 15.02.2019 р. Архів автора.
24. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / Відповідальний редактор М. Кугутяк. Т. 2. Книга 2 (1945–1946). Івано-Франківськ: КПФ «Лік», 2010. 696 с.
25. Адамович С. Злочини нацистської Німеччини в м. Калуші (1941–1944 рр.). Українознавчі студії. 2018. № 19. С. 213–227.
26. Андрусяк М. Брати вогню. Режим перегляду: // <http://lib.if.ua/exhib/1269857986.html> (дата звернення 14.07.2018).
27. Адамович С., Кобильник Р., Щербін Л. Нереабілітована пам'ять / Відповідальний редактор Сергій Адамович. Ч. 1. Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2017. 208 с.
28. Адамович С. В. Аграрне питання в соціальній політиці ОУН–УПА в 40–50 рр. ХХ ст. Соціальна політика в теорії і практиці українського націоналізму: історія і сьогодення. Матеріали VII всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 75-ій річниці УПА. Івано-Франківськ, 19–20 травня 2017 р. Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2017. С. 7–15.
29. Андрухів І. О., Француз А. Й. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939–1959 роки, історико-правовий аспект. Документи і матеріали. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 448 с.
30. Андрухович Ю. Коханці юстиції. Чернівці: Меридіан Черновіц, 2018. 304 с.
31. Бондарев І. Історія родини Фідлерів. Найкращі меблі у Станіславові робила династія німців. Режим перегляду: <http://report.if.ua/uncategorized/pajkrashchi-mebli-u-stanyславovi-robyla-dynastiya-nimciv/> (дата звернення 30.01.2020).
32. Бондарев І. Хроніка одного розстрілу. Як гестапо у Станіславові стратило 27 патріотів. Режим перегляду: <http://report.if.ua/istoriya/hronika-odnogo-rozstrilu/> (дата звернення 29.01.2020).
33. Вацеба М. І. Словом правди свідчу. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. 288 с.
34. Вівчаренко О. «Підкрадались кати попід наші хати...». Вісник Угринівський. Угринів 2016, грудень. С. 3.
35. Вівчаренко О. Правда про кривду. Галичина. 2007. 1 вересня. С. 6.
36. Вісла призвела до етноциду лемків. Режим перегляду: <https://te.20minut.ua/Podii/visla-privela-do-etnotsidu-lemkiv-127302.html> (дата звернення 26.03.2020).
37. Витвицька О. Розстріл учнів у Калуші 4 листопада 1943 року. Режим перегляду: <http://www.upa-pereginsk.if.ua/?p=864> (дата звернення 24.03.2018).
38. В'ятрович В. М. За лаштунками «Волині – 43». Невідома польсько-українська війна / В. М. В'ятрович. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 304 с.

39. Гаврилюк Ю. Лабова – село з українською академією наук. Режим перегляду: <https://www.nasze-slowo.pl/labova-selo-z-ukrainskoju-akademiejumistectv/> (дата звернення 05.04. 2020 р.).

40. Грушевська М. Плекав нас біль по втраті України. Історія ув'язня, колишнього в'язня сталінських таборів Мирослава Ромаш). Дзеркало медіа. Коломия, 2018. С. 13.

41. Зыхович Петр. С врагом на врага. Режим перегляду: <http://ursa-tm.ru/forum/index.php?/topic/1427-pyotr-zyhovich-s-vragom-na-vraga/> (дата звернення 29.04.2019).

42. Ільницький В. Створення та діяльність у західних областях УРСР радянських парамілітарних формувань (1944–1954 рр.) З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КДБ. 2011. №2. С. 47–82.

43. Каплічка як оберіг пам'яті. Новини Підгір'я. Рожнятів, 2010. 29 травня. С. 1.

44. Книга памяти жертв политических репрессий Республики Хакасия. Том 3. Режим перегляду: <http://www.memorial.krsk.ru/Articles/ХКР/3/12.htm>. (дата звернення 04.05.2020).

45. Ковальчук В. “Польська міліція” на службі “других Советів”. Режим перегляду: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/11/8/153234/> (дата звернення 29.04.2019).

46. Ковальчук В., Яремчук А. Поляки у радянських винищувальних батальйонах (весна 1944 – початок 1945 рр.). Режим перегляду: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2019/02/17/153695/> (дата звернення 29.04.2019).

47. О ликвидации еврейского каладбища в г . Калуш. Режим перегляду: https://kalusz.io.ua/s114119/o_likvidacii_evreyskogo_kaladbishcha_v_g_kalush (дата звернення 24.03.2018).

48. Лев Савович Мончак. До 70-річчя від дня народження. Режим перегляду: <http://194.44.112.13/journals/178p.pdf> (дата звернення 05.04. 2020 р.).

49. Лесів С., Ганцюк П. Курінь УПА «Промінь». Історія формування та бойовий шлях. Калуш—Івано-Франківськ, 2016. 288 с.

50. Лесів С. Ефективність агентурних комбінацій органів МДБ в протистоянні з референтурою СБ та її структурними підрозділами на теренах Калуської округи ОУН в 1947–1948 рр. Калущина в національно-визвольній боротьбі. Збірник статей та документів. Калуш: Історичний клуб «Магура», 2017. С. 18–36.

51. Ониськів М. З семи тисяч євреїв Калуського гетто врятувалось сімнадцятеро. Режим перегляду: <http://kalushnews.city/read/events/2115/z-semi-tisyach-evreiv-kaluskogo-getto-vryatuvolos-simnadcyatero> 26.03.2018 (дата звернення 26.03.2018).

52. Марта Цегельська. Режим перегляду: http://territoryterror.org.ua/uk/witnesses/biography/?ci_personid=46 (дата звернення 22.08.2019).

53. Михальчишин А. Уроки історії: «Спалить то українське гняздо!». Режим перегляду: <http://forpost.lviv.ua/history/9945-uroky-istorii-spalits-to-ukrainske-hniazdo> (дата звернення 05.04. 2020 р.).

54. Мончак Л., Поляняк І., Юськів Н. Лабова. Лемківське село нашої пам'яті. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. 92 с.

55. Муза і чин Остапа Луцького /Упор. В. Деревінський, Д.Ільницький, П.Ляшкевич, Н.Мориквас. К.: Смолоскип, 2016. 936 с.

56. Німець О. Спекуляції на кутських могилах. Режим перегляду: <http://www.galychna.if.ua/publication/ukrainism/spekuljaciji-na-kutskikh-mogilakh/> (дата звернення 06.07.2018).

57. Німець О. Л. Українсько-німецька правда і кривда. Режим перегляду: <https://evrika.if.ua/509/> (дата звернення 14.07.2018).

58. Оживе історія у Музеї депортацій українців у Брошнів-Осадській ОТГ. Режим доступу: <http://postup.if.ua/ozhyve-istoriya-u-muzeji-deportatsij-ukrajintsiv-u-broshniv-osadskij-oth/> (дата звернення 25.05.2020).

59. Пагіря О. Місця терору на території Івано-Франківщини, 1941—1944 рр. Режим перегляду: <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=389> (дата звернення 24.03.2018).

60. Романюк Я. Повстанський рух на Снятинщині. Снятин; Чернівці: Друк Арт, 2016. 440 с.

61. Ромаш М. Битою дорогою життя. Коломия. 2013. 76 с.

62. Соловка Л., Оришко С. 150 із 150 тисяч... Голокост євреїв Прикарпаття як складова етнодемографічної катастрофи Східної Галичини. Івано-Франківськ: Фоліант, 2019. 576 с.

63. Стародубець Г. Створення та діяльність винищувальних батальйонів у рамках українського повстанського заплля (1944—1945 рр.). Режим перегляду: <http://eprints.zu.edu.ua/5951/1/%D0%92%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%9D%D0%92%D0%B8%D0%9C%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D0%B8.pdf> (дата звернення 29.04.2019).

64. Тимчишин Богдана. Бернард Дічек: «Не було жодного дня, щоб батько не згадував про Калуш». Режим перегляду: <http://vikna.if.ua/news/category/history/2018/01/27/80728/view> (дата звернення 24.03.2018).

65. Ти навіть полонив серце моє... Суспільний історико-публіцистичний альманах про Брошнів-Осаді і околиці. Книга 1. / В. Борович, В. Марчук, В. Твардовський, Ф. Маринець, А. Кавин. Брошнів: ПП «Тяля». 100 с.

66. Трофимович В. Роль Німеччини і СРСР в українсько-польському конфлікті 1939—1945. Режим перегляду: <http://www.ji.lviv.ua/n28texts/trofymovych.htm> (дата звернення 29.04.2019).

67. Федунішин Ю. Таємниця калуських школярів: розстріл у 1943 році. Режим перегляду: <http://report.if.ua/socium/tayemnyusa-kaluskyh-shkolyariv-rozstril-u-1943-roci/> (дата звернення 24.03.2018).

68. Хонігсман Я. Юденраты в Западной Украине. Режим перегляду: http://kalusz.io.ua/s412950/yakov_honigsman_yudenraty_v_zapadnoy_ukraine (дата звернення 07.07.2018).

69. Чарнецький Я. Єврейський Калуш. Режим перегляду: <http://vikna.if.ua/blog/author/10/74543/view> (дата звернення 24.03.2018).

70. Шинкар Ю. С., Дороніна О.Р. Історія єврейської громади Калуша на тлі етнічної толерантності. Робота Малої академії наук, Калуш, 2014.

71. Яцуляк Н. Великий вивіз 1950-го. Вперед. Тисмениця, 2011. 29 липня. С. 7.

72. Яшан В. Під брунатним чоботом. Торонто, 1989. 284 с.

ЗМІСТ

Розділ I. ВИГНАНІ З РАЮ	3
Від Брошнівського збірного пункту до Музею депортацій українців у ХХ ст.	3
Терниста дорога з Україною в серці	9
Сняться мертві діти у вагоні.....	14
Кинули дідуся мертвого на сніг.....	16
Один брат був в УПА, другий — у Червоній армії, а сім'я поїхала в Сибір.....	18
«Продовжую на серці Україну тримати, йду за слідами чоловіка».	22
Родина, яку росіяни періодично вивозили на Сибір	25
Спогади про втрачену Криницю і життя на «рідній чужині» від пана Криницького	33
Від польських переслідувань у Лабовій до відомого науковця Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу	40
На чужині снівся бузок	46
Доля депортованої жінки	50
Розділ II. ГЕРОЇ ОУН—УПА: СТРАЧЕНІ СВІТАНКИ	53
Повстанці з села Княжого	53
Вдень комсомолец і вчитель, а вночі бойовик ОУН	58
Червоноармієць, що потрапив у боївку УПА через шинель	63
Хлопець з Новиці на німецькому мінному тральнику і в ОУН	65
Шлях від музиканта до ветерана ОУН і зрадника	67
Молочні диверсії УПА	72
Бій біля церкви в селі Тюдові як епізод польсько-української війни 1938—1947 рр.	74
Вбили батьків, і місця могил їхні невідомі	79
Розділ III. ЗЛОЧИНЦІ ТА ЇХНІ ЖЕРТВИ	83
Калуський «Список Шиндлера»	83
Сексот-злodingка	110
Поляки в рядах радянської міліції та «істребітелей» проти українців	114
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	121
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	128
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	131

Серія «ВИГНАНІ З РАЮ», № 2

Сергій АДАМОВИЧ

НЕРЕАБІЛІТОВАНА ПАМ'ЯТЬ

Частина II

*На вшанування 80-ї річниці
початку масових депортацій українців у XX сторіччі*

За редакції *Ярослава Довгана*
Верстка *Стефанії Шеремети*
Коректура *Лідії Левицької*

Видавництво «Лілея-НВ»

А/С 250,

м. Івано-Франківськ, 76018

e-mail: lileyanv@gmail.com

Свідоцтво ІФ №8 від 28.12.2000 р.